

XVI 517

**ЖИВОТ И ОБИЧАИ
ЦРНОГОРАЦА**

НАПИСАО

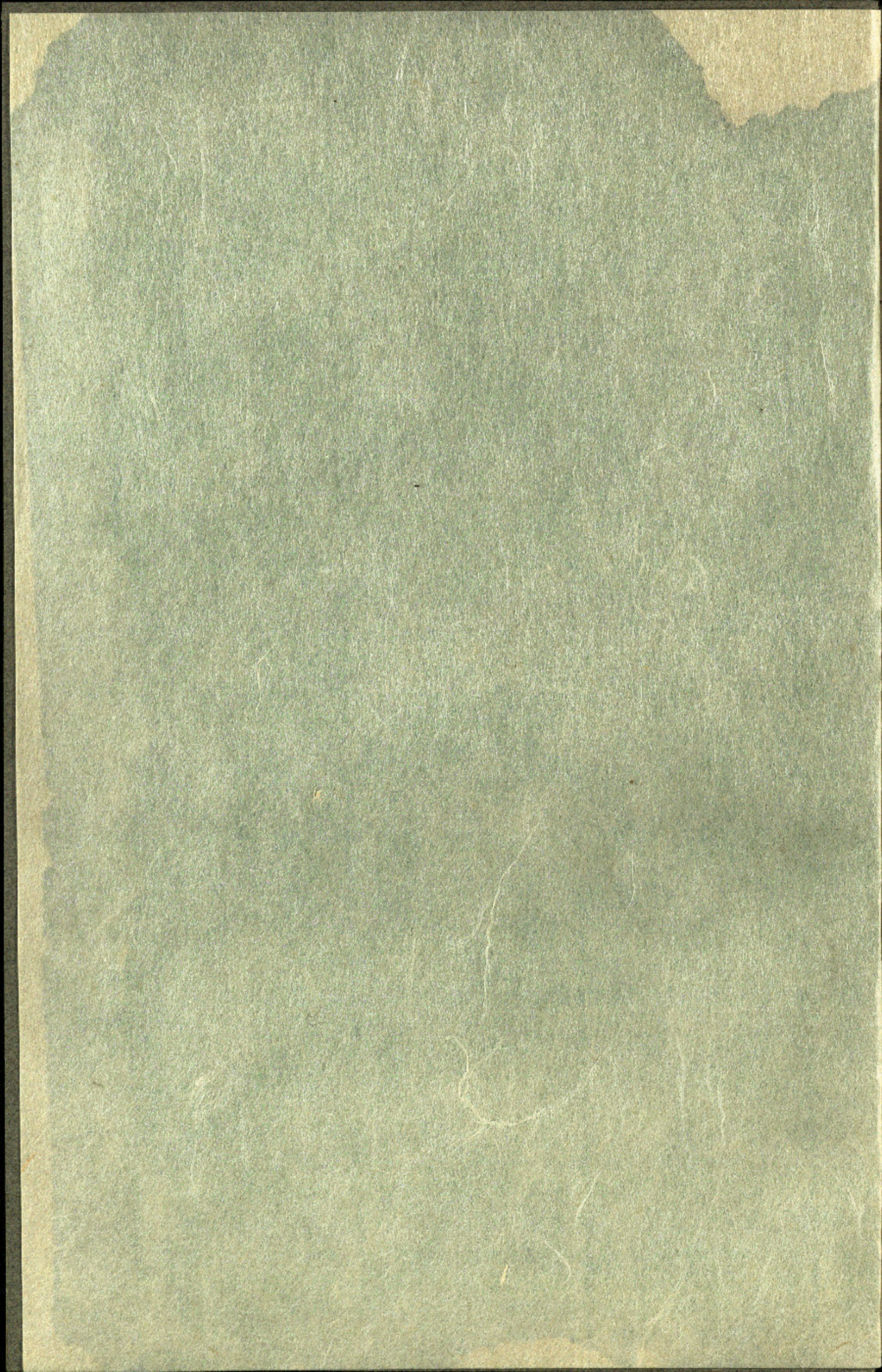
В. М. Г. МЕДАКОВИЋ

У НОВОМ САДУ

БРЗОТИСКОМ ЕПИСКОПСКЕ КЊИГОПЕЧАТЊЕ

1860.

100-
РлгСр II 185. 1

MT 224

ЖИВОТ И ОБИЧАИ
ЦРНОГОРАЦА

НАПИСАО

В. М. Г. МЕДАКОВИЋ

У НОВОМ САДУ
БРЗОТИСКОМ ЕПИСКОПСКЕ КЊИГОПЕЧАТЊЕ
1860.

RECEIVED BY THE

LIBRARY OF THE

22,280
MAY 19 1900

THE

LIBRARY OF THE

ПРЕДГОВОР.

Првом сам 1844 године, почео я познавати Црногорце и живѣти међу њима. У то вриеме владао є Црном Гором владика Петар II. Он є доста подржавао дружевни живот Црногораца; он се сам поносио, што є Црногорац; поносио се са юнаштвом и са врлином свое браће Црногораца. — По други пут пошао сам я у Црну Гору 1854 године на позив садашнѣг княза Данила и одиравляо сам дужност државног секретара. Што првим, што потонѣм бавлѣнѣм, провео сам я свега у Црной Гори близу седам година. Имао сам и времена и прилике познати Црногорце са сваке стране.

За све ово вриеме моего боравлѣня у Црной Гори, морам истину казати, да сам у правої братскої любви са свакиєм провео. И са князом Данилом живіо сам я у любви и слоги и он є сам признавао мою душевну преданост народу црногорском, па кад смо се прегонили за слободу црногорску, рекао би ми: „Я знам, да ти оѣш добра Црногорцима и да много цїениш њихову слободу; али се неможе

IV

тако: Ми морамо признати Турке, да добиемо више новаца.“ — Ми би, може бити у слоги и любви и далѣ остали, да се несу стране сметке увлачити почеле, кое су подкопавале и мене и нѣга, па и сав народ. Мене су извикали противници вѣре и имена, да сам я највећи пріатељ Руссіе. Я то с мое стране и некрием: мени е мила моя вѣра па и сродна крв; али сам я вазда имао у виду єдину и чисту корист народа, па сам слѣдовао оним стопама, кое су вазда биле срећне и пробитачне по све Црногорце. Я се несам могао нигда сагласити, да постане Црна Гора васалство турско и да се окаля од четири и по віска трајућа слава Црногораца, као што е то тражіо и желіо французки консул у Скадру. Он се највише усиљавао да полами снагу и славу Црногораца; да полами крила врсног орла у слободним горама, а я сам му біо понајвише на сметњи: Я сам біо противник господарству турском у Црној Гори. Усиљаванѣ мое не било залудно: у томе сам одржао мегдан и Црна Гора остала е самостална. Сви су главари пристали били уз княза и прилюбили се желји франц. консула: да се признаду Турци за господара, осим мене и княза Борѣа Петровића.

Княз Данило нема се шта жалити на мене,

до што ніесам покренуо народне новце из Руссіе (1856 год.) И у томе сам я више гледао на срећу свега народа, него на поедино лице, кое данас ест а сютра ніе: ер да сам их покренуо, не би данас ни едне било, а тако, ено их и данас у Руссіи и іош *умноженіе*. С овіе новаца устао е біо княз Данило против мене и радіо ми е о глави. Бог ме за мою праведну ствар сачувао. Я сам све билѣжію, па ћу временом и ту знамениту епоху обѣлоданити и показати свіету она чуда, коя тешко разум людски вѣровати може. Увѣрићу я и княза Данила, да оно ніе истина, што су му други уврћивали у главу. Ође ніе мѣста о томе говорити, већ само напосинѣм узгредно уз вріеме моег бавлѣня у Црној Гори.

Кроз прошли и трајући кратки простор времена измѣненіо се у многومه живот и обичаи Црногораца; али смишлѣніа глава оног врсног народа, кадра ће бити повратити све врлине и узоритости людске, с коіема су Црногорци свѣтляли образ и себи и свему нашему народу. Ништа на свіету ніе постоянно.

Надам се, да ће свакоем нашем сународнику бити ово дѣло мило, да се упозна са животом и обичаима свое врсне браће, кои су од најстаріи

VI

времена па до данас, одржали своју вѣру, слободу, обичае и стари дух праѣдовски; зато и не сам жалио труда саставити и описати *Живот и Обичае Црногораца*, кои мислим, да ће у многоне бити неким узором нашему свиету. Описати ово, држао сам управ за своју држност и да тиѣм учиним неку услугу нашему народу.

У описиваню обичая, неке сам работе изоставио и то оне, кое су скоро свакоѣм нашему сународнику познате и са коіѣма се служи у своѣму животу и у своіѣм обичаима; зато се и не сам упуштао у потанко описиванѣ, али сам пазіо, да ништа не промашим, што ѣ главно у истомѣ дѣлу. Кад би се све потанко описивало, могла би књига и у четир пуѣа бити веѣа.

Старао сам се, да ріѣчи оног края разясним, а кое су на друге стране непознате.

У Биограду 30 Јуниа 1860.

В. М. Г. М.

У В О Д.

По причама народніема, кое се и данас из уста у уста предаю, скоро су се сви Црногорци доселили из Ерцеговине. Послѣ пропасти царства ербског на Косову, почели су ядни Срби од люте неволѣ ускакати у данашню Црну Гору. Валястїи люди, нехтећи трпѣти робство, бѣжали су ишодѣ нехристянске власти и сабіяли се по горама, само да могу имати слободни живот и да могу пркосити своим крвницима. По нестанку своег христянског господарства, нестало е слободе и поноса людског; вѣра христова била е гонѣна, свака светиня и божїя и людска стояла е под копитом немилостиви крвника.

Све ове неволѣ, кое су раздирале срце извршенег юнака, нагонило е Србе да иду у збѣгове, да ускачу и да се поселяваю у врлетно и пуесто мѣсто. Они су оставляли сва добра своя, оставляли и све милїне свѣтске, у коима су се рађали и живѣли, само су тражили мѣсто, у коем ће моћи свою вѣру, свой живот и свой чисти дух сачувати.

Црногорци су ускоци од Косова, они су ускакали у данашню Црну Гору. Ускакали су найвише у XV. віеку. Онда пуеста Црна Гора, била е област

зетски господара. Балше и Стеван Црнојевић звали су се само: *Господарь всои Зеши и поморскія земли*; а за Црну Гору ніе било спомена. Тако су се ови ускоци умножавали у данашню Црну Гору, под закрилѣм зетски господара, кои нигда ніесу ћели признати турску власт врху себе.

Умножени ускоци у Црної Гори састављали су братства и племена. Братства и племена имала су свое главаре и свое вође. Све су уређивали на основу вѣре, на основу живота и обичая свои. Земальска власт била е власт народа. Страни начин управе ніесу ћели уводити. Нити су имали икакви чиновника, нити редовни солдати. Сами су били судіе, сами војници и вође войске. Из обштег договора све су уредбе чинили. У свему су остали чисти синови природе. Бог их е надарио бистрим разумом, те су знали чувати свое.

Ови ускоци помагали су у рату зетским господарима противу навале турске, а при краю XV. віека постали су они обрана и утѣциште зетским господарима. У новом врлетном завичаю свака людска душа могла е наћи и крова и обране и слободе. У накрет на све четири стране, нашли су ови ускоци само свою браћу и по крви и по вѣри. Са овима су се они срађали и живили у миру и любви.

Живот и обичае свое нїесу они мїеняли, нити им е те неволѣ било. Обичае свое, начинѣ живота и дух старе поноситости Србске задржали су они подпуно, нити су ћели знати за кое друге, нити су помишляли, да може бити кое друго лѣпше и изврстнїе од нѣиховог.

Ускоци су ови понавїше негдашнѣ старо властеоство Србеко. Властела су имала и имаю у самой крви доста кичельивости и ову су задржали Црногорци и по овом може их чоек лако познати. Како послѣ Косова нїесу ћели трпѣти притѣсняванѣ турско, нити признавати кога болѣг врху себе, такви су они остали и у новой постойбини.

Задржаванѣ првобитни обичая, сачувало е найлѣпше споменике духа и живота нашег народа. Живот и обичаи огледало е нѣгове душе. Повѣстница показуе вриеме и прилику, кад, и чим се показивао народ са витежким дѣлима на юначком мегдану, кад ли е имао обострани развитак, кад се подизао, кад ли е упадао, кад се уздизао са славом, кад ли е упадао у грїех; али живот и обичаи, мораю бити живи основ свїю дѣла и свакоег людског и душевног покрета. Са ове стране валя познати Црногорце, са ове их валя преціенити, каква им е права врїедност нѣихова.

Истинита вѣра христова слагала их е у друже-
вни живот, спаяла духове у единство; а друже-
вни живот крѣпио им е снагу, с којом су надячавали
свое непријателѣ и остали чисти и ясни на обзору
людском, као даница међу звѣздама. На основу
вѣре, ячили су они сваку лѣпшу врлину людску.
Вѣра и побожност била е ангелом хранителѣм сваке
веће извретности душевне. Ограђени овом врлином,
утврђени и у души и у срцу, одбѣjali су они сваку
туђу сплетку, која е често подадирала, да им под-
копа и поруши природну дивоту, а тиѣм и цѣлост
њихову.

Ріедак е народ, који е кадар био издржати све
невољѣ людске и прекалити се кроз све огнѣве,
који су га жегли са евию страна, као што су Цр-
ногорци, а да од своег ни длаку напустіо не. Као
самосталан и душом слободан народ, живіо е он у
духу и обичаима своих шукунѣда, сачувао е све
оно, што е лѣпше и племенитіе и чиме се поно-
сити може пред своіом браћом и пред осталиѣм
разумніѣм свіѣтом. У слоги и у братској любви
стекли су Црногорци и лѣпшега гласа и вреног
поноса у народу нашем. Туђи обичаи несу се
могли подударити са њиховіѣм рођеніѣма, нити су
се могли прилюбити њиовой души, нити срцу, нити

истой крви. Они су остали прости и неразвіени, али су сачували све оно свое старо, по чему се може сазнати и живот іош оног времена од како су се поселили у свой врлетни завичай, па и сами првобитни кои су имали и пріе поселяваня у нову ностойбину.

Народ, кои одступа од свои обичая, од своег природног живота, тай се народ изопачити мора, тай постае несрећан и по себе и по другога, тай удара полугу преврата у коріен свое среће, и тай се народ мора преживити. Сав рад и све кретанѣ душевно, мора се ослоњати на природном животу, и с њиме у слоги напредовати. Слога е велика и најяча снага, велики и смишљѣни господар среће и напредка людског. У колико се разумна и поштена породица слаже у своме дому, у толико се мора и ціело братство и племе, а најпослѣ и сваколика цѣлост слагати. Ако ніе обште слоге, неможе бити ни поедине среће. Износити слогу, единство и дружевни живот само гласом, а непоказивати е у самоме дѣлу, ніе ништа друго до поруга.

Често су се появљивале крвне освете међу

Црногорцима. Домаћа свађа давала е прилику и згоду непријатељима да поруше снагу, слободу и цѣлост Црногораца. Непријатељ се спремао и усиљавао, да домаћом неслогом, поруши коріен слободе и снаге горштака; али урођена врлина душевна и любов братска, на час е закрвљѣну браћу мирила и уединявала противу обштега крвника. Надахнути страхом Божіим, одушевљѣни истином вѣром христовом, одушевљѣни за своју слободу юначку, испунѣни братском любви, одма су они приступали едан другоме, праштали люте сагріехе и говорили: „Ово е дошло да се мре, да се излюбимо и едан другом сваку жалост опростимо, па да ударамо на обштег крвника, па кад нѣга поломимо, ми ће мо се намиривати међу се, како узможемо и како ми жнамо.“ По том су они ишли едном душом и едніем ерцем против обштег непријателя и чинили чуда на юначком мегдану.

Ништа на свіету неможе бити яче, но што е слога и единство браће. Сав наш народ морао би састављати едно сложено братство или племе. У слоги и любви братској лѣпше му се развія и душевна снага нѣгова. Нигда онај дом неможе бити срећан, ако се челяд отимаю око залогая леба и едно друго подкопава. У подобном дому мора най-

послѣ доћи до изтражбине. Ђе е народ свеосе чист, морала би ту и слога бити. Увођенѣ туђе обичая у прости народ, кои још нје до истинитог душевног развитка доспјо, кои нема праве обробо- танае душевне свјести, они обичаи, кои се неподу- дараю са нђговіем духом са нђговіем животом, нје ништа друго до отров морални за лјудско срце, и с тіем народ најпріе пропада: или мора постати роб свое душе, или непријатељ сваке свое рођене светинѣ.

И свака новина, која се мисли уводити, мора бити саобразна нђговом духу и нђговом животу. Разлика у души и у мисли, разлика у животу са туђом изопачености, рађа међусобно трвенѣ и мржню и разур међу породицом и браћом. У нашему на- роду наћи ћемо тога доста, наћи ћемо, да се радје прикланя наша младост туђем обичаю, туђему жи- воту, кои е яка полуга обараню нашег најизврстнјег добра, него ли своем рођеном, кои се с нјиме родіо, кои му е у души и у крви, кои га осакатити неће, него само с нјиме може бити и поштен и срећан и по себе и по осталу браћу свою.

Младост скаче кроз невиђелицу у пуну теорию, а теке доцнја зрелост снаге душевне опоминѣ га на велики гріех, али ово бива доцкан, бива онда,

кад малакше снага душевна и тѣлесна, кад се починѣ спремати за други свѣт.

Неваля чисту душу злом тровати, неваля е мучити са оним, што іой е досадно и што она неможе ни сносити ни трпити. Младост е што и вѣйта младика, коя се дае на сваку страну окренути, док ніе отврдла. Исто е тако и наш народ іош млад, витак и непокварен, нѣму е теке вріеме наступило, да расти и да се развія. Валя га чувати да у самом цвіету и развитку непропане. Ако се са младике природна кора почне скидати, а нова навлачити, она ће или усанути или закржеляти тако, да од нѣ нигда среће бити неможе. И при калемлѣню воѣке, тражи се вѣшт чоек, вѣшт учитель, ер, ако ніе добро вѣшт, пропада сав труд, а коріен нема више напредка.

Све што засіеца у дух и живот народа, све то валя гледати као око у глави. Разборитост людска мора добро мотрити на корист народа, чувати нѣгову светињу, мора сазнавати, шта га најболѣ подржава, у чему се креће, чим лакше живи и што му и лакше и слађе пада на срце, па оно му давати, оним га питати, што му ни мало и нигда нѣговѣй природной врлини наудити неће, већ како ће постати изврени друг свое браће,

како неће заборавити оно, што му в сам Бог оставіо и без чега он живити неможе. Ако ли му се намеће туђе, он забаталюе свое, а неприсвоява туђе, већ остае у сріеди незгодно издублѣніе яма, окреће се десно и ліево, али в занешен блудеѣом мисли, и нигда на прави пут изићи неможе, већ се ломи и нестает га у пустой плаовитости.

Све што живи и расти на свіету, све има свой узрок; ништа ніе без некоег опредѣленя створено, тако можемо узети и у животу людскоме и у обичаима народа, да в све сложено по потреби духа и живота людског. Налази се ствари, кое би требало нечим больим заміенити. Заміена ова могла би подніети, кад би се она са свіем подударала са разлогом праве замѣне, ер се догађа, да несмишлѣна замѣна бива сто пута грђа од оне прве, коя се држала да неваля.

Изопачававѣ людског живота, покреће душу и срце и изскаче из праве шесте, на којој се крећао и уздизао. Одступанѣ од урођеног живота и свои обичая, малоуважаванѣ вѣре, кою вѣруе, руши сваку врлину людску и светиню Божію. Валя души пустити најпространіи полет, али разумно да познае

и незаборавля границе, кое су и чистом природом и зрелим разумом положене. У свему и свачему, валя се освртати на крило матернѣ и на онай закон, с коим се чоек још при рођењу вѣнчао. Оно што е свое, па ако е и лоше, валя га пригрлявати и подранъивати: Ко свое презире, мора бити и пезррен од сваког.

Налази се люди, кои се сбраю у дружину нашега народа, кои оће да предняче, кои само за господством и за новцем грамзе, али су изкварили свой дух, презрели сваку светиню своег народа, заборавили и душу и Бога, па наслађую свое срце подряванѣм среће народа и браће свое. Подобни су люди одступали од своег природног живота, забаталили сваку светиню народа свога и браће свое; учили су, а све, што су учили изврнули су наопако, а показую се добри, вѣрни, любовни и у свачему побожни, а да могу и да имаю власти, сав би свіет преврнули. Подобног се створеня валя чувати и недопуштати му, да може имати діела, ѣе се о срећи людској ради. Такав е опасан и по вѣру и по люде. На таквог народ виче и викати мора; а он хитрином својом обалюе све на народ.

Нигда неваля обалъвати кривицу на прости народ, кои у вѣри и у богоугодним дѣлима очекуе спасеніе и души и тіелу. У простоти народа нашег сачувано е неоцѣнѣно благо врлине людске. Ову крнѣити и изопачавати, било би газити у смртни гріех.

Врлина людска мора бити и светиньом людском. Онај народ мора бити најсрећнији, кои е сачувао све оно, што се саображава нѣговом духу и срцу. Наш народ има толико свіести душевне да може и познати и разазнати све оно, што му срцу непріянја, што се с њиме ніе родило, нити расло, и нигда га пусти апостоли превластити неће, ако ови недобию неку помоћ од власти и ако их ова непомаже, и ако у име ове и с овом нераде. Изопачена наука увлачи се у крв людску, прелази с єдног на другог и плоди се; а та тамани сваку врлину и Божію и людску.

Све што е положено у границе закона умним юдским опитом, све то мора бити пробитачно за люде; ер га е смишлѣнији разум людски за срећу свою и своег нараштаја удесію. Людски нагон природе нагинѣ се више слободном кретаню. Ово се опажа у првој младости, у првом природном развитку; али разборитост и яча умност людска, одкланя га

од свега оног, што му може шкодити, а упућује га на прави пут, на пут истине и закона Божијег; зато се и несміе давати дијетету нож у руке.

Братство је племенита свеза дружевног живота људског: у овоме живи вѣра и љубав, слога и слобода. Чисто срце носи помисао на свезу сродства, ово му је једнако у памети, у души и у срцу. С том свезом удвоя му се снага и спая братска срца у јединство.

Под једним кровом живи и велика породица. Колико је гођ велика, сваколика слуша својег домаћина или старѣшину. Ђе се такав закон обршује, ту мора бити и срећа и благодет Божија, ђе ли те ње, ту је несрећа и разур. Само у несрећној породици оће да овлада несрећна мисао, те или по неваљалству својем, или по пакости, или по туђем наговору, оће да устаје противу својег домаћина. Домаћин мора имати више свіести, да челяд освіести, да им покаже прави пут и да им разумним начином докаже, доклен могу зле мисли допріети, какве ли јадне послѣдице имати. Домаћинова брига мора опет бити та, да сву челяд гледа као своју, да је свіема подеднако прави отац, а не једном отац, а другом очух. Ако ли једни и други непознају и неће да схвате правац истине, онда им је ред да сви пропадају.

Мала неудесна работа рађа већа зла. Кичелъивост людска тражи и братску освету. У одной и истой породици тога несміе бити. Нигђе ніесу люди без завидльивости. Свуд се налази люди (особито ђе е други основ дружевног живота и нагона людског) кои траже да неслогу браће подстичу, да нънову несрећу обрћу у свою корист. Само слъпоћа душе и разума неможе то спознати. Домаћин за свашто одговара, нъму све о грлу виси, он се за свашто пита. Он неможе свіема угодити, а из тог неугађаня обично иде се противу нъга. Нъга оборе, па се опет међу собом гложе, ко ће бити домаћин. Они и сами знаду да немогу сви бити старъшином, него само едан; али ђе е та свіест у томе часу, кад су сва осѣћаня у кипећој снази. Ту е и свіест и разум у послѣднѣм мѣсту, а предначи люта и горећа страст, па е само та едина мисао и начело неволъ, како ће кои коем доћи главе. Ту онда престае ред, престае послушност и сваки рад и душевни и тѣлесни, па сваки ради напосе, како е коме воля, а невиде да сви раде зло и наопако: сваки по на особ своим немишлѣним правцем, а сви за свеколике.

Свако челяде у кући има своег миліег, свако своем носи руку, свако своем помаже и на зло

подпалюе. Тако су сва челяд скрштене руку, ни едно ништа неради, већ се свако осврће и прибја свом миліему и од нѣга исчекуе свако свое добро; мислећи да ће послѣ наджаня царовати; али се у томе люто вараю и преварити мораю. Налази се по вѣштїи сушѣд, кои видећи неслогу, трвенѣ и разур, подстиче их још болѣ, не би ли се још прие уморили. Он се свакоем на по се показуе пријетелѣм, како ће едни и други имати у нѣму повѣреня, а у самој ствари непријетель е свиема.

Огрезнути у злу и у брзој освети (а Црногорци и сами кажу: Брза освета, готова штета), неосврћу се на послѣдице, већ само живу у еднѣ помисли и у еднѣ нади, да едан другоме сломіе врат. Исто су као и мегданцие, које ћераю до края, док се обоица простру на долину. Паметни сушѣд, примиче се лако и без бриге, те закучуе пустош. Несретна челяд мораю се задовољити са новим домаћином. Овай им може и очи бости; али им е ред, да га слушаю, ер им е спознао ћуд, па им уміе у свачему доскочити. Несрећници се сѣћаю своег гріеха, али у невріеме, кад им памет ништа неваля.

ЦРНОГОРАЦ.

Он се зове по мѣсту Црногорац, што се родио и живи у Црној Гори; али е народности србске. Свака знатнија успомена србска позната е Црногорцу и радо о нѣой и говори и прича. Он зна за славу и за царство србско, за Неманиће и за Косово као и сви Срби. Повѣстнички србски прича има он доста. Найрадије пѣва юначке пѣсме.

Црногорац е ускок од Косова, он е ускочио или доселио се из Ерцеговине, која е плодна у роду людском, па зато е и остала рјеч: „Ерцеговина сав свиѣт насели, а себе не разсели.“ Врлетно и мучно мѣсто научило е Црногорца, сносити сваку невољу людску, а највише юначку. У почетку своег доселяваня у пусти и врлетни завичай, био е он имућни, али умножаванѣ породице, умножило е и сиромаштво. Све е яде и неволѣ могао сносити, али робство нигда и никако. Слобода му е била најмилије начело, па му е давала више срца и ячег осѣћаня за све оно, што се нѣгово брои и зове.

Црногорац е мало кад признавао какву власт или силу врху себе. Чинио е понајвише оно, што

му срце жуди. Прштіо га ніе нико, нити се давао да му ко пояше. Живіо е у своіой сиромаштини, али као слободни юнак и ніе никоме ништа давао, већ онога, кои му е што на силу искао, даривао га е или мачем, или врућим оловом из пушке. Црногорац е оталявао све оно, што личи сръбскоме духу и срцу, што личи юнаку и поштению людскоме.

Црногорац е среднѣг раста, коштуняв, стаса и ліепа и витка. Ређе е виђети Црногорца високог раста. Црногорац има доста разборитости, али хитрине и лукавства іош више. Хитрином е први, и да му ко рече, да е разборит и хитар, одговори ће: „То су твое ліепе ріечи, а я сам осим кретака и остали брав и нежнам ништа.“ Сваку работу лако схваћа и памети добро.

Црногорац е сав кичельив: најманя га работа раздражи: нетрпи ничію псовку, нити ругу, нити преживанѣ. Он ође, да се само нѣгово брои, а мало му се мари, да га ко што учи. Стариєм, с коим се прегонити неможе, или му гледа на хайтер, рећи ће: „твоя е боля и старія и ти знаш болѣ спећи, но я ходећи, али я држим у моіой памети, да е тако и тако.“ Лукавством као прости чоек, заузима прво мѣсто. Црногорац поноси се што е Црногорац, ціени себе много и ође да е најбольи; а остале народе држи за мекушце, само признае Арбанасе да су юнаци. Црногорац е лак, окретан и брз као звіерац. Изглед му е виши дивіи. Браду брие и главу

подбріява, а сваки носи бркове; али перчин оставља да му по врату пада. У лицу е мрке масти, очи свіетлѣ и бистре, пуне живости и веселости из кои проговара само лукавство. За малу зађевицу или уврједу своег поштеня оће да иззазива на мегдан и да се сіече. Као прост без науке, као син горски, он е у моралу доста добар, и оддвоіо е далеко од другог свіета. У свему е отресен, у ходу и говору жуестар, држи се у свему као јунак, као властелин. Много држи на себе, на свой образ и на свое поштенѣ. Своему господару сліепо се покорава: он зна да е Бог на небу, а господар на земљи и што рече господар, он држи да е то и воля Божія. Колики е јунак на мегдану, у толико е плашив од строге власти. Строга власт може га учипити правим робом. (Као што е било под Шћепаном малим).

Црногорац добро работа баштину, и едначо е жели, а нигда е доста нема. Око стоке ради е вольом. Добар е чобан, али му е теченѣ јдно и крваво: колика е драга ноћ, сваки час устае е пушком у руци и чува да му чета Турска незами пліен. Док начне пас лаяти, одма устае и обилази, па тако проводи сву ноћ чувајући ону своју сиромаштину. Кад има Црногорац доста баштине и стоке, па неможе да па све стране смаже, онда узима пристава, кои му чува стоку и помаже работати. Мало е Црногораца, кои држи и момка и момицу.

Црногорац е умѣрен и у елу и у пићу. Ріетко

е виђети Црногорца, да се опіе и да се завали, па да незна шта чини. Више піе ракіе но вина. Црногорац е ватрен, крви угріяне и похотљив. На смѣсу крви непази много, али се осврће на закон црковни. И код Црногорца неизвидана е болест, да е за свашто и за сваку работу, и ако зна, да ніе зато.

Црногорцу се мило оженити, и едва чека да уђе у ред люди, а іош му е миліе кад му жена роди мушко чедо. Одма дочим се породила жена, друге жене пазе, дали е мушко, или женско, ако е мушко, одма изтрчи е пушком пред кућу, па меће из пушке. Остали братственици од свега села, док чую, да се ђетић придао, међу сви из пушака и сви се радују, што су стекли едну пушку више. Црногорцу вальда ништа миліег неможе бити, него кад му се прида ђетић. У ђетићу, гледа он обрану постойбине, и своју замѣну у невољи витежкой. Црногорац кад има доста браће не бои се ни одкога, нити се плаши какве напасти; ер ако и погине, зна да без замѣне остати неће, зна, да га има ко осветити; ако ли е сирак, те нема доста браће, онда тешко іѣму, ер му сваки може и оће да запреда и ніе капац ни бранити се нити се светити.

Црногорац е старѣшина у кући: сва га челяд слушаю. Жена му мора бити у свему покорна и послушна. Мушки у кући сви су старіи од женске. Црногорац држи да су женска челяд више од штете

но од користи. Двоженство било е негда а сад га нема код Црногораца. Црногорац е доста дружеван, любаван и умилят, али подеміешљив, мило му е другом се наругати. У шалу радо пристае, и шала му е мила забава. Он радо слуша еміешне приче. Без оружја ни куд неиде. Мекане постелѣ нетражи, он може спавати на плочи, као и на долини, а на долини као и на мекој постелји. Колики е сирома, опет мало иде бос. И студен и врућину и глад и жеђ, може Црногорац юначки сносити. Мишица му е яка, а месо чврсто. И кад остара, може добро на ноге одити, а чврстина меса држи се. Обично има Црногорац малу ногу. У свему е Црногорац спретан, лак и у свака доба и на свашто готов; а ноћник е да му треба пара тражити.

2.

Ц Р Н О Г О Р К А.

Ово е ћер врлетног завичая, ово е мати горског юнака; ово е домаћица у јадном кршу, и ово е ускочкиня, која е са оцем и браћом бѣжала и тражила други завичай у невольном мѣсту, а оставила све милине свѣта, па се навикла и она свакој невољи и патњи. Ова е рађала юнака и подизала са великом муком. Ова е подижући младо чедо још

у коліевци, уліевала му лѣпше осѣћанѣ за свою
постойбину на юначком мегдану. Нихаюѣи га, пѣва
му юначке пѣсеме, дои га мліеком юначкіем, напуням
срце оним, што га подстиче на снагу юначку; учи
га, како ће пасати оружѣ, како ли ће крвнике
гаѣати, како ли светити оца и брата и покаяти
свое старе.

Црногорка е среднѣг стааса, яког састава, а
лица и ліепа и умиљата. Понайвише су црноманясте
масти. Десете године узраста пушта косу да іой
расте. Косе е и яке и густе. Обрве су исто густе.
Очи су пуне живости и веселе, у којима се огледа
и душа нѣна. Очи іой се свіетле као кристал на
ясним зракама; очима стріеля она срце юнака. Цр-
ногорка нема скоро никаквог скуплѣг накита. Све
е на нѣой просто и сиромашно; али ліепа узрост
тіеля, чиста крв, умиљати поглед везан са стидом
невиности, надмашуе све лѣпше мртве наките. Бог
іой е дао природну лѣпоту, која се одузети не може.
У ходу е она и лака и брза; у говору скромна и
умиљата, али и отресена. Крви е яко ватрене, и,
хитрине има доста, али и кичельвости, само е
ова као обично код женске скривена. Она е у свему
поносита, а дичи се е тіем, што е Црногорка. Мужа
своег почитуе она, и покорава му се тако яко, да
е скоро роб своег мужа; без знаня мужевлѣвог
неће никуд поѣи, и оно, што муж рече, она зна,
да то мора бити.

Црногорка є побожна, али опет мало иде у цркву. У побожности има она извртне врлине. Пролазећи мимо цркве, устави ће се, кланя се до земљ̄ наспрам цркве и крсти се и по тихо Богу се моли. У цркви є она послѣдня, а Црногорац напред.

Ако ли иде Црногорка путем, а види из далека чоека, да ће іой прекрстити пут, она ће одма наспрам нѣговог прекршѣа стати и чека ће док онай мине преко пута. Кад се чоек примажно близу нѣ, приступи ће и целива ће га у руку, поклони ће се, па ће онда поћи своим путем. Пред странцем є іош стидљивія Црногорка. Са стидом и обореним очима к земљи приступа она.

Колико ће гођ мушки ући у кућу сваког ће она целивати у руку. То чини Црногорка и кад є ђевойком, невѣстом, удовицом или кад є са свіем старицом.

Из своег завичая нерадо иде Црногорка у туђи свіет, и, ако пође, има вазда тврду мисао, да се опет поврати. Она много тугує за нѣзиним завичаем и за свойтом, и, радія є у сиромаштву и у невољи проводити ядни и чемерни живот, него у найвећой срећи и слави у туђему свіету.

Црногорка є добра мати, она добро чува и пази ђецу, она ће пріє гладовати, а ђецу ће наранити. Више милує брата но мужа, и опет више брата но оца, а и брат є више понесен за сестром но за братом. Миліє іой є родити сина но ћер.

Работна е Црногорка у дому; она готови, спрема по кући, шіє, везе, плете, преде и ткає. Иде на пазаре и носи тешка бремена уз велике стране на леђима; иде на воду, у млин, у дрва и за стоком. Све она то чини, али опет изгледа као цвиет у лицу. Ягодице су јој румене, које подлази чиста крв. Болести мало има од кои пати. За стидну болест незна Црногорка; а ако чує што о нъој, она се стреса, и одма призива Бога и свеце у помоћ, да е од тог сачува. Незна ни за руменило ни за бѣлило. Природа јој е дала чисто руменило, и лѣпоту тѣлесну. Ништа ніє лѣпше од природне лѣпоте, а ништа ружніє од мазаня и од налѣпљиваня.

Любав унутрашню неодкрієва Црногорка, нити ће устима изговорити, већ то она у срцу носи. Ако се нађе кои авліяш, да јој се попримагне, па да е са неком любви милус, изтегнуће руку колико игда може, па ће ударити авліяша по сред турина (уста) да му звіезде сієваю, а рећи ће ячим гласом: „Тамо се, поганѣвићу, пси ти се мяса наели, што си се помаміо, на чудо ти Бурѣв дан доша! и што мислиш, найзадњи чоче?!“ Авліяш, што увати мора да носи са великим стидом, а несміє јој нити што рећи, нити заям врћати.

Ако ли кои чим уврједи Црногорку, онда она отвори нѣну читулю, те грди што може жешће, а мушки се поталауши, па бѣжи, а нимало се необ-

зире, већ само ита, да бруку неслуша и да још ко не чуе Црногорка е понавше яког гласа. Неке говоре обилато и громко, да их неке путе неможе чоек разликовати од мушког гласа.

Кад Црногорка путуе, она иде обично пѣшке, носи на руци малу вунену торбицу, изшарану и окићену вуненима ресама. У овој торбици носи она плетиво, па идући плете.

Црногорку може само домаћин (муж) или родителѣи избити, а други нико. Колико најсрамотнија работа бил: би код Црногораца, кои би дигао руку на женску, која неноси оружѣ.*) Онѣе, ѣе се Црногорац бои своег крвника, ѣе е засѣда, он шилѣ Црногорку. Она иде слободно и не бои се пушке. Ако ли се чоек бои, да ѣе га ко убити и види крвника са натегнутом пушком, само нека се закони за Црногорку, нипошто га Црногорац гаѣати неѣе.

У многом приликама показивала се Црногорка и јунаком и удјоницом за обрану врлетног завичая, вѣре христове и слободе јуначке.

*) У Ровцима има една ѣевојка, која е остала без браѣе, те се зарекла да ѣе остати у ѣевојчкој чистоти и бити мѣсто сина своем оцу, бити замѣна у витежкој невољи и на јуначком мегдану. Она носи и данас мушко одѣло, наше оружѣ, а носи велю пушку о рамену. Ову сам, момак ѣевојку, виѣао 1855 год. у Дубоком. Има мушко лице и доста озбиљности. Она пуши дуван и иде свуда са людма, па и у бой. Ништа код нѣе не обично, што личи

П О Б О Ж Н О С Т.

Побожност и вѣра христова, одржало е Црногорце у свему ономе, у чему их данас видимо. Страх Божји и љубав к вѣри истиной, подранъивало е и душу и витежко срце Црногорца. —

Сви су Црногорци Христијани, сви су они православне источне вѣре, и, друге вѣре у њиховом завичаю до ове едне нема. На друге вѣре немрзе Црногорци, као што други на њи и на њиову вѣру мрзе. Христијане западне вѣре зову они Латинима, по свој прилици зато, што се ови моле Богу у латинском езику.

Црногорац е добар христијанин, почитуе закон Божји, колико и едан народ, само мало иде у цркву; али кад дође, моли се побожно. Прилаже у цркву са аспром, свјећсм, воском, улѣм, руном вуне, житом, тамяном и т. д. да му Бог благосови нѣгов рад, да га сачува од зла и да му поможе у невољи.

осталом горштаку. Као необично учинило ми се, кад јој едан заиска дувана: „Дай ми, М и л и ц е, тоболац да налуним.“ Тад е могла имати око 35 година. Сва дружина држи ју исто као и осталога чоeka. Нѣна е душевна намѣра, прави завѣт, коег она обдржава као светињу; а тај завѣт пазе и остали люди и неће га ништо поврједити.

Свештеника у цркви кад дає нафору полюбиће у руку, а иначе не.

Црногорац се исповіеда и причешћує по четир пута у години Пости сво четверо пости и сриєду и петак преко године. Има их, кои єднониче. Често се завѣтує Црногорац цркви или манастиру, па носи завѣт у онај дан у цркву кад є слава храма и ту се моли Богу усрдно. Црногорац држи за велики грієх, ако се приєд смрти неисповіеди и не-причести. Мртвоме чине литурѣіє и носе свієће у цркву.

На задушну суботу добро се сѣћаю своіє мртвіє: Праве воштане свієће или купую готове па носе у цркву. За свакоєг мртвог носи по єдну свієћу. Има неки, кои ће по 6—10 свієћа упалити. Све ове свієће увіє у єдну ручку па их метне у цркву пред олтар и по єдну проскуру. Све свієће наждіє те гору. Ютром на задушну суботу упали и у кући толико воштаніє свієћа, колико є мртвіє. О Крстномє имену, о послужбици и већем празнику носи Црногорац свієће у цркву.

Бога почитую Црногорци са великим страхом. Христянску дужност у колико є он са своим простим разумом схваћа, испуњава он са душевном вољом и любви. Црногорац зна, да є Бог свемогући, да без нѣгове волѣ неможе ништа бити на овомє свієту. У свакој работи споминѣ он Бога, али са страхом, па ће одма скинути капицу и рећи

ће: „Да му е за славу и милост; у име Боже, у славу Божу; све ће бити, како Бог оће; све се без Боже мієня.“

У вѣри е Црногорац тврд и непомичан. Он толико своју вѣру милує, чува и брани, да ће за ню у свака доба погинути. Ништа неодушевљава Црногорца на біеломе свієту као вѣра, ништа га неможе склонити на добра ђела, као єдина вѣра. Црногорац са вѣром и у вѣри живи и умира, и то му е прва светиня на земљи, у име кое иде слободно и гине, па зато и каже: „Нежалим умрієт за крст чашни и вѣру риџанску.“ Он се моли Богу онако, како е од свои стари научіо и како су се они молили. Код други народа забранує се законом псовати оно, што засієца у символ вѣре. Код Црногораца тога нема, они сами по природном и душевном осѣћаню почитує са страхом Бога, вѣру, закон, свеце и пост. Ради би Црногорац умрієти но поврїєдити ову светиню. Против ове светинѣ несміє му нико ништа рећи; ако ли би му ко ову кою светиню опсовао, кадар га е на мѣсту убити.

Оног, кои псує ове светинѣ, држи Црногорац, да ніє никаква греота убити га као пса; па ако ко опсує ову кою светиню Црногорцу, потећи ће малу пушку иза паса, или ће тргнути нож, а рећи ће: „А да шта ти вѣруєш нїєдна вѣро?!“, па ће га на мѣсту убити. —

Кад в боник у кући, зове Црногорац свештенике, да свештаваю масла, да се чате молитве. Како в кои свештеник стари од дана, у нѣгову се молитву више вѣруе. За мрвога плаћа свештенику саландере, па и оће, кои іоле може, да се за четрдесет дана, очати четрдесет литурѣја. Многи при смрти и у завѣту своме оставля прилоге цркви. Осим овог плаћа Црногорац свештенику да му се учини спомен на литурѣји.

У молитву и у Божји благослов полагае Црногорац много у свакој својој работи и у свакој невољи. Ако удари липса у стоку, он зове свештеника, те закрсти водицу и очата молитву, али тор мора помаћи и то не натраг већ напред. Чува се на велике празнике и у неђељу, да неработа.

Пролазећи Црногорац мимо цркве или напрема се на доглед, уставиве се, скинуће капицу, прекрсти ће се у три пута са поклоном, и рећи ће: „Помози ми Боже и пресвета Богородице, свети Василіе и свети Петре!“ па онда иде опет далѣ. Ако ли путуе, па се попне на висину, с кое види већи простор землѣ, одма се сѣти силе и славе Божіе, па скине капицу, крсти се и Богу се моли.

Ліело в виђети Црногорце кад носе литію. Сви се из дома крену и люди и жене. Мушки иду два и два напред, а женске озад двіе и двіе. држећи се за мараму. Сви мушки и женске вичу неким чудноватим ударанѣм гласа; „Господи помилуй!“

Кад се све свршило, онда међу из пушака. Ђе е побожност, ту и Бог помаже, ту се може напредовати; а ђе те нема, ту се сабираю неволѣ една за другом. Истинито вѣрованѣ вѣре Христове, одржало е Црногорце у слободи и поносу и чинили су чуда на мегдану юначком.

4.

НАУКА.

Нема Црногорац друге науке, до оне, што му нѣгов разум дае. Ние га имао ко учити, већ е само слушао од оца и матере. Школе се у Црной Гори ниесу никако ни подизале, нити е млађи нараштај имао прилике научити се чему болѣму и већему. Светопочивши митрополит Петар I. имао е ту лѣпшу мисао да оснуе основну школу на Цетинѣ.

Сва е наука и душевна рана била усредото чена у едином свештенство. Оно е учило младост у любви вѣре, у любви истине и подстицало е духове на обрану вѣре, живота и саме слободе. Смирени Богомоляц разказивао е своему брату Црногорцу у простом причаню истиниту науку Христову у колико е он ту науку схватио и разумио. Наука ова ние могла навести Црногорца на душевно кваренѣ, већ га е упућивала на дужност христанску. Силом

га и пріетнѣом на ово нагонію ніе, већ га е само убѣђавао вѣром и истином. Другог душевног развитка нити е могао имати нити е имао Црногорац; зато ніесу ни могли напредовати Црногорци у ячем розвитку.

Чаћенѣ и писанѣ и приче светог писма биле су свом науком. Потези рукописени остали су онм исти, кои су пріед 400 година били и они су ово наслѣдно примали, ер е сам отац своег сина учію, или га е давао у манастир, да га пустинички Богомоляц научи. По овоме су остали каво потези у писаню, тако и начин у чаћеню они истоветни, кои су пріе 4 віека били. Чаћети и писати учили су се само они, кои су били накани посветити се духовной дужности. Понайвише се приуготовлява Црногорац за свѣтског богомольца. Он оће и да е свештеник и друг браће свое: оће да извршуе дужност духовну, али и людску у свему, па и на юначком мегдану. За калуђерски чин ніесу нимало понешени Црногорци.

Сваки, кои уміе писати, пише славенским словима, или као што их они зову: Србскіема, а о латинским словима нема тамо ни спомена, нити е икад било.

У XV. віеку имали су Црногорци науке, али се ова оснивала на духу западног кроя, па е брзо и пропала. Ніе доволно само имати школу, већ валя пазити да се наука саудара са духом и животом

народа. У простом и неразвіеном народу стое све душевне врлине на доброме мѣсту и у коріену чистоте людске. Развіяти ову просту врлину душевну, оће се чиста наука.

Већега гріеха и несреће на овоме свіету и неможе бити, но што е вредовна наука, коя руши ону людску светиню, кою е сама природа створила и чувала. Несвойствена наука, жива е пропаст по народ, а особито, кои се тек подизати почео. Наука коя одводи срце людско од рођење обичая, од природне врлине, а намеће му оно, што се са нѣговом душом и срцем неподудара, та наука дае младости са обе стране оштри мач, да покоси свако свое добро, да постане непријатељ сваке свое рођене милине, па и саме светинѣ, а да обожава оно, што му подріева и срећу и живот. Ђе се таква неволя отрови людске укоріени, тай се народ на брзо преживѣти мора, а мора га у непрестаном међусобном трвеню и нестати. Задушніе е остављати народ у своіой простоти, него га учити, како ће се нагло отискивати у вѣчну пропаст.

Ђурађ Црноєвић опріятелью се біо са Млечићима, па е почео нѣихов начин науке а и саме управе земальске уводити, па е на брзо пропала сва наука, па и он сам; а у мало ніе и сав народ.

Є З И К.

Сви су Црногорци по народности Срби и сви говоре ербским езиком. У свој Црної Гори едав е език, нити се чуе други език осим ербског. Ріечи и слогови остали су они исти стари. Проміене е врло мало било. У изговору ріечи и удараню гласова ніесу ни сви Црногорци еднаки.

Съверна страна много чистіе, ясніе и лакше говори. Средня већ брже, а южна са свиєм брзо. У средини и на югу Црне Горе чуе се код Црногораца у изговараню полугласно слово. Особито *a* изговараю танко и кроз нос, као: *иань*, *маль*, *огань*, *ако*, *опанци* и т. д. Ово слово има неку танкост, саставлѣну из *a* и *e*, као *ae*.

У новіим рукописима, што су копіе старог правописа, види се да употребљаваю *ь* за неки мукли глас, као: *брьдо*, *смрьш*, *грьмъ*, или: *брьдо*, *сьмрш*, *гьрм*. Између два сагласна чуе се неки врло мукли, полуглас у говору. Тако средня и южна страна Црне Горе изговара *с* мѣсто *ш*; а *ш* мѣсто *с* *осшро* мѣсто *ошшро*, *слива*, мѣсто *шльива*. Они имаду и другіе разлика много, као: *лашно*, мѣсто *ласно*, *знам* мѣсто *знам*, *грође*, мѣсто *грожђе*, *звође*, мѣсто *гвожђе*, *шніег*, мѣсто *сніег*.

Црничани су одвоили са брзим говором; али

они имаду и неке одвоености у говору и изговору, они кажу, *неше* мѣсто *неће*, *ге* мѣсто *ђе*. Они имаду и старославенски или болѣ рећи старосербски рјечи: Бюда, бюдица, *суши*, мѣсто *суцій*. (Што гођ Црногорац напише са *ш* изговара у чађеню *шша*) *Бређа* мѣсто *бремена*, *рождасшво*, мѣсто *рождесшво*, *чудасшво*, мѣсто *чудесшво*, *Ускрсенѣ* мѣсто *воскресеніе*, *ве*, *ви*, мѣсто *вас*, *вама*; *не* ни мѣсто *нас*, *нам* и т. д.

Стране рјечи изврну тако, да им се неможе знати постанка. Кажу: *Лѣарія*, мѣсто *Епархія*. Незнаду шта е то *Шокац*, већ кажу *Шопац*. Црногорци говоре доста чисто сербски, само и они имаду по мало талиански рјечи, а и ове дођерую они на свой калуп. Остроумног зову они, *авизан*, свему се може *авизаш*, али кажу и *довіляши*.

6.

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ.

У маиѣм мѣсту и у маиѣ народа неможе бити више цркве, но што их има у Црної Гори. Цркве су подизали Црногорци из побожности, чинећи задушбину христянску. Све су цркве изван села и изван кућа. Оне стое на само, а сваку окружаваю гробови. Гробля другог у Црної Гори нема,

до оних код цркве. С овог гробља многе су цркве урасле у земљу.

Цркве су мале и снизке, и оне су намѣнѣне биле и богомолству и витежкој невољи. Често се догађало, да су се Црногорци и из цркве бранили и држали є главним освештаним градом. Црногорци су прибѣгавали под окрилѣ Божіе и са чистом вѣром у Бога, опирали се немилостивой сили непријателя.

Све су цркве из ђеляног камена иззидане и на ђемер (свод) изведене. Изнутра є црква у свему сиромашна, има иконостас са иконама најпростіе израђениема. Иконе су яетом изписане. Имаю по єдну налоню и по неколико црковни кнѣига. Округе црковне све су ядне и невольне. Путіера за свету тайну налази се од свакояког метала, има их од коситера, па и од олова. Свѣтняци и канџела исто су тако сиромашни.

У неким црквама, а особито у манастирима, има врло ліепи и богати округа, од срме путіера, дискоса, звѣздица и ожица, па позлађени, има и еванђеля у срми оковани; али су ово све великодушни дарови рускіе царева. Руссія є давала на све црногорске цркве све потребе црковне, па и новца на поправку цркви.

Често су, а немило, палили и рушили Турци црногорске богомолѣ: смирени архипастири и господари Црне Горе, обраћали су се са молбом на двор руски, да им помогне поновити божіе храмове;

руски цареви нигда се молбама јдних Црногораца оглушавали несу, већ су вазда помагали. Црногорци кажу: „Да не Русіе било, нигђе не би остало крста од три прста.“ За спомен великодушних христанских дарова и обостране помоћи, споминjali су Црногорци јднако цара руског у својој Богомољи и на светим тайнама.

Манастира има осам у Црној Гори. Од ових су три у добром стању: Цетиньски, Острошки и Морачки. Найлѣпша е пак црква у Морачи, ова е задушбина Неманића, ову су саградили они назад 610 година. Сва јој грађа дивна. У ова три манастира има и сребрни канџела. Столова нема у ни јдној цркви, осим у Морачкој. Црногорски монаси извршују све дужности што им предписују канони црковни.

7.

СВЕШТЕНСТВО.

Нигђе простіе не свештенство, но што е у Црној Гори. Црногорски свештеник нема никаквог знања, нити каквогъ ячег душевног развитка. Он се само учи чатити и писати; а мало их е, кои разумію правило црковно; ер и код најболѣ свое вољ не ма зато згоде.

У многим црногорским црквама наћи ће се само

по еванђелъ, апостол, ирмологія, псалтир и часословац, а друге ни едне. Има свештеника у едном селу по толико, да их неможе допасти ред да служе, а има их из едне куће по 3 и 4 свештеника. Брой свештеника ніе одређен, колико их треба и колико их мора бити, већ се може сваки запопити кои оће, а ону сиромашну нурију діеле на подеднаке ђелове.

Зна се, колико кои свештеник има у селу кућа, па оне му куће даю бир, а он опет нѣма свршуе све свештене дужности. Свештенички су приходи доста добри, али мали брой нурија, неможе их помоћи. Има свештеника, кои немаю у својој нурији више до 12 кућа а неки само по осам. На деведесет хил. душа у Црној Гори и Брдима има до 500 свештеника. Има у Црној Гори и протопопа; али ови нити у приходу, нити у власти имаю какво предняченъ. Пароха и парохія нема у Црној Гори, тако нема ни капелана, већ само *поп с нуриом*.

Црногорски свештеник ниучем се не разликуе од осталог Црногорца, он носи ођело као и остали Црногорац, паше оружъ, брие браду и подбријава главу. Кад пође да служи, иде под оружъм до цркве, па кад уђе у цркву, скине га, а кад одслужи литурђију, опет га затакне за пас. Било их е, кои су под оружъм улазили и у олтар и излазили, боећи се да га крвник неубіе.

Црногорског свештеника неможе чоек ни почему познати да е духовно лице већ само у цркви кад

служи. Сав е живот црногорског свештеника као и осталог Црногорца: он оре, копа, тргуе и иде на пазаре, у чете и у сваке боеве. По ничем га неможе чоек познати да е свештеник, само га они између себе знаду и незову га инако, већ „попе.“ Тако на врло мало има у Црној Гори. У осталом зову Црногорци свое свештенике: *біело свештенство*, разликујући их од калуђера.

Калуђери су нешто друго. Ови иду у широким мантиама, неки са камилавком, а неки са фесом. Разрогашени клобука (шешир) неносе никако нити ћелепуша, нити црвени пасова, нити узки западни аљина. Они носе дугу браду и дугу косу. Калуђера поштују Црногорци више но свіетског свештеника. Црногорац, кад срете калуђера, скину ће капицу и приступиће да га целива у руку и рећи ће: „Благосови оче!“ Често и калуђери иду у бой, као што се пои у пѣсми за острожког игумана Борђа:

„А какав е од Острога Бане,
 На нѣгова претила дорина;
 За пасом му двіе пушке мале,
 О рамену дуга брешка виси,
 О бедри му дуга гадарія:
 До по нѣ вуком обшивена,
 На врх нѣ е од међеда глава,
 Зинула е, кано да е жива.“

1821 год. ударили су Турци Ерцеговачки на

Морачу, па су им ишли Брђани у помоћ; а острожки игуман био е вођом. Ту су Турци изгинули и давили се по Морачи, Ратњи и Лъвишкој ріеци. У свему и у свакој работи народньої било е и свештенство црногорско удіоником, и ово их е у име вѣре христове подстицало на юначка дѣла.

8.

ВЪРИТБА.

Вѣритба или вѣренѣ зову Црногорци, кад се иде да се ђевојка проси. Кад се изпросила ђевојка, кажу они: „вѣрена е,“ а за мушко: „вѣрио се.“ Мушко зову *вѣреник*, а женско *вѣреница*, а обоє *вѣреници*.

Често се догађа, да Црногорац вѣрива сина и ђер још у колиевци. Црногорцу е мило да се са добрием опріятельи, па зато се и стара, да се што прие опріятельи. Ђевојка се мало кад пита, да ли ће поћи за тог и тог момка, већ то одређую родители, а она, оће, неће, валя да пристане. И за момка е исто тако.

Отац, кои оће да вѣрива сина, бира болю кућу, ђе има ђевојка, па кад е изабрао, онда се спрема, како ће одити да иште ђевојку. Из куће вѣреникове несміе нико одити да проси ђевојку, већ из

дома шилоу стрица или рођака или својту. Обично иду на вѣритбу по двоица. Ако ли им се обећа, да ће им се дати ђевойка, онда нови пријатељ дае им ручак.

Прие по што ће родитељи ђевоячки обрећи ђевойку, мора да питаю све братство свое, да ли ће е дати. Сваки братственик има ту и гласа и діела, ер е то нѣихова својта, па да іој дође до какве неволѣ, оће све братство да е брани. Све е братство држи као сестру.

При вѣреню уговара се, кад ће се доћи на свилу. (Ово е мѣсто пртена, а пртен се дае кад крене ђевойка из дома на вѣчанѣ). Кад су ручали, пођу дома и међу из пушака и вичу: *са срећом*. Домаћи ће исто метати из пушака.

Родитељи од обе стране вѣреника стараю се да омиле вѣренике едно другоме. Ако ли се углави, да ђевойка чека, онда іој даду капицу. Ріетко се вѣреници састаю на видику. Ако им ко напомене да су вѣреници и да се милую, од стида зацрвене се у лицу. Еднако се вѣреница крие од вѣреника, и ако іој е у срцу міо.

9.

С В И Л А.

Свила бива испред свадбе. Обично иду на Свилу испред свадбе на двіе три неђелѣ. На свилу иду

троица. С собом понесу ђевойци платна за кошуљу, свиле за везенѣ и едан цекин. Вѣреник неиде ни на свилу, већ он пошлѣ по двѣ боце ракиѣ: едну у кућу ђевоячку, а другу у село, ђе ѣ својта ђевоячка. Кад су предали дарове ђевойци, онда пію ону боцу ракиѣ са свом својтом и близиком.

Затим се окупи све братство пред црквом, те се даѣ свакоем домаћину од куће да піе од оне боце ракиѣ. Овим потврде сви братственици своју добру волю, како пристаю да се ђевойка уда у онај дом, кои су іој пѣзани родители изабрали. Ође се уговара, колико ђе бити сватова и у кои ђе дан од године доћи по ђевойку. Отац ђевойку мора да спрема дарове за сватове; али све дарове мора платити вѣреник, па зато се и глави колико има дати за дарове. Новце за дарове улаже отац ђевоячки, а он се по погодби намируе из они пара, што се просну по погачи.

Ж Е Н И Д Б А.

Стари ѣ обичай код Црногораца, да се рано жене. То Црногорцима а и Црногоркама ништа нешкоди. Већ у 15 — 16 години узраста жени се Црногорац, а ђевойке се удаю и од 13 година. И ако се ђевойка рано удаѣ, зато она рађа яку и

здраву ћецу, брже постара у лицу, али у животу (у тіелу) остае яка. Рано се жене, рано се удаю, али зато могу доживити и стотину година.

Ако су у кући инокосни (ніесу задружни са челяђу) воде ћевойку што пріе могу. Има неки кои е поведу од 10 — 12 година, али она са мужем неспава до времена зрелости.

Ако би остала ћевойка дуже времена вѣрена, па да почем едно другом забави (пађе ману) онда се изазивлѣ на мегдан. На мегдан иде својта ћевойке и момка, ако ли ове нема, онда иде сам вѣреник, а од стране ћевойке иде нѣзин брат.

На свили се углавило, као што е у вѣритби речено. кад ће бити свадба. Кад се већ рок углави примакао, онда се саставляю сватови. Свакоем свату каже се на осам дана наприед, кад има доћи у сватове. Сваки сват мора доніети по едно пециво (одрта брава), а сватовске својте, жене, носе по боцу ракіе (яче од три олбе) или вина и погачу. Исто тако и отац ћевойке явля свіема пріятельима своіема, кад ће ћевойку удавати, па ови долазе на уречени дан у нѣгову кућу, а сваки доноси по пециво, леб, вина и по одну мараму, да помсгу при дариваню сватова.

Брой сватова ніе одређен, али мораю бити ови: Стари сват (од рођака) десни и ліеви љевер, првіенац, баряктар (сестрић од уяка) кум и войвода. Войвода обично мора бити зет. Остали су сви цу-

стосвати, а може их бити по 60 — 100, а и до 300 люди.

Дан пріе но што ће сватови поћи по ђевојку, окупе се сви у кући младіенца, како кои сват долази, тако меће из пушке. Све се братство окупи у кући младіенца, те дочекуе сватове. Улазећиема сватовима у кућу прима оружъ младіенац или друго кое челяде од куће оружъ сватовско. У кући младіенца сви сватови вечераю и спаваю; ако ли домаћин нема доста мѣста за спаванъ за све сватове, онда се разреде по осталим кућама у селу истогъ братства.

Сјутра дан почем сватови ручаю, спремаю се на кретанъ по ђевојку. Сви се сватови крену, а младіенац остаѣ дома готови и спрема за дочек сватова. Ціеліем путем међу сватови из пушакѣ Бевер носи цицу вина, те се зауставля код обличнѣ кућа и дава да пію из цице сватовске, али сваки, кои піе из цице сватовске мора у повратку сватова изніети по боцу вина, да пію.

Кад су се сватови попримакли близу дома ђевојчког, онда излази баряк ђевојчки пред сватове. Уз баряк су двоица: Првіенац и баряктар. Баряк ђевојчки носи брат или кои од своите ђевојке. Кад су се попримакли єдни другіема, онда се заиграю и одвое од сватова баряктар и првіенац, те се срету са баряком ђевојчким, и ту поиграю два баряктара и два првіенца. Кад су поиграли, међу

из пушака, па се полюбе ова два пара. При метаню из пушака прежи едан другог, кои ће пріе да меће. Затим се крећу сви заедно дома.

У кућу улази први баряктар и првіенац, а за њима два ђевера, те изнесу пред кућу боцу вина и ту пію; а оба баряктара пободу баряке на кућу или пред кућом. Затим улазе сви сватови у кућу у ономе реду, у kojem су ишли и стану за совру. Кад сѣдаю за совру, у чело трпезе или прочелѣ, сѣда стари сват од сватова, до нѣг с десне стране баряктар, првіенац (а кум само онда може поред старог свата, ако е оддвоени чоек) затим посѣдаю сви сватови у ономе реду, у kojem су дошли, а у засѣду (у дну трпезе) или послѣдњи, сѣда войвода. Са лїеве стране сѣда стари сват од дома, а за њиме нѣгови, или сватови од стране ђевојке.

Сад се почињу здравице. Здравница мора бити седам.

І. Здравница са ракіом. Ову напія стари сват од сватова: „Да смо добро дошли, да смо весели и да нам е све срећно.“ Затим повиче стари сват од дома: „Бе е торба сватовска?“ Изнесу торбу и предаду му е, а он извади погачу из торбе, те е метне на трпезу и држи е пред собом. Сад говори стари сват од сватова: „Дайте што, да іємо, да піємо, есмо трудни, есмо дошли преко толико планина и вода.“ Суслета га стари сват од дома са другим питанѣм и исканѣм: „Полако, стари свате!

наћемо пића и естива, него ти мени позлати ову погачу!“ Стари сват од сватова чуди се овоме, па га пита: „Како злато иштеш, чоче! за кои разлог, што сам ти дужан?“ Стари сват од дома обавѣшћуе га, па се подругуе нѣговом питању: „Како, што сам ти дужан?! е ти я данас даем овако ліепу ђевојку, која валя царева града, — мора да ти мени ову погачу позлатиш?“ Стари сват од сватова мало попушта, па га пита: „А за Бога, зашто ћу ти е златит, али сам доша куповат за новце, те ми иштеш паре?! Опет му одговара стари сват од дома: „Не бих ти е я прода за никакве новце, но да ми стари куштум (обичай) земаљски испуниш; но паре, паре! али еѣдимо овако.“

Сад починѣ стари сват од сватова вадити аспре, па метне едан или два дуката на погачу, говорећи: „Ево ти паре! еси ли миран?“ Овај му одговори: „Оѣе се неможе од срамоте ни казат; ако немаш, я ћу ти узамит!“ На ово се разлоти стари сват од сватова, па извади и таліера и цванцика и дуката и изврне све на погачу, па повиче: „Еси ли сад миран?“ Овај одговори: „Есам вала, сад намирен;“ па зове оца ђевојке, а довати погачу са новцима у руке говорећи: „На! наплати, што е твоє, а што ніе твоє, врати му.“ Отац ђевојке узме погачу и аспре, метне на страну, изброи и намири оно, што су на свили главили, а остало поврати староме свату од сватова.

Стари сват од дома, довати онда погачу, те е сломи преко главе, говорећи: „Из овог дома пошла у добри час, а у они улѣгла у болѣи час; да се полагају крухом и вином и свакиѣм добриѣм чином.“ Почем се преломила погача, почињу се сѣћи пецива. Ако су само два пецива, онда сѣче десни ђевер и войвода; ако ли су три, онда се свађаю, ер треће оће да сѣче домаћин од куће, и неће га без чуда пуштити да га сѣку сватови. Од изсѣченог пецива узме ђевер рамо мяса, па га да домаћину, а овај га стави у торбу, која ће се са сватовима носити.

Десни ђевер извади у марами завите нове опанке, у којѣма е една цванцика, те преда брату ђевојке; а овај ово узме и понесе у други приклад (собу) ђе већ по три четир жене стое уз ђевојку које ће е облачити. Исте опанке, што е младѣнац послао, натакне брат ђевојци на ноге, али само на прсте, па их ђевојка сама обуе. Вевојка се тад свуче и остане само у едной кошуљи, по врх ове облачи другу, која се зове *вѣнчаница*. Брат ђевојке намакне *вѣнчаницу* на главу и док пропану *ошице* *) кошуљ на рамена, брат јој одма скине каницу с главе и баци под ноге, па онај час отиде. Сад жене облаче остало руво на ђевојку. На главу јој међу двѣ бѣле мараме; ако ли е сви-

*) везени простриг на нѣдрима.

лена марама, онда међу само одну, а озго у врх главе укошнице, т. е. трепетљике, двіе женске игле. Ђевојка опаше женски пас са якицима.

Још уютру рано, очешля се ђевојка на женску и то у двіе плетенице, те их обрне преко главе изнад чела и ушію. Кад има дугу косу, онда веже озад обе плетенице; ако ли е кратка, онда настави су мало конца и веже. Ђевојка се још истога дана рано из јутра окупа у мирисавом сапуну и метне по кою ябуку у нѣдра.

II. *Здравица свашовима.* Ову напія стари сват од сватова, староме свату од дома: „Здрав, стари свате од дома! да піемо, да се веселимо, да нам е станак у добри час!“

III. *Здравица, са вином.* Ову напія стари сват од дома, староме свату од сватова: „Здрав, стари свате! За здравлѣ твое и твоіе сватова, твоег првіенца, твоег баряктара, твоег войводе и твоіе ђевера!“

IV. *Здравица, за дарове и фишеке.* Сад даю сватови фишеке настойницима, кои око трпезе служе, да пуне пушке сватовске. За тим доноси домаћин дарове за сватове. Найпріе дарива старог свата од сватова са марамом, баряктара су двіе, одну нѣму, а другу на баряк; ђеверима по двіе, а и войводи двіе, осталиема пак сватовима свакоем по одну.

Кад е домаћин подіелію дарове, онда их пита:

„Господо сватови! есте ли мирни са даром, — ако ви манка, да ви још придамо!“ Нико ништа неодговара, већ стари сват од сватова пита сватове: „Есте ли сви добили дар, ако ли нијесте, е ће мо тражити?“ Ови повичу: „Сви смо задовољни и подмирени.“ На то стари сват од сватова одговара у име своју домаћину: „Мирни смо домаћине, но ни дај пит вина, е смо жедни!“ Донесу вина, а стари сват од сватова напја: „За здрављ сватова и дарова! ко не дарова, у добри час, и кога дарива, у болји час!“ Сад пию редом сви здравицу, па залoже још.

V. *Здравица, добре молишве.* Стари сват од сватова повиче: „На ноге мои ђевери! мои ђевери, ђе сте? ђевојку под руку!“ Ђевери скоче на ноге, па повичу: „Дайте ђевојку!“ Брат довати и доведе своју сестру ђевојку под руку, па е држи. Десни ђевер иште у брата ђевојку: „Дај ми ђевојку!“ овај одговара: „Недам, што ме нећеш дароват?“ Ђевер га пита: „А што ћу ти дароват?“ Брат: „Дај ми, ако ћеш и едан фишек.“ Овај извади па му да по едан или два или три фишека, које ће за ђевојком изгорети.

Док е десни ђевер узео ђевојку под руку, лјеви ђевер одма стане за њом и чува е, да е нико од својте нетакне, ер да е ко такне, била би велика брука. Ђевери приведу ђевојку староме свату од сватова, те јој овај наметне прстен на

руку, а она нѣга целива у руку и кланя се. Затим е воде ђевери, те целива све сватове редом у руку а кланя се. (Док е ђевојка била на само у прикладу, стара жена, замотана у струку, учила е ђевојку како ће кланяти).

Пошто е ђевојка све редом целивала, онда даю добре молитве. Найпріе дае отац: „Ајде с Богом ђевојко! да те срете свети Лука, да ти обрне свака добра рука; — да те срете свети Тома, да дођеш у добри час дома; — да ти Бог да срећу и бирићет, како би я рад; да ти Бог да четир сина и двіе шћери, прве шћери, а потонѣ синове, да се два зла у дом несастаю, и да ти найгрђи буде ка ова два стара свата у трпезу и да изидеш из овог мога дома у добри час, а уђеш у тай, у кои се крећеш, у больи час, и да сте здраво сватови!“ Овай наискап испіе здравицу. Затим доведу іој майку, даду іој чашу, да и она даде добру молитву. Майка почне благосиляти, али іој неда плач, од жалости, што се са ћером разстае, па ће само у плачу рећи: „Ајде с Богом моя ћерко! немогу ти нигда ништа, него ти Бог дао све оно, што ти я жуђела.“

Тад даю староме свату од дома здравицу, да и он да добру молитву. Он узме чашу у руке па благосиля: „Ајде с Богом, ђевојко! біо ти срећан пут, да се с тобом пофали дом ка са срећном и поштенем и *найпрвом* ђевојком, — и што ће мо

далѣ: но како радила, тако се ранила и здраво браћо!“ Пошто су се свршиле добре молитве, узму чашу ђевери, те с нога изпију здравицу; затим на-точе чашу и даду ђевойци, да и она пије, она само мало окуси, а за ню испије сву ђевер, па ђевер метне чашу у шпаг (цеп) од корета, а неки и ђевойци у нѣдра. Позаложе још мало, а ђевери са ђевойком никако несѣдају, већ испијају и еду с нога.

VI. *Здравица, за совру.* Стари сват од сватова напја: „За здравлѣ совре и дружине, за здравлѣ домаћина кућнѣга и нѣговіе настойника и служителя од трпезе.“ Иза овог повиче стари сват од сватова своим сватовима: „Ѓли ко гладан? едте, едте!“ Сватови одговорају: „Сити смо, да идемо!“ Опет виче стари сват: „На ноге, сватови! да се путуе.“ Сад устану сви сватови, а донесу

VII. *Здравицу, с нога.* Сад дају здравицу и войводи, да он напја. Войвода стоѣћи у засѣди трпезе узме чашу у руке па напја: „Здрав стари свате од сватова! и здрав стари свате од дома! кое од пута, да му е добри и сретни пут, ко ли од останя, да остану у срећи и да им е весели останак; — бих и више, али сам много пио, страме, да прокунем, но здрави!“ Тад сви сватови по реду излазе, а пред вратима предају им настойници пушке пунаве. Нико немеће, док се ниесу одаљили од дома, па тад сви проспу из пушака огань еданак. Послѣ овог немеће више нико. Затим изађе

брат ђевојке са пунаном пушком у руци, попне се на какав оберак и зове ђевојку по имену: „Ајде с Богом!“ па опали из пушке. Ђевери пазе, да се неби ђевојка на братово званѣ осврнула, ер ако би се осврнула, била би велика брука. (Ѓдним баичким сватовима догодила се ова неприлика, а ню одма оставе и ђевери и сви сватови, а она е морала на-зорице трчати сама за сватовима. (Ђевојци недаду зато освртати се на братово званѣ, да се не би ђеца нѣзина увргла у ујка).

За сватовима крене се из дома ђевоячког една жена, те носи сватовску торбицу, у којој е погача, рамо мяса и цица вина, па иде по издалека за сватовима. Она иј овако прати са торбицом, док замакну, да их из дома ђевоячког невиде; а кад замакну, узме лјеви ђевер торбицу (а на нека места войвода), а жени даруе по едан талиер. Овај носи торбицу еднако до дома младјенца.

На путу мораю се сватови едном зауставити и позаложити, ма да им е колико близу путовати. Кад су дошли пред цркву, ту се сви зауставе, а кум пође дома по младјенца. Младјенац пріе, но што ће поћи у цркву и на вѣнчанѣ, заиште благосова у оца и у майке, па иј целива у руку. При вѣнчаню стои и ђевер поред младице и кад почне појти свештеник: „*Исаие ликуј*“ он у наоколо непрестано прати младицу. При вѣнчаваню догађа се, да младјенац младици стисне руку са прстенѣм

тако яко, да се ова од муке увія. Кум спази то, па ће мучки дернути младіенца у разлог да с миром стои. Почем се свршио обред црковни, сватови ће у цркви мало позаложити.

Сад се крећу сви из цркве, а младица опет са ђеверима. Пред црквом опет ће сватови пити, па онда међући из пушака и попијевајући иду дома. Дома пред кућом младіенца чека сватове сва својта и братственици. На вратима куће дочекуе сватове свекрва (мати младіенца) са малим мушким ђететом на рукама. Пред кућним прагом стои прострта нуста (начин ђебета). Сви сватови стану у наоколо пред кућом; а младица прими из руку свекрве ђетића и пренесе га преко пуге и прага у кућу, а даруе му чарапе или опанке и у њима по едну цванцику. Ово пренашанѣ и дариванѣ држе зато, да би младица рађала мушку ђецу.

Кад е већ младица ушла прва у кућу, онда улазе за њом ђевери, а иза ови сви сватови у првом реду. Унесу оружѣ у кућу, повѣшаю га, па одма сѣдаю за готову совру. Ђевери поведу младицу и сѣду с њом на одар: они е никако неоставляю; они јој даю ести и пити и они е свуд прате. Свекрва готови за младицу све што е лѣпше за изести. Прво вече спава младица са ђеверима.

На уставке (сјутра дан) сватова, кад су сви поустаяли, младица држи пешкир преко рамена, а у руци бокару воде, те полиева сватове кад се

умиваю. Сваки сват по могућству, баца у воду по 1, 2—3 цванцике, а ђе кои и по талиер, а неки и по цекин, како ко може. Што скупи, то е само нѣзино. Тога дана сватови ручаю, па се разилазе. — Другу вече спава младица са заовом, а трећа вече, бива вече младиенаца. Младиенац се мучи да што пріе са младицом спава, али му и трећу вече претму пооде.

П О О Д Е.

Трећи дан, пошто су повели ђевојку, ита мати да иде ђери у пооде. Ред е, да иде по трое из дома у пооде: Мати, брат и стриц ђевојке. Они иду у пооде, а носе с собом и робу ђевојку (*Ausstattung*). Мати ђевојке носи са собом дарове да дарива нове пріятелѣ и пріятельице. Она носи пециво и погачу, у дом зета; а зету чарапе, напрске и подвезе; таке дарове носи она и осталой свойти. Свиѣма женама од свойте носи она по калоп сапуна и по подвезе. То исто понесе она и својой ђери.

Сад опет мати остае код ђери по єдну и по двіе ноћи и она спава с њоме; а младиенац валя да чека, док и ово прође. Трећи дан креће се мати у нѣзин дом. Она добіе из пріятельске куће за уздарѣ: пециво и погачу и готове аспре по єдан или два талиера. За овим долазе првиче.

П Р В И Ч Е.

Првиче се зове, кад млада невѣста први пут полази у нѣзин род. Нека иде послѣ три, а нека послѣ шест неђеля, а неке и наком године. Обичай е тай, да несміе пріе ићи, већ о крстноме имену. Ако отац невѣсте слави Ђурђев дан, а она се уда у то врјеме, валя да чека цјелу годину док први пут у род пође.

У првиче иде млада невѣста су иста она два ђевера, кои су е при удадби пратили, те понесу са собом погачу, (а негђе носе и пециво), колаче, ябуке, орасе, лѣшнике, наранџе и сваке ђаконіе. Оба ђевера иду пред невѣстом, а она за њима. Старіи ђевер од дана иде наприед.

Кад се ославило крстно име, на праустановке крећу се ђевери са младицом опет дома. Мати спрема колаче и воћа, те да е ђери, да носи у нѣзин дом.

13.

П О Г Р Е Б

По оном обичаю, кои се још од најстаријег времена затекао, саранюю Црногорци свое мртве. При самрти питаю боника, како оставља своју челяд, како мисли и жели расположити са својем иманѣм. Боник, ђе има ко да уміе писати, направи теста-

менат; али ће не писца, као што се рјетко ће налази, онда он говори пред два свјдока, а ови памте послѣдњу вољу и жељу боника. Завѣт мртвог, ма какав дае, извршую Црногорци подпуно, и сам суд неће нигда ништа у оваковом завѣту преиначити.

Кад е боник извршио и изказио своју послѣдњу вољу и жељу, онда се прашта са свом челяђу у кући и са свиема братственицима и својтом. Отац призива сина прашта се и е њим и дае му послѣдњи благосов: „Да си прост и благосовен, синко, овог и оног свиета и свака твоя сламка на кући.“ Зову свештеника да га исповједи и причести. Кад виде, да ће скоро боник изданути, упале му воштану свиѣћу и држе е више главе боника.

Док се уждіе свиѣћа, одма стане плач и лелек свию у кући, бию се шакама по глави и гребу се по образима. Док е дух испустіо, одма га купаю, док не уврен (укочен). Кад су га окупали, обуку му чисту кошуљу, гаће, на ноге бѣчве женске. На главу метну му капицу. Затием вежу му руке и ноге курђелом (пантљиком) а главу подбрале марамом. Добро пазе Црногорци, да се мрцу одма заклопе очи, ер, веле: Ако оста гледајући (с отвореним очима) ето одма и другог за њим. Док су мрца преобукли, одма иду едни по пона, да му чита еванђеля, а други у цркву по одар.

Црногорци не праве мртвачке сандуке, већ

метну мрца на одар црковни. Одар зову они кревет, на тако и носила. За све нуріяше, (парохіяне) само су една носила, и ова се држе у цркви. Кад ставе мрца на овај одар, онда по неколицина сѣду поближе, па га чувају, да не би што преко пѣга прескочило; а остае овако у кући за 24 сата.

Братственици и свойта, непрестано долазе у кућу, а ступајући на праг, залелечу иза свега гласа: „Леле мене, мой уздани брате; моя узданице; крилата похвало, дико! мой крилати юначе, мой левенто!“ Сви остају преко ціеле ноћи код мрца, ништа нееду, већ пію ракію. За три вечера узасобице незапретавају огань у кући. Четворици узму мрца и носе у цркву. Яко се пази, да не би са одром запели о праг кућевни, а тако и о црковни. Кад га понесу из куће, онда сви од едном залелечу иза свега гласа. Сви га прате до цркве, а пріе но што ће га поніети из цркве целивају га редом, а затим носе га до гроба, ту га скину са одра, а двоица га спуште у гроб, од кои едан остане и одрієши мрцу све узлове, са ногу, руку и главе, па га прикріе са покровом.

Сад наступа найстрашній глас плача и лелека тако, да би река сав свіет пропаде. Кад загрну мрца, онда сва свойта, пада ничице на гроб, туку се шакама по глани, гребусе по образима, али тако жестоко, да их крв обліе, а начине се ране по образима. Сва ближня свойта, покида перчине, како

мушки, тако и женске. Неки кидаю перчине, те бацаю на гроб, а неки окинуте међу у разціеп палице, те пободу на гроб, побацаю ябуке и т. д. затим иду сви у цркву и држе панахиду. Сви се умію, па целиваю крст. Сад изнесу боцу ракіе, те шію пред црквом; по том се сви крећу дома. По укопу иде поп у кућу и закрсти водицу, па онда сѣдаю сви за трпезу. Ову трпезу зову „*трпеза од коришади*“. Жене из својте одстригу косу до главе и иду гологлаве, а жене из близике увію косу у перчин као ђевојке, па и оне гологлаве. Поскидаю са прста прстенъ, а из ушію новаде брњице. Трпеза е справна и сви сѣдаю за ню, те еду; а у сред оброка устану двіе жене од својте, гологлаве, те се подлиме, и одаюћи кроз кућу стану тужети:

„А што сам се скаменила,

Друге мое!

А што ништа неговорим,

Јдна друга!

И од рода и од дома,

Куку доме!

А од рода, брата мога,

Фало брате!

А од дома, мой ђевере,

Браіо леле!

У дом, леле, кући твоіой,

Добри бане!

Кад ти сестре у род дођу,

Тужне сетре!

А ленађу брата свога.

Брате леле! и т. д.

Овако ове двіе туже до свршетка оброка и то една нариче, а друга за њом притужуе. Остали сѣде за трпезом и еду жалостиво. Кад су обѣдо-вали, устану и полазе сви, кои ніесу из куће. Кад се растаю целиваю се и начну плакати опет у велике. За ціелу годину коротую они мртвога. Мушки омасте црном масти капицу и пас и кружат, неки пак изврну капицу, а жене омасте црним мараму и опреглячу. Жене туже и доцніе за мѣсец дана. Или полази зором, или долази ноћом, или иде на воду, или у гору по дрва, чути е еднако, ђе из свега гласа тужи и нариче ђела покойника.

Мртвога коротую (жалe) за ціелу годину. Коротуе га све братство, или све село. За ціелу годину у све село нема никаквог веселя. Шемлака нечине, ора нема, пояня нема. Ако би се кои наша, да чини какво веселѣ у вріеме короте, онда онога куну, да му било као и ономе што е под земљом. По укопу сад долази дальна свойта на покаянѣ.

ПОКАЙНИЦЕ.

Ночем су мрца закопали, поврћу њи се дома, изнесу трпезу пред кућу, која се зове мртвачка трпеза. На ову трпезу ставе све ођело покойника: кошуљу и гаће, гунь и кружат, доколѣнице и чарапе, пас и слав, капицу и ћесе, пушке, нож и арбию, симсию и тоболац, па над овим туже. Све ођело намѣсте на трпези тако, као да е на нѣму, или као да лежи обучен у аљинама и под оружјем. (Мртвом окину перчин, па га пришию при капици). Трпеза мртвачка стои овако са ођелом за десет дана, само е у вече уносе у кућу, а јутром износе.

За ови десет дана долазе непрестано покајнице и туже на овој трпези, а изнесе се друга трпеза, на којој еду покајнице. Покајница може бити по 2—300 а и по 400 душа. Ђевојке пеиду на покаянѣ, осим кад е мртвац у кући.

Чоекү се мора ежити кожа, кад види ове покајнице. Мушки иду брзо, носећи пушке наопако, држећи велю пушку за грлић, а намргођени и жалостни, ништа неговоре.

Кад су се примакли близу гроба, потрче колико више могу, бацајући пушке, струке и капице и падаю ничице на гроб, па мушки лелечу иза свега гласа: „Леле мене брате, узданице! дико! мой кри-

лати юначе, мой сиви соколе!“ Мушки нити брију браду нити подбріяваю главу за шест неђеља.

Ове покајнице чине исто онако, као и остали при укупу, гребу се и бију се по глави. Кад се поврате с гроба дома, опет туже над мртвачком трпезом. Покојнице даљне, кад иду, плачу и лелечу: „Куку мене јутрос и до віека!“

Док из дома покојника опазе покајнице, одма, трче на гроб, па ће ту тужети прие, но што оне дођу, а кад ове дођу, макну се домаћи, а ови начну. Кад су се доста изплакали, изгребли по лицу и били се шакама по глави, онда єдни друге разставляю, да не туже, и од себе да неправе грдне яде. Съ гроба иду лелечући дома, а кад му се примакну, заиграю се па потрче као и приед над оном трпезом же є ођело покојника, па лелечу и гребу се. Док су се кренули са гроба изађу домаћи, дочекаю ій, те люди привате людма пушке и струке, а жене женама струке. Жене наричу не само над мртвим, над гробом, над мртвачком трпезом, већ и доцніе єднако оне наричу. Обичну тужбалицу наричу овако:

„Вино писмо и пописмо

Добри бане!

„У здравлѣ ти ненаписмо,

О до Бога!

На покой душе твое,

Добар бане!

Но си тамо улетіо,
 Мой неборе!
 Ма ћеш тамо доста наћи
 Доста добра,
 Кои ће те дочекати
 Куку брате!
 Па ће тебе упитати,
 О до Бога!
 Ти ћеш њима право казат,
 Фало брате!
 А за ядну ћецу твою,
 Куку ћецо!
 Ка си их оставіо,
 Тешко ћеци!
 И за ядне родителъ,
 Куку роде!
 Поздрави ћеш брата мога,
 Куку брате!
 И све ћеш му право казат,
 Мене ядной!
 Како су му на дом ћеца,
 Куку ћеци!
 И њгови родителъи,
 Тешко майци.
 Е е главу обрнуо,
 О за Бога!
 Жена му се преудала,
 Невърница!

Луду ђецу оставила,
 О до Бога!
 А ти главу неокрећеш,
 Ядан брате!
 Но си тамо улетіо,
 Сив соколе!
 Ёр си тамо болъ наша,
 Сабльо брицка!
 Кметства и Банова,
 Добри Бане!
 Па су тебе дочекали,
 Тешко сестри!
 Мъсто су ти направили,
 Тешко майци!
 А и твоіой ядној сестри,
 Куку сестри!
 Ма се іош ядна нада,
 Но не узда.
 Ёсу тебе велье гране,
 Вельи орли!
 Па ђеш нъима разбачити,
 Леле брате!
 И кућићеш своіой доћи,
 Куку кући! и т. д.

КУМСТВО.

У Црногораца има пет кумства: *вѣнчано*, *кршшено*, *шишано*, *неволѣ* и *умира освеше*.

1 *кумство вѣнчано*, нема скоро никаквог ближег сродства. Ово кумство узимаю само као неко свѣдоченѣ. Зато кум вѣнчани, бива неке путе послѣдњи у сватовима, ако не какав главар или господичиѣ. При вѣнчаню дарива кум попу по десет динара, а мало их е, кои ће дати по 3 цванцике. Куму дарива болѣ, нѣой ће дати по 3 цванцике, а неки по 1—2 и до три таліера: какав кум, онакав и дар; а невѣста дарива кума са чарапама и подвезама или кошуљом или свиленом марамом. И она пази какав е кум, па га онако и дарива.

2 *Кумство кршшено*, држе Црногорци као најближе сродство. Крштени кум, оће реѣи (значи) код Црногораца, као да е од исте крви, као да е исти брат. У овом се владаю Црногорци по правилама црковниема. Кум послѣ свршеног крштенья, дарива попа са цванциком или више; а кумче са таліером или дукатом, како ко може. Діете се вазда крсти у цркви. У многиема црквама нема светог мурѣ, веѣ муропомазуе са обичним улѣм из канѣла.

Двіе жене носе діете у цркву и ту е тобоже една од нѣи бабица, али бабица прави у Црној Гори нема никако.

Из цркве се иде дома, те даю куму ручак или обѣд. Кума дарива кума са ліепим чарапама, пешкиром или кошуљом. Кад се кум крене из дома, целива се са свіема, а домаћин испрати кума, па при растанку меће домаћин из пушке и виче: „Айде Сбогом, куме, била ти добра срећа!“ Кум ће исто метати из пушке и одговори ће: „Остай Сбогом куме и са срећом!“

3. Кумство шишано. Ово кумство неулази у ниукакво сродство, нити по каквој потреби. Ово е више пријатељство, милованѣ и любов међусобна. Кад Црногорац види доброг и поштеног чоека, а е њиме ніе у никаквој свези сродства, или, ако е одскочио од нѣга, да се неможе е њиме побратимити, а ніе му се побачило діете, да га зове на крштено кумство, онда га зове, да му діете шиша.

Овай, кад дође на углавлѣни дан у кућу, дочекаю га ліепо, па му принесу на танъиру ножице и приведу діете. Он узме ножице у руке, попримакне діете к себи, па закине ножицама на три мѣста косу (у име свете троице) па е баци на танъир, а послѣ е когођ од кућевне челяди баци на буниште. Кум целива кумче и даруему по по таліера, а неки по едац и по два таліера. Кум добіе чарапе или кошулю за уздарѣ. По тад се они зову кумовима, и ако се побачи діете, зове овог за крштеног кума.

4 Кумство неволѣ. Кад се нађе Црногорац у

невољи, онда зове, ко се први намѣри у помоћ и *вѣша* му кумство. Овај, што е у невољи виче: „Помози ми, кумим те Богом и светіем Іованом! прво ти кумство од мое куће, кое буде.“

Невоља ова бива и онда, кад силни наерне на сираха. Овај га куми у три пута Богом и светіем Іованом, да га се прође: „Прођи ме се, кумим те великіем Богом и светіем Іованом, што си ми поахао!“ Ако овај силеція и трећом не прими Бога и светога Іована, онда га овај може убити без сваке греоте. Ако ли прими Бога и светога Іована; или, ако му други у помоћ притече на вѣтанѣ кумства, онда прво діете, кое се у кући роди, нѣгово е, т. е. он му е крштени кум. Ово кумство, ако се непобади діете, може бити чак послѣ десет година, тек се завѣт овај мора изпунити.

5. *Кумство умира освеше.* Ово е кумство најчудноватије. Овим кумством емируе се мртва глава и крвник остае за вазда осгуран од своег крвничког дѣла. Кад убіе чоек чоєка, онда крвник тражи, да се умири. Заедно са умиром освете тражи он и кумство, да болѣ осигура свой живот.

(види умир освете)

К Р С Т Н О И М Е . И Л И С Л А В А .

У већој побожности и скромности слави Црногорац свое крсно име. Из далека се он спрема да прослави овај дан што може лѣпше. Да е Црногорац у најнесрећнијем станю, стара се, па се и задужуе да крсно име по староме обичаю прослави. Крсно име, или успомену приманя вѣре христове, у толикој е цѣни побожне мисли, да Црногорац држи, да му на тај дан долази сам светитель у дом нѣгов па зато и каже. „Дошао ми е свети Јован, или свеги Ђурађ у кућу.“

Пријатељи долазе уочи празника и долазећи међу из пушака и називаю: Добра ви вече! а ови одговараю: Добра ви срећа.

У очи славе или крсног имена дођу по три попа у кућу, те свіештаю масла свіема у кући. У едну чашу метну мало вина и ули, стуку балоту, проврте и метну на сва три мѣста по мало усѣке. Овако стои док се очати прва молитва. Кад се почне пояти еванђелѣ, онда сваки поп наждіе своју свіећу. Домаћин са свом својом челяђу нагне се под петрахил; а остали пријатељи сви стое на страни гологлави.

Кад су свршили свештеници молитву, принесе домаћин три прудића од вишињ, од кои најстариј свештеник узме едан прудић те умаче у ону чашу

уля и миропомазуе најпріе домаћина, за тим сву челяд домаћинову, па баци прутић у огань. Други свештеник узме другій прутић и миропомаже све пріятелъ па баци и он прутић у огань. Трећи свештеник миропомаже друга два свештеника и самог себе, па баци и он прутић у огань.

За тим свештеници полазе, ер су свештеници свагда из истог братства па и они истог свеца славе и нѣма е крстно име. Пріятелѣи сѣдаю за трпезу и вечераю. Најстаріи од пріятеля сѣда у чело трпезе. Од домаће челяди нико несѣда за трпезу. Домаћин гологлав двори око трпезе. Кад су пріятелѣи устали иза трпезе, онда сѣдаю остала домаћа челяд, па и ову двори домаћин гологлав, и никако несѣда.

Сјутра дан домаћин са пріятелѣима иде у цркву. У цркву пошлѣ домаћин пунѣ и проскуру и то : по двіе проскуре и на свакој по 2 дичара, едну свіећу и квартуч вина. Пунѣ мора да носи у цркву мушко челяде, ако ли е сирак да нема мушки, онда нађе мушко діете из својте, те пошлѣ по нѣм у цркву. Послѣ литурѣіе иде свештеник у кућу те закршћа водицу и чати молитву. На трпези стои сомун леба са усађеном свіећом и едан боцун вина. Попу даду по едну конату вина, ако има 200 кућа, он добіе 200 коната.

Сад сѣдаю сви пріятелѣи за трпезу и обѣдую, а кад ови обѣдую, онда сѣдаю домаћа челяд. До-

маѣин као и при вечери служи и двори око трпезе, прие но што сѣду за трпезу ломе колач, а ломи домаѣин самотреѣи сомун или колач. За трпезом починю здравице. Овиема не брой одреѣен, али мораю бити двіе: I здравица у славу Божу и II у здравлѣ домаѣиново.

I Здравѣица у славу Божу:

„У велики добри час, а у ліепу Бсжу славу; за здравлѣ светога (долази име свеца) светога Николае путника, и свете госпоѣе и светога аранѣела, светога Ђорѣіе и свеіе светаца, Божіе угодника, кои сѣде око престола господнѣга, да помогу овога брата домаѣина и нѣгове пріятелѣ, ѣе е гоѣ кои, да му ій сачува и да му помогу; ако му кои не би біо пріятелѣ, а оно, да му Бог обрне, да му и они буду пріятелѣ. Здрав домаѣине у твое здравлѣ и онога, кои ти добра оѣе!“

II Здравѣица:

„Да ни га Бог сачува, нѣга и нѣгово плѣме, нѣгово сѣме, кудіен му рало одило, тудіен му сѣме родило, да му се сѣме сѣмени, а людско најболѣ!“ Затим иду здравице без реда и кити како кои може, а кад су све изреѣали, онда говоре: ову ѣе мо украст. Сваки пріятелѣ добіа по здравицу. Колико нѣи толико и здравица, а може бити и више.

Послѣ обѣда бива оро на гувну, па играю по двоица и меѣу из пушака. У вече е опет оро у

кући, ту се игра и пѣва и меће из пушака кроз прозоре. Овако у игри, пѣваню и веселю проведу до два сата послѣ поноћи. На прауставке разилазе се пријатељи и тиѣм се прекида ова светковина.

17.

ПРИМАНЪ ПОД КРОВ, ДОЧЕК.

(Гостопримство)

До 1840 године нѣ било у Црной Гори крчама, нити е путник могао наћи за новце конака или ложника, нити пића ни естива, већ е била свака и богатја и сиромашнја кућа свакоѣм изванъцу и сиромашу приступна. Путник е само питао за село и ђе се може преноћити.

Црногорац изванъца путника свагда прати; па ђе га он ако их е пут наніо близу нѣгове куће свратити у своју кућу, а дочека ђе га е добром вољом у своем сиромашном дому и ужиће с њиме оно, што е Бог дао и нѣгов дом. Црногорцу е мило да може имати изванъца у своем дому и да га дочека што се најлѣпше може. Обично сав славенски народ радо прима и дочекуе како свое пријатељ и знанце, тако и изванъца, али попримани обичаи туђи, многе су оддалъили од старог њиховог обичая. Црногорац нѣ имао те прилике, да изопачи оне

старе обичае, кои су огледало душевне врлине, већ се владају по оном обичају и по оном закону природе, кои се с њиме родіо, с којим он ужива душевно веселъ.

У оваквим приликама не да се доброта и изврстност душевна утаити, већ се јавља као најлѣпши и највесели дан у години. Ако човек путујући замркне или га зло вриеме заустави, он улази у прву коју нађе кућу црногорску. Улазећи у кућу, назива домаћиема Помога ви Бог! одговарају: „Добра ти срећа!“ Одма женске све редом приступају те овог целивају у руку. Пита домаћина: „Може ли се у овом поштену дому преноћити, е ме невоља прићерала, да не знам ни куд ћу, ни што ћу?“ Домаћин ће одговорити: „Дом е Божи и твой, а наћи ћемо што и за изѣт, ако ништа, а оно по двіе кртоле и добре волѣ и любви, коју подіелит неможемо.“ Од мушки кое, узме оружѣ и остави на страну; а њму ће рећи: учини се раат, као у свому дому. Женска една приступа те госта изува, принесе воде, па му уміе ноге и простре му, ће ће спавати. Обућу, ако е мокра или од поти влажна, осушиће и прочистити, да е сутра може обути чисту. Ако гост нема залишне обуће при себи, онда ћему домаћи од свое дати да се преобуе, и да му се олакша умор.

Црногорац и ако е сиромах, мучи се, да што лѣпше госта почасти и да му учини по волји.

Сјутра дан сва челяд уране и чекају кад ће гост устати, да му буде све наредно што е за нѣг од потребе. Почем е гост устао, едно женско донесе му обућу те се обуе, затим донесе му воде и убрусац, те се уміе, па сѣда за ручак. За трпезу неће ни едно женско ништо сѣсти, већ ће стояти на ногама и дворити што узтреба.

Кад е гост ручао, донесу му оружѣ, те затакне мале пушке и нож за пас, а велю пушку довати по сриеди у руку и захваљујући полази, а женске све приступаю и целиваю га у руку, говорећи: „Айде са срећом и опрости.“ Домаћин прати госта по далѣ од куће, и ако е гост оддвоени, мећа ће из пушака, а и гост ће то чинити. Кад гост меће из пушке рећи ће: „Остайте с Богом!“ па опали из пушке, а домаћин одговара: „била ти добра срећа,“ па опали и он из пушке.

Још е узвишеніи и племенитіи карактер Црногорца, кад прима у невољи чоека под свой кров. Свакоем невољнику отворена су врата у свакоем дому свакоег Црногорца. Ніе та душавна врлина и людска милост само за брата Црногорца, већ за свакоег брата ришћанина па и за самог Турчина. Негледа се кое е вѣре и народности, већ се гледа каква е людска невоља. Догађало се, да су Црногорци каквог кривца гонили да га убію, а овај се дочепав да у чию кућу умакне, онда е и кривац у сигурности и више га нико таћи несміе. Ово е

не само за Црногорца, већ исто тако и за Турчина, па ако е Турчин крвник црногорски и ћераю га Црногорци, па побѣже у дом Црногорца, он е тад спасао свой живот.

Док е овај невольник утекао под кров Црногорца, домаћин одма под оружјем излази пред кућу и мотри на оне Црногорце, кои бѣжећег гоне, пак ће им, почем се попримакну, рећи: „Он е под моим кровом и док е у моему дому, преко мене жива, неможему нико ништа учинѣт; ако га мислите убит, онда најприје мене, па нѣга.“ Нема те власти нити сили, која ће приморати Црногорца да изда чоека испод своег крова; нема ни блага, кое би засліепило или превластило, да погази овај аманет, ову наслѣђену врлину свои праѣдова. Злога чоека и крвника, кои е сгріешіо и Богу и людма, приста ће и други Црногорац, да се погуби, али под своим кровом нипошто. Кров е Црногорски неки освећени заклон. За неволника исто е он, што е црква добром христянину. Ову врлину изврстности людске уліо е Бог у чисто и непокварено срце Црногорца.

Изтакну ће се Црногорац за невольника, кои е под нѣгов кров утекао само у они мах, кад су гонителѣи пренаглѣни и кад им е крв на очи на-снѣла; а иначе сваки Црногорац зна, да е бѣжећи у сигурности, док е под кров утекао и да му ништа чинити немогу, нити се може издавати, знајући да е то обичай земаљски, коег они не по сили власти

подржаваю, већ по њиховом природном осѣћаню душе и срца.

Као што е и сам Црногорац ускок и ускакао е од Косова у нови врлетни завичай, у данашню Црну Гору, тако Црногорац примао е вазда ускока под свой кров са сажалѣнѣм, са братском любви и ужиће с њиме и діелити оно свое сиромаштине што има. Држа ће га и чуваће га као своег рођеног у своме дому; а кад ускоку укаже се згода и добіе волю, да иде, Црногорац ће га пратити и чувати од сваке напасти. Стаяо уског колико му драго у дому Црногорца, нигда му овај неће рећи да одлази, нити тражити какве накнаде што е ужио код њѣга. Црногорац е сиромаш, али е душевном врлином богат. Ђли чоек едном іо со и леб са Црногорцем, онда су они браћа и близки другови.

Било е прилика више, у којима су се Црногорци огледали у овом приманю под кров. И сами господари Црне Горе подржавали су ову врлину своег народа и свое браће. 1787 год. Скадарски паша Махмут Бушатлія, ком е, (назад томе двіе године (1785) кад е владика Петар I. био пошао у Русію,) ударіо са сиљном войско на Црну Гору и дошао на Цетинѣ, опаліо манастир, поглобіо и попаліо Црну Гору, крене султан против њѣга сиљну войску, од кое се *сиљни* Махмут поплаши, те заиште у владике, за случай витешке неволѣ, да га може под свой кров примити. Владика му одговори, да

су домови сиромашни у Црној Гори, отворени свіема невольницима без разлике и да он може слободно под нъгов кров доћи, нити он то може одрећи, што у земљи и у народу црногорском постои тай закон, помоћи свакоем чоєку у невољи.

На то Махмут паша склони све свое драгоцености у Црну Гору и преда их владика на аманет. Срећно Махмут надбіє Султанову войску, а Владика му све аманете поврати. — Меѣичукићи, Турци Спужки, често су од невољъ скадарски турака бѣжали у Црну Гору. Владика Петар I. примао их е лієпо и давао им и рану и ложник за неколико мѣсеци, док нієсу се са Арбанасима смирили и могли се сигурно повратити у свой завичай.

Кад су Никшиѣки главари под управом Стевана Бикнина код Баошине воде, извише Повіє, из засѣде поубіяни били, од дванаест Никшиѣки Турака погину деветорица, а троица утеку у кућу єдног Црногорца. Црногорац их прими, па их е држао у своему дому толико дана, док ніє добио згону, те их препрати до Сливля, а ондане отиду здраво Турци у Оногшт.

Владика Петар II. біо е тад у Манастиру Острогу, кои е далеко од Повіє мало яче од по сата. Нити Владика, нити други Црногорци незамѣрише нити окривише оног Црногорца, што е люде (Турке) у нъіовой лютой невољи приміо под свой кров и браіію их да непогину. Црногорац држи за велики

гріех, ако не би невольника браніо кад му под нѣгов кров дође; а с друге стране држи себе срећніем, ако оваквом чоеку учини какво добро у свому дому. По овом се види, да е Црногорац, више добротвор людски, но какав немилостиви и дивіи чоек.

18.

ПОБРАТИМСТВО.

Побратимство е не само пріятельство, већ средство, коим се с рађаю два најдаљна чоека. У побратимству узима Црногорац, милог чоека за Богом брата, и они се пазе као два рођена брата. Побратимство бива на три начина: Побратимство мало између любавника, побратимство неволѣ и побратимство причестно.

1 Мало побрашимство, бива простим целивом три пута у образ. Онај који е први понудио побратимство, онај части и дариваю едан другог. Из овог се побратимства прелази у причестно побратимство. Ово бива онда, ако се послѣ овог пазе единако добро и ради су, да се и болѣ сроде и у тврђој любви живу.

2 Побрашимство неволѣ, бива онда, кад се Црногорац нађе у каквој неволји, па кличе најближег у помоћ; „Помозими, тако ти Бога и светог

Јована, узимам те за Богом брата!“ Понуђени ово прима, па и ово сврше тройним целивом.

3 *Побрашимство причешно*, ово је право и највеће побратимство. Кад види Црногорац згодног чоека, који му је у срцу, живи с њим братски, тражи да се с њим побратими и да су причештни побратими. Кад су се за ово договорили, онда зову попа у цркву, да им очати молитву уђу у цркву те стану обоица под петрахил. Потом довате путјер вина, те ће оба заједно у један ма пријети уста к чаши, и сркнути, а за овим мало леба заложити. Овако ће од једном оба заједно из једног путјера по три пут сркнути вина и позаложити по мало леба. Затим иду те целивају крст, еванђелъ и иконе, а најпослѣ поцеливају се три пут у образ, па одлазе. Онај, који је први звао на побратимство, онај зове побратима на ручак или објд, па дарива своег побратима, или кошуљом, или марамом, или чарапама, а неки пушком, ножем или чим другим. Ова се два побратима пазе до смрти као два рођена брата.

Побратимство чине Црногорци и са Турцима. Ово побратимство бива само са целивом и дариванѣм. И ово се побратимство пазе: али се догађа да се оно и праметне. Један се Чевљанин побратимио са једним Турчином из Оногошта. Чевљанин крене се у чету са дружином, којој је он био калауз. Овај је четовао шест дана узасобице, али ништа не шићарио. Седми дан у јутро опази својега побратима

Турчина, ђе ћера ціели крд оваца. Он се обрадуе, да ће му побратим дати едног овна, да нарани себе и дружину, па повиче: „Добро јутро Усо, побратиме!“ Турчин му се одзове: „Кои зовеш побратима, јутрос ти се мртвом главом братиміо?“ Четобаша му се опет јави, да е нѣгов побратим, па рече: „Непрдачи се Усо, побратиме, ніе нико други, до твой побратим, него тако ти любви, дай нам едног овна да ручамо, ере смо у овой алуги има већ шест дана, нестало нам круха у торбице, а шићара да ђаволѣга.“ Турчин одговори: Недам ништа, не! нити мислим за побратимство, док ми е мој брешка о рамену.“

Четобаша га и трећом замоли: „Море, Усо, дай нам едног брава, да се, чоче, јутрос ође неколѣмо, ере ако се покласмо, би ће наш крд, задаем ти тврду вѣру.“ Турчин одма натегне пушку пут Црногораца, а четобаша одма покликне дружину: „Ха Црногорци, црн ви образ не біо, удримо, када Туре незна ни за Бога ни за людску неволю!“ Сви четници скоче сложено и ударе на Турке, побію их и узму им сав крд оваца. Ово су ріетки примѣри да се побратими закрве. Иначе обдржаваю и Црногорци и Турци ово побратимство, премда се оно не тврди у онолико, у колико домаће.

ПОСЕСТРИМСТВО.

Посестримство е код Црногорака, што и побратимство код люди. Двіе жене или двіе ђевојке од милости посестриме се и оне испіяю у єдан мах вино, ма се у три пута целиваю у браз и дариваю єдна другу. Ове посестриме живу и пазе єдна другу као двіе рођене сестре.

Посестримство бива и од мушки са женскиема, али се ово ріетко догађа. Ако є Црногорац запао у чесову неволю, или четуюћи снађе га каква ђескота, или путуюћи заиђе те неможе пута да нађе, онда, ако се деси жена или ђевојка, да му у чем помоћи може, онда є зове: „Оди женска главо, кумим те Богом, помозими, ако знаш што є неволя, а узећу те Богом сестром.“ Она што зна и шта може каже и поможе му, па се послѣ пазе као брат и сестра.

ДОМАЗЕТСТВО.

Кад се догоди, да се у којој кући истраже мушки, а остане сама ђевојка, онда се родители стараю, да нађу ваљана и поштена момка, те вѣнчаю ђевојку за њим, а нѣга узму у кућу као

посинка и предаду му све иманѣ да он ужива и с њиме располаже.

Домазетовић одвая се од своег братства и он се више незове именованом своага братства, нити по оном братству од коег е ђевојка, већ *Домазешовић*, како нје криво нити едной нити другой страни. Обично Домазетовић долази на изтражбину. Домазетовић прибія се оном братству од коег е ђевојка, ер он међу тиѣм братство живи, па с њим мора свако добро и зло діелити и оно му може бити помоћ и обрана у свакој невољи.

21.

Б Р А Т С Т В О.

Ово е неко яче единство, кое спая люде у тврђу свезу; ово су задржали Црногорци још из они времена, кад су люди најпріе почели саставляти дружевни и людски живот. Код Црногораца живи још и данас братство, слобода и еднакост. Ово е Црногорце одржало кроз толико вѣкова. Код осталог народа ербеког, пропало е братство. Туђи обичаи и власт изміенила им е домаћи и природни живот.

Код Црногораца састављено е братство овако: Синови едног оца, браћа су; од два брата ђеца, братучеди; од два братучеда, братанићи, а од братанића

братственици и т. д. До седмога паса држе Црногорци чисто сродство, држе се сви као една породица, као една браћа и неможе се крв мјешати. Кои ли би у ово послѣднѣ угазио и преступио закон сродства, тога држе за одпадника и безбожника. С таким држе, да се мора свиѣт уклинати. До седмога паса сбрајаю се они сви под едно браство и сви су едног презимена као една породица. Сви су братственици као една и иста браћа; сви су едан за друг заузети. У свакој нужди и невољи, па и онђе, ђе се мегдан діели, ђе мозгови прскаю, сви су братственици за своѣга братственика заузети, сви га бране, сви га свете, сви га у свему помажу.

Свако се братство поноси, кое има више мушки глава, кое е задружниѣ за обрану браће и за обрану домовине. Црногорци не брое колико е у братству мушкиѣ глава, већ колико има пушака. Пушка значи мушка глава, чоек под оружјем, кои може изаћи на мегдан јуначки. Црногорац незна, шта е то презиме, већ само братство, и ако га ко упита: како ти е презиме? он то неразуміе, већ ђе припитати: „како рече?“ а кад га упита: Од коег си братства? каза ђе одма.

Сваки се Црногорац зове по очиноме имену: Вуко Волубов, Мрђен Савићев и т. д. и они се другѣ међу собом незову, већ тако, само ђе га кад и кад упитати, кад е из другог племена: „а од коег си ти братства?“ Црничани се зову по очином и

по ђедовом имену: Мићо Илин, Илие Петрова, али и код њи ціело братство има едно презиме.

Сви су братственици у свему еднаки, само е онај одвоени, кои одвои на јуначкомъ мегдану. И старѣшина и богат и сирома ради сваки домаћи посао. И у цркви и на суду и у сваком збору и договору, сви су они еднаки, нити се едан од другог поноси, нити му даду да се поноси.

Сваки братственик слободан е у свему и у свачему: он иде куд оће, свршуе послове, кои су њму поћудни; он сам располаже са своим иманѣм, а размирице и свађе размршуе у договору свое браће и свию братственика. Неправицу неможе му нико учинити, ер га брани ціело братство. У братству живи и слобода и еднакостъ и братска љубав.

П Л Е М Е.

Црна Гора діели се на седам племена: Цетиняне, Њгуше, Беклиће, Бѣлице, Чевляне, Цуце и Пѣшивце. Свако ово племе памти своег шукунѣда; илити онога, кои се од њиовіе старіе први доселио у Црну Гору, па се и зову по њговом имену. Свако племе има своју причу о доселяваню. Тако Њгуши причаю, да су се доселили испод планине

Нѣгош у Ерцеговини. Они су подіелѣни на два яка братства: Ераковиће и Раићевић. Била су два брата, едном е било име Ерак, а другом Раич. Од Ерака су Петровићи, (данашня владаюћа породица) Поповићи, Кустудије и т. д. а од Раича: Радонићи, Жутковићи, Прасичићи и т. д.

Сваки слави своєга, сваки се поноси са своєм. Тако се Нѣгуши поносе са своємъ Ераком и Раичем, Чевляни или Озринићи са своєм Озром, Баице са своєм Мартином, а Бѣлопавлићи са Бієлієм Павлом. Од Бієлог Павля найвише су се умножили, има их данас око 3000 пушака. Како е лієпа и поносита успомена новом нараштаю славног шукунѣда, кои е тражио и обрео вови завичай себи и своємү породу, умножио племе людско, те га славе и споминю кроз четири вієка.

Више братства саставля племе; али не од коєг другог братства, већ опет од они исти братства, коя потієчу од едне крви. Може бити по 5 — 6 и по више братства у едном племену, али се наспрам другіє племена одзиваю едним именом. Свако племе има своєг главара и мора бити из истог племена, и племе га само бира. Свако братство имало е своєг кнеза, а свако племе своєг Сердара и войводу, по више кнезова и баряктара. Други политични раздѣла до на племена и братства ніє било.

Рієтко се догађало, да се друго братство прибрало другоме племену. Ако се прибрало, то се

онда зове поселица. Поселица су доселѣници, кои су опет братство, али без племена. Поселица не могла најбољ пролазити у Црној Гори. Косіери су били поселица племена Бѣлица, па су их Бѣлице газиле, док их не Ріечка најя к себи примила. (Види Мегданъ).

23.

ГЛАВАРСТВО.

Старо е наслѣдствено право у Црногораца избирати главаре. Како су га држали у првом почетку дружевног живота, тако га држе и данас. Ріетко е наћи, да се кои дом главарски изтражіо, и Црногорци држе да се до сад ни едан од главарски домова изтражіо не. Главарство се не ни продавало за новце нити мienяло. Само су Вукотићи у половини XVIII. вiека промiенили гувернадурство за сердарство са Радонићима. Име Гувернадуръ (Governatore) дали су Млечићи још у она времена, кад су Црногорци помагали Млечићима у рату противу Турака. У доцне вриеме продао е главарство Вицковић из Вучег Дола из Ђеклића попу Станиши Матановићу за 100 цекина своe кнежтво. То е било првом, да се главарство продае, и то зато, што е Вицковић био сироме, а сувише Ђек-

лић, а Матановићъ имао доста аспри, па га е кушо.

Главарство се вазда добіяло на мач, а никако и нигда за новце и добивено главарство за аспре, неможе имати нигда праве вриедности.

Кад умре главар, а остане иза нѣга едан или више синова, онда остали главари свега племена иду из договора господару земљъ, те га моле, да им допусти младог главара ставити на оно мѣсто и господство на коем му е отац био. Кад им ово господар допушти, онда ови главари огласе у све племе, да сваки, кои пушку носи има у тай и тай данъ доћи на обично зборно мѣсто. Сваки, кои пушку носи, дође на обично зборно мѣсто и на уречени дан. Ту се донесе доста вина и ракие, леба и пецива. Кад су се сви на обичном зборном мѣсту сабрали, стану сви главари наовитак, а у средини стои едан најстарији главар са младим главаром, коег ставляю на господство и на очино мѣсто.

Сад они најстарији главар довати оног младог главара прео паса, па га обрне трипут око себе, говорећи: „Айде синко, на мѣсто очино! испросили смо са срећом, да ни будеш, као и сви твои стари што су били срећни и честити и да ни будеш старешина од нашег племена.“ Сви главари стое наовитак, док ови овог обрће, а остали люди од племена сѣде и пию. Кад се ово свршило, онда повичу главари осталиема: „Огань! срећан ни био,

као што су му и стари били! „Сад сви окупљени од племена устану на ноге и опале огань у три ма из пушака, и овим се свршује избор главара.

Овог главара почитује све племе ка и оног старог. Црногорац почитује главара и да ће му мѣсто вазда у зачелю, али у осталом гледа га као и осталог Црногорца. Главара ће само онда потурити, ако се овај непокаже као први јунак у боју, као разуман и вѣшт у народским пословима и у суду.

24.

МЕГДАНЪ.

У старія времена, а навластито док не пушака било, били су мегдани чести. Црногорци су носили мачине и дуге палошине, па док се затакну, одма су се изазивали на мегдан и одма га діелили. Прави мегданъ чини се с већом спремом. Кад чоек чоека прекори, затакне га на мегдан. Онај, који први изазове на мегдан, шилъ ономе ябуку. Ябуку пробіе и скроз њѣ провуче ресу од опрегљаче. Изазивач каже му у који га дан и на кое мѣсто позива на мегдан.

Кад овај добіе ябуку, он е изіе и радіе погинути но да е неизіе. Затим овај опетъ пошлѣ

ябуку с ресом изазивачу и поручи му: „На исти дан и на исто мѣсто, чекај ме.“ Сваки бира за себе своег ђевера. Сваки мегданџија позива све свое братство и све племе, а негда се крећу и циеле наје на мегдан. Два ђевера носе сваки по едну дугу мачину и по едну палицу. Мачине су дугачке и оштре с обе стране.

На едну страну стану едни, а на другу други, па гледају како ће ови дјелит мегдан. Сваки ђевер преда свому мачину а они држе палице у рукама. Палице држе зато, да њих могу развадити у оно вриеме, кад виде да е доста или кад се учини онлико мегдана, колико е уговорено. Ако е углављено да се сѣку до края, онда ђевери несметају, док обоица пану; ако ли не, онда, док кои коег окрвави, разстављају њих и кои први окрвави, оног е и мегдан. Она страна која е окрвавила чини велики шемлак, а она друга која губи иде стидно дома.

Ако ли кои од мегданџија неби доша на уречени дан и обично мѣсто, онда они, кои е дошао на мегдан, побје на мегдан кућелю и учини шемлак и брои исто као да е добио мегдан.

— Било е прилика, ђе су се мегдани и прекидали. Вриедно е споменути изазиванѣ на мегдан Турчина Перовића. Косиери су мало село, а поселица Бѣличка. Бѣлице су Косиере еднако палиле и биле. Косиерима се ово дояди, те нешто митом, нешто молбом, склоне главаре од рјечке наје, да

ій припишу ріечкой наї. Цеклиняни приме Косіере и почну се бити са Бѣлицама за нѣи. Косіери кликну Катуняне: „Ко є Катунянин, за Бога, узе ни ріечка наія Косіере!“ На то се скупи сва катунска наія, те поручи ріечкой, да є питаю, окле іой Косіери.

Дође ріечка наія у дну Косіера на Посайке, а Катуняни на врх Косіера на Павлићево ждріело. Тад заузме свака наія свое засѣде да се бію, и да оружѣм прекину, при коме ће Косіери остати. На то изиђе Турчин Перовић из Цуца и заове Сердара Іова Перова Бурашковића: „О Сердаре Бурашковићу!“ одзове му се: „Ево ме, о!“ „„Помога ти Бог!““ „Добра ти срећа!“ „„Послушай, аманат ти Божіи двіе ріечи. — Ево хоѣмо да се колѣмо око Косіера двіе нахіе, — то є велика греота и безумштина, овлико ђетића заклати око четири Косіера, кои неваляю четир котара угля; ного наѣи се єдан найбільи од ріечке наіе, да изиђе на Корито Косіерско, да их подіелимо на мачине.“

У ріечкой наї появи се велики булог, ко ће изићи на мегдан. Ни єдноме небаста изисти на Турчина, него зазваше опет Турчина: „О Турчине Перовићу!“ „„Ево ме, о!““ „Дођи само четврти на Корито, да видимо све, како є.“ Одберу се четворица, састану се и ліпо се поразговоре. Пита Турчин: „Окле вама, ріечка наія Косіери?“ „„Приватили смо ій од велике неволѣ Бѣличке, кои су им сваке яде задавали. — Сад нађите се двадесет и

четир Катуняна, узми те ій на вашу душу, а ми вам се од нѣи личимо.“ Катуняни видеѣи, да се немогу сваки дан бити за Бѣлицама, нешѣше ій узети на душу, веѣ сви Катуняни из договора дадоше ій ріечкой наи и бише Косіери цета кнежина ріечке наіе.

Причаю, како су се едном двоица изазивали на мегдан, па едан узме за ѣевере некосг Пея Марковиѣа, кои е био добар юнак, а при том и велики лакрдіаш. Кад су се мегданціе изкоматиле и прострле на ледину, рече Пею други ѣевер: „Хайд, Пеіо! сад ѣе мо я и ти!“ Пеіо му одговори: „Вала, я неѣу, нити сам се помаміо! буд ли се ова два никоговиѣа ка вефри изсѣкоше, па зар ѣемо и ми тако. Што су тражили, то су и нашли, а ми да идемо дома, а нѣи нека носи зла среѣа, ка што их е и поніела.“

25.

РАТОВАНЪ.

Сваки е Црногорац, войник, сваки кои носи оружѣ, валя у бой да иде. И старци од 80 и младост од 15 година иде у бой и неѣе нипошто дома остати, изузимаюѣи сліени, клясти и са свіем немоѣніе. Свако братство има свог баряктара и своег

кнеза, а свако племе више баряктара, по войводу или сердара, а нека племена имаду обое. Свако племе има своег вођу. Ђе е у племену и сердар и войвода, онда е сердар стари и он управља.

У Црној Гори Цетиньско, Њџушко и Чевско племе, а и Црничко, најболѣ е у бою, а од Брђана, племена Ровачко и Мартинићско. Ова су племена стекла гласа на јуначком мегдану. Али езгра и извртност јуначка од давније давнина, била е у прва три племена. Оружѣ најболѣ пуне црничани. Ако погоди, утећи неће. Црничанин мало кои да нема по два зрна у пушци.

До 1832 год. била су два главна управитеља све войске црногорске: Владика као господар народа и гувернадур као прво свѣтско лице у земљи. Владика би имао по више войске, но гувернадур. Редовно сазиванѣ войске ишло би из обштег договора: сабрали би се сви главари код господара земљѣ и ту би договорно наредило се, ђе ђе око*) учинѣти, ђе ђе се засѣде уватити; с коели стране на непријатеља ударити.

Џебане рјетко су Црногорци имали у залишности, већ су едначо на по мало сваки за себе куповали. Шпика (бајонета) немаю Црногорци, већ прости дуге пушке. Каре, зову шуплѣ коло.

*) Око зову Црногорци Логор. Они кажу, окочити се, оячити се, т. е. ђе е сва јакост наедно.

Сваки войник крећући се на войску, метне у торбицу по едан сомун леба, а фишека колико може више, па се креће за баряком. Баряци су мали, на црвеном пољу біели крст. Кад су стигли на уречено мѣсто, свако се братство прибира к своему племену. Шило се уходе из окола, да виде колика е непријатељска сила и на коју ће страну обрнути.

Црногорци обично чекаю, да нњи непријатељ затакне, ер они по догађајма знаду, да они најпріе страда, кои на туђе огњиште насрће. Кад су се већ са свиѣм спремили за бой и знаду од куд ће непријатељ ударати, ватаю засѣде. Засѣда им е најболји бедем. Засѣду ватаю, ако виде да е велика снага у непријателя. Црна Гора пуна е камена, или сва е од камена: Сваки засѣда за свой камен, а на камен по издалѣ намѣсти капицу па их тако упоређаю, да би рекао, ено их.

Пояче одъленѣ Црногораца остане стоећи, те просиплю огань из пушака, а остали из засѣде нишане и обалюю непријателя. Кад се стоећи Црногорци измакну, Турци виде ће вуре капице кроз каменѣ, те нишане на празне капице, а Црногорци удараю на здраво и ни едан им фишек непада на празно.

Кад полеме непријателя и виде га да се узврдао и оће да измиче, побацаю струке и торбице, па најпослѣ и капице, тргну голе ножеве, те јурише по сред непријатељске войске и начну немилице сѣћи.

У бою на Бусовнику кад е Махмут паша погинуо, едан е Црногорац тако много сѣкао Турака, да му се сав нож и рука и казме у руци залиле крвљу тако, да почем се крв окорела, не могао више отворити шаку, већ су метали руку е казмама у топлу воду док е крв однуштила.

У свакоем бою загоне се Црногорци, кои ће више глава окинути. Не обичай Црногораца сѣћи главе, већ су то попримали од Турака. Заробљѣнике Црногорци понавше посиѣку; а Турци су заробљѣнике црногорске живе вѣшали за вѣнто ребро о ченгеле на бедему града Скадра, над рѣком Бояном, тако, да ако би се и окинуо, да се у води утопи. То Црногорци нигда ни е ни едним чинили несу. Црногорци су се и у рату владали христянски. Они су слушали побожне рѣчи своег смиреног архипастира, кои им био и господар и вођа у юначкој борби.

Често су Црногорци збіяли шале са турским заробљѣницима, тако су пашу пѣвальског осамарили, кои е тражіо китне Црногорке, па су га пуштили да иде потрбушке са самаром у свою ордію. Турци се поплаше од анатемника, а доцне познаду да е њихов паша.

Исто е и босански везир тражіо младе ђеђойке у Црногораца, као што пѣсма о том говори:

Књигу пише босански везире,

А шилѣ е на Цетинѣ равно,

А на руке Петровић Владика,
 У књизи му везир бесѣдио:
 „Чуй владико, црни калуђере!
 Пошљи мене арач Горе Црне
 И дванаест млади ђевояка,
 Све од дванаест до петнаест лѣта,
 И сувише Белу Станишића:
 Ако ли ми то послати нећеш,
 Кунем ти се вѣром и иманом
 И мојем постом рамазаном,
 Црну Гору поарати ођу;
 Што гођ буде младо и липо
 С собом ођу у робљѣ повести,
 Што ли буде старо и нејко
 Све под саблю ођу окренути.“
 Кад Владика књигу приватио
 И видио, што му књига пише,
 Књигу штије, грозне сузе лије;
 На дозивљѣ брађу Црногорце
 И овако њима бесѣдио:
 „Црногорци, моя браћо драга!
 Ако дамо ми арач Турцима,
 Я у Црну стаят Гору неђу.“
 Сви рекоше: Кама да му дамо!
 И турчину ништа недаемо,
 До врућег зрна из пушака.
 То владика слуша Василије,
 Слушао је, па се веселио,

И велиру вако одговара:
 „Чудим ти се, босански шљивару!
 Што будалиш и у књигу пишеш,
 Да ти пошлѣм арач Горе Црне
 И дванаест млади ђевояка,
 Све од дванаест до петнаест лѣта
 И сувише Белу Станишића:
 Послаћу ти за араче тврде,
 Од горице дванаест камена,
 Да их пошлѣш цару у Стамболу;
 А за дванаест млади ђевояка
 Од овнова дванаест рогова,
 А за саму Белу Станишића,
 Од вепрова дванаест репсва,
 Да их носиш за турбану твојоме,
 Нека знате, шта е Гора Црна,
 Да за Турке нерађа ђевойке,
 Већ за своју ђецу Црногорце.
 Кои би се приед ископали,
 Него теби едну уступали,
 Нити ћору, клясту ни сакату
 А некмоли лиѣцу и богату
 Па нам удри кад гођ ти е драго!“

и т. д.

Затим навале Турци од Босне и Ерцеговине
 на Црну Гору, да поватаю младе ђевойке, али нађу
 велико зло: Црногорци их потуку и многе заробе.
 Искали су Турци свое заробљѣнике на одкупе, али

Црногорци ніесу ћели, већ су тражили, да их више нагрде, те уціене Турке по вриѣдности за саме свинѣ. Колико е кои біо у већем господству, толико су морали више свиня дати.

Главар црногорски не стои са стране свои войника, већ он први предњачи, он иде први у ватру, он показуе највеће юнаштво и ту се они утркую, кои ће кога претећи, кои ли кроз оловну ватру приеватити и посѣћи непријателя. Док кои погине у оваковом загону, ће се главе сѣку, одма други Црногорци зажену се, те га уграбе, да му Турци главу непосіеку. Чини им се велика срамота, ако без неволѣ велике пусте, да Турци Црногорца посіеку.

Ратованѣ Турско против Црне Горе обично се збивало онда, кад не би господара землѣ у земљи било и кад би біо међусобни поколѣ међу Црногорцима. Неслогу, свађу и мржню Црногораца, вазда су се старали Турци окренути у свою корист; али Црногорци имали су више срца, те су вазда предпоставляли обрану вѣре Христове, своим међусобним увриѣдама. Ако су у највећој завађи и мржњи међу собом, при кретаню у бой, опросте едан другом сагріехе, излюбје се међу собом па иду у бой.

У већем бою, ће се стичу сви Црногорци, примали су они архипастирски благосов од своег господара: Он би осветіо воду и давао пити своим

войницима мѣсто причешћа, да, ако кои погине, да умре по закону христьянском. Ово е било још веће одушевљивѣ войника на јоначком мегдану против непријатеља. Ние жаліо погинути за вѣру ришћанску и за крст частни.

Вѣра е Црногорца највише храбрила, е вѣром е чиніо чуда и одржавао мегдан. Добивали су Црногорци баряка из Руссіе. Ове су бараке држали они за нешто особито, држали су, да е работа чисти ришћански руку. Развіени баряк руски, подгривао им е душевну мисао, да ће бити нѣихова рука, „ако Бог да!“

Ако се рат протегне више од 5—6 дана, онда им се носи храна из дома, а тако и џебана. Свака жена мора своему домаћину носити рану, а и набављати џебану, ако ли која изостане, та своег мужа несміе дома чекати.

До погибшег чоека нема Црногорац никакве тугальности, већ ће код нѣга спавати. Мртве, кои у бою погину носе Црногорци дома па га саранюу код цркве. Одсѣчену Турску главу меће Црногорац у торбицу па е носи с собом, или е патакне на шиљак, па е преко рамена носи. За главе примаю Црногорци од своег господара дарове.

Од 1715 год. могла су се видити, али врло ріетко воена отличія Млетачке республике, а од 1715, па у наприед само руска. И е позивом и без позива, они, кои су одвајали на мегдану за обрану

свое домовине, добіяли су од Руссiе медалъ и крете. —

У бою што уплячка Црногорац е мртвог Турчина, то е нѣгово. Ако ли е што уплякано у непријатељског вође, као: лiеп нож, мале пушке, саблѣ или цевердар, то они поклоне из договора своему господару, а он њима дае друго уздарѣ. Турске баряке негда окрену у свое: мѣсто полумѣсеца и руке ставе крст, па се њиме служе, а неке путе подеру на обойке.

Догађа се често, да по двоица дођу еданак на Турчина, те се и они око нѣга поколю; или, ако се погоде, подiели ће све на пола. Догађало се и то, да се инако око тока и гађа (чакшире) погодити немогу, већ разсiеку на двое, па носи сваки по едну страну корета и по ногавицу од гађа.

Кад се поломи Турска войска и окрену плећа, а Црногорци се умиешаю голим ножевима, многи се Турци спасаваю тим, што се издаю да су ришћани. Турци ћераю и ришћане противу Црногораца у бой, па зароблѣног ришћанина неће Црногорац посѣћи, ер зна да е силом Турака пошао. Кад види Турчин (обично ранѣни) Црногорца с голим ножем и да оће да му главу посiече, викну ће: „Не, за Бога, брате! я сам ришћанин!“ Црногорац неће да му одма вѣруе, већ му виче: „Прекрсти се, да знам да си ришћанин.“ Турчин склопи три прета па се лiепо прекрсти. Турчин е морао iош дома учити се

врстити, да кад му до неволѣ дође, да му буде у помоћи.

Ако ли бива поклич на бой, онда се гледа, да се што прие саберу на оно мѣсто, ђе се бой запођенуо. Они се другџие несазиваю већ пушком. Црногорац опали пушку, па повиче колико му грло дае: „Ко е витез, ко е Црногорац, устайте за Бога, ударише Турци па наше.“ Други на другоме мѣсту, док ову поклич чуе, одма и он пали из пушкѣ и сазива люде на бой.

Ништа брже и лакше несазива Црногорце на бой као пушчани глас и позив. Ту се ни едан не спрема на дуго, нити са кретанѣм отеже, већ онај час, ако му се нашло готова леба, тури у торбицу, па трчи кликујући. Чобани код оваца, работник у баштини и како се кои нашао, оставля сваки свой посао, а ита да што прие стигне у бой. Кад е мала яка (снага) од Црногораца, онда се бию иза заседа, а кличу и мртве, кои су прие двадесет година умрли: „Ха ђе си ми Милићу Груичићу! Ха ко е Црногорац! и т. д. Турци незнајући, колико их е у заседи, побое се силне вике да е ту сила Црногораца, те обрну плећи, а мали брой Црногораца изскочи, па се натисне за њима и учине чуда.

Неки Зеко Богданов Кривоканић, кои е 1847 год. погинуо, био е врени јунак, добар четник и посѣкао е 27 глава. У бою не могао бити ваљастии, он би се затрчао е голим ножем у руци, па

би трчао у сав мах за Турцима, скочио живоме Турчину на рамена и одрубіо му главу, па би се опет повратио здраво у своју дружину.

Кад су Црногорци на окупу у околу, збіяю шале свакояке. Тако неки протопоп Рако, кад е Махмут паша ударіо први пут на Брда, говорио улаку Махмут пашину, кои е біо послат до владике: (име му е било Лака) „О Лака, Лака, О!“ одзива се Лака: „Што рече, што!“ „Поздрави се Махмут паши! шта ће оволико люђи, да данас гине, већ ето Махмут паша има стотину оца, а владика стотину попова, пак нек ови подіеле мегдан, а остале войске неке сеире, па кои придобіе, просто да му е!“ Сви су црногорски попови добри убойници и врени юнаци. Јоко Стіепов, синовац владике Петра I. Кад су ратовали Црногорци са Французима и учинили око у вратарској долини сѣдећи у вече с главарима, довати малу бочицу с ракіом, коју е владика за себе чувао, те почне наздравляти, (од шале) наздравляюћи измакне му се бочица и пође сва у комаде. Сад Јока прође шала, ер несміе чекати владику, те замоли главаре, да га пошлю на стражу. Главари познаваюћи Јока, реку да сѣди с миром, ер ће учинѣт с њима какву бруку. Јоко нешће инако већ пође на стражу. Јоко е био валяст Црногорац.

Око едног сата по поноћи, опали Јоко пушку, а покликне Црногорце: „Ко е витез, ко е Црногорац!“

утече Вранцез!“ Одма се сва войска покрене, али главари ђуте, знајући да е Јоко на стражи. Јоко и по други и по трећи пут покликне. Главари видећи, да ніе шала, устану и они, кад тамо, али се Француз покренуо; наиђу на празан око и пуне лонце мяса уз горећи огань. Црногорци ніесу ћели ести, већ се упут крену за Французима. И у овом и у многим другим боевима догађало се да Црногорци уграбивши пліен, повраћа се дома, немислећи на згоде воене.

По свршетку главног боя, иду Црногорци са своим господаром у цркву и благодаре Богу, што им е срца уячіо и што им е дао силу, да су непријатеља свладали. —

У рату највећа е невоља Црногорцима за прах. Они су заточени са свію страна, а старія повѣстница показуе, да су скоро са свію страна имали непријателъ и забранъивали силом да недобию цебане. Неке су путе плаћали тесту фишека по цекин.

Неки су Црногорци од люте неволъ правили сами прах: од ђубрета су добијали салитру, по мало сумпора куповали, а лѣсковину горели и правили угаль, па су све тукли у ступи. За овај прах казую да е біо добар и да се с њим могло болъ убити, но с другим, само што яко мрчи пушку. Мѣсто олова употребљавали су зрно кукуруза, комаде гвожђа, па и ситно обло каменъ.

Кад виде Црногорци да е велика сила у не-

пріятеля и да се немогу с њиме мѣрити, онда они договоре се, па изпред зоре юрише на око турски, а Турци од велике вике людске и од изненадности уплаше се, незнајући колики е број Црногораца, бѣже куда кои прие може. — У оваквим догађаима често се налазе и жене и дѣца у послу. Кад су Црногорци побили Ђупрелића везира войску на Чеву и ђеца су сѣкла турске главе. Бивало е прилика, ђе су се и жене показале достојне Црногорке. Тако и 1795 год. показала е една юнаштво, кад су Никшићки Турци ударали на Морачу, те се пѣва и у пѣсми:

И на Ратню воду ударіо
 И добра е роба уграбіо,
 Вѣрну любу Драговић Томаша:
 Оге іой из наручя сина,
 Баціо га у воду Морачу,
 Морача га вода одніела;
 Цикну ядна Томашево Плана:
 „А ђе си ми Драговић Томашу!
 Ђе е твоя свіетла латинка,
 Што те дичи по Морачи Горњой
 И знаду те кићени юнаци!
 Мене младу заробише Турци,
 Ухвати ме Париповић Зуко,
 Оге мени сина из наручя
 И баци га у воду Морачу,
 Морача га вода одніела

Ядну младу уцвіели Майку.“
 А то Томаш и гледа и слуша
 Пред очима пушку заратію,
 А латинку Богом сестримію:
 „Немой мене ватром преварити,
 А за очи те ни молити небу;“
 Па на Зука нишан ухватію,
 А латинки даде ватру живу,
 Те погоди Париповић Зука,
 Живо му є срце изгоріо:
 Паде Зуко у зелену траву,
 Зуко паде, а Плана припаде,
 Те му скиде свіетло оружъ;
 А други се Турчин загонію,
 Да уграби Париповић Зука;
 Дочека га Томашева Плана,
 Малом пушком Париповић Зука,
 Те Турчина добро погодила
 По сред пуца, ђе му срце куца,
 Паде Турчин у зелену траву;
 Тад остали навалише Турци,
 А побъже Томашева Плана
 И у Ратню воду загазила,
 Прешла воду здраво и весело
 И унесе свіетло оружъ.“

и т. д.

У бой иде Црногорац са тврдом вѣром у Бога.
 И кад пали пушку на непријателя призива Бога и

Богородицу у помоћ. Они држе, да кад са правом
вѣром у Бога иде у бой, да мора бити нѣгова рука.
Тако они пѣвају и у јунакчим пѣсмама:

Турци вичу Муя и Алию,
Црногорци блажену Марию;
Ће допире блажена Марија
Непомога Мују ни Алија.

За Црногорце не дуг бой, нити оће много да
чекају, кад ће се запођести бой, већ одма ударају.
Сва е рана Црногорцу у торбици, а џебана у џе-
сама и за капицом. Фишеци су Црногорцу најмилији
и код њих има, онда му е срце весело.

26.

ЧЕТА И ЧЕТОВАНЋ.

Чета е неки брой люди, кои се спреми са вой-
ничком потребом, па иде гором и планином, доклен
стигне у оно мѣсто, џе е намислила. Чета може
бити од 20—500 люди. Чету предводи калауз, кои
познае путе и богазе, куда ће најсигурније проћи.
У чету се узимлю најотресенији момци, кои су у
свему и ваљани и брзи, и кои може стићи и утећи
и на себи дочекати Турчина, и заміенити у невољи
друга. У чету неиду само сиромаси, већ и од први
кућа люди.

Неиде Црногорац у чету, што нема нигђе ништа и што га невоља нагони, већ иде да покаже јунаштво, да освети оно своје. Чета и четници поносе се, ако на пушку што добију од непријатеља. Кад се чета саставила, онда се одабере по 10—20 друга, те уходе ће ће више мала наћи. Кад су уходили и виђели све како е и што е, врћу се и кажу осталой дружини, па се сви заједно крену. Чета путуе понајвише ноћу и кроз гушће алуге. Алуга е згодна за путованѣ по дану, или, кад чета сву ноћ путуе, онда дану у алуги спава, али вазда стои стража, да им не би Турци одкуд запали. Кад се примакне чета к тору или обору ће е стока, најпріе ће повезати чобане при дрвету, па ускоче по неколицина у тор и изјаве сву стоку, па поћерају. Кад е чета са стоком умакла, онда се начну чобани кликовати на поклич. Турци се одма сви из оног мѣста покрену, наоружани и на коњма па потрче за четом, не били мал отели. Чета измиче, колико брже може. Турска е поточ и пѣшке и на коњма, а осим тога воде и псе, ер и пси могу им од велике помоћи бити. Кад стигне поточ чету, чета се устави, а одвои се неколико друга, те ћерају стоку. Чета дочека турску поточ огњем из пушака. Чета се колѣ еднако, док види, да е стока поизмакла, па онда остави бой, а креће се за малом, а док е овај пристигла, опет се уставља и біе

се на ново. Овако се чета колѣ еднако, док уђе у границу црногорску, а ту се бой прекида.

Ако кои од четника погине или се рани, неће га дружина нипошто оставити, да му Турци носе главу, већ га носе наизмѣнце, док неунесу у своју постойбину, па ће га онда закопати. Срамота е за чету, ако од ове погине више но Турака. Јача чета ћера ячи пліен. Обично Турци имаду за чобане ришћане, али ове неће посѣћи Црногорци, али ако нагазе на Турчина, томе опростити неће.

Четованѣ и пліен ніе ништа друго до узаймност. Турци су имали вазда тај обичай и ту ћуд, да силом отимаю од своег сусѣда што могу. Нећера сиромаштина гола Црногорца у четованѣ и у плячку, већ га ћера и штета и освета. Ніе се едном догађало, да су Турци с четом узимали плѣнове у Црногораца. Чете турске узимале су мал јадним Црногорцима, палили невольне домове и сѣкли изреда челяд.

Овакова зла подстицала су горштаке на освету, и они су се светили и достојно и јуначки. Колико им гођ узму кад Турци, тѣлико ће им они отети у два пута више. Неразбира много Црногорац, да мора баш онога тражити Турчина и нѣму се само осветити, кои му е мал заміо, већ каже: „Све исто: Турчин, Турчин, или узео у Муе или Алие, све ти е едан ђаво, све ти едно пише, ни едан нити други немисли ти о добру, већ сваки и неліетни жлѣ.“

Црногорац држи да е срамота украсти, али отети, држи, да е то юнаштво, ер се на саблю или на пушку добія. У вриеме мира несміе се четовати нити плякати, већ само кад су у рат с Турцима.

Црногорцу нигда и нико ништа ніе могао поніети без великог своег чуда. Ако му што ко понесе, то ће са четом да освети. Чета може остати у Турској по 3—6 неђеља. Ова огладни, па се загони, те по мало уграби стоке, од кое колѣ па пече и еде. Чета путуе гором и планином, измиче се по издалеко од села. Ако е лѣтна суша, онда е на муку без воде, зато траже каменице или сніежнице, да се напию, аколи то немогу наћи, онда ваде фишеке из ћеса, загризаю их и тиѣм ублажаваю жећ. Невоља и патња научила е Црногорца да позна, да у праху има салитре, коя ублажава жећ.

Найвећи су четници Ускоци Морачки, кои су се (1795 год.) населили у планине морачке наспрам Дробњака. Ускоци су ови сви рођени Ерцеговци. Њима су Турци све њіово одузели, па су нашли згодно мѣсто, од куд се могу светити своим крвницима. Ови четую непрестано кроз Турску и доћерую плѣнове и оће да намире оно, што су им Турци отели на силу.

Црногорци су вазде радо примали ускоке и врата слободног прибѣга црногорског, била су отворена свакоем ускоку, кои од невољ тражи крова и заклона. Ускочке чете, држе Турке у шкрипцу, те

несмію раи чинити зла, која су се научили. Ускоци су најваљестіи люди, ускоци су јунаци, они ништа више немисле, већ како ће се светити своим крвницима, с кои су морали оставити своя огњишта.

У старо вриеме били су Озринићи најизвртнији четници. Ово им е по трагу. И у данашнѣ вриеме први су они у томе. Ђдна е нѣихова чета, уграбила пліен, али их се и ранило доста. Кад е чета умакла у планину, замре едан друг, те га као мртвог саране. Неимаюћи чим закопати га у земљу, потрпаю га лишћем и гранама па пођу своим путем. Узму му све оружѣ и понесу са собом. Кад дођу дома и кажу својти убіеног и предаду оружѣ, како е ранѣн јако, како су га носили, како е умро и најпослѣ како су га закопали у Лоли планини, ови ударе у плач и лелек, ошипаю перчине и ожале га као мрвога. Послѣ неколико дана, почем се онај освіестіо и дошао к себи, извуче се испод лишћа и грана, а насом увеже рану и дође дома.

Милић Гручин, Озринић, био е четник страшан, био е јунак, да му е требало пара тражити. У бою, нигда ніе ћіо окретати леђа пушци и олову, већ вазда прса. Милић е био ушао у године, али га неки люди по мрзилу макоше на душу, те га убише на Цетинѣ (1851 год). Владика Петар II. кои е у то вриеме био у Итали, жаліо е јако Милића и ніе га могао прежалити.

Чета е била најглавнија обрана Црне Горе и околним хришћанима. Чета е била страшило Турско. Кад се смърало на яче узнемириванѣ и сметню непријатеља, онда су се састављале чете. Чете неизскачу на отворени мегдан, већ понајвише држе засѣде и единако се крију по алугама. Већа сила войске не смѣла јуришати ни на мању чету, ер не могла знати колика е сила и снага чете.

Често се чета у едной планини раздѣли на десет страна, па би рекао, да е сва планина оживила убойним јунацима. Чета меће из пушака и кликуе едан другог. Ако ли нагрне войска на едан край, одма се по познатом гласу и авазу прикупљају па у час полеме непријатељску силу. Ако ли е чета обколѣна войском она чека док мркне, па јуриши ноћу и то пред зору, кад најјачи сан занесе люде, те почини чуда од войске. Войска забунѣна сном, забунѣна страшном виком голіе јунака, нема кад ни да спопада оружѣ, већ само бѣжи голом душом.

Тако е погинуо гласовити Турчин и јунак Ченгић Смаил Ага, на коег су се залуду войске дизале, нити му е икаква сила могла доћи главе, али е чета ласно и часком оборила крвопију и силнога јунака.

Чети е тешко у траг ући, ер се данас види јака, сутра е нема ниђе, а ондан се опет у сили

показуе. Чета нигда нестои на едном мѣсту нити удара еднием путем. Чета има свой начин, како се лако промеће и траг замеће. За чету су најбольи они люди, којима е живот омрзнуо, кои немаю ништа више овог свиѣта жалити, кои нежале на јуначком мегдану погинути, али оно свршити, што им срце жуди.

Пошоч. Црногорска поточ креће се да одузме мал, кад Турска чета поћера пліен. Ако стигне ова поточ чету, онда ће отети пліен; ако ли немогу да стигну онда се поврћу, па онсме, којем е пліен узет, помажу га Црногорци, неко овцом, неко ягнѣтом неко козом и т. д. Ако ли поврати поточ пліен, онда ће онај, чія е стока, дати да бира поточ најболѣ овнове да заколю и да се почасте.

27.

В Ћ Р А.

Ово е најплеменитія врлина душевна, кою и сами Црногорци највише почитую. Вѣра е Црногорцу прва светиња, залог поштенија и истине, огледало чистога морала людскога и највећи аманет на земљи. У вѣри почитую они Бога, па е и зову *Божа вѣра*. На овој се оснивала највећа сталност њиова, овом су се огледали пред свиѣтом као врени народ, као витезови, као прави јунаци и поштеног

каактера люди. Душевна ова врлина управ е на-
слѣдна и ову су они примали од свои стари; ову
су они чували и у срцу носили, до самог новіег
времена, до млађег данашнѣг нараштаја. Док е вѣра
била у правом животу, у истини и светинњи, до-
тлен су Црногорци били у својој невиној чистоти,
е чим би морали предначити осталим народима. Ни
сила, ни приетња, нити превлашћенѣ, нити икакво
благо овога свіета, нити сама смрт, ніе могла су-
стегнути доброг и врсног Црногорца, да обречено
неизврши, као што е то могла єдина вѣра. Кад
зада вѣру, држи Црногорац, да е по сріеди те ріечи
сам Бог. Погазити вѣру и учинити коме што на
вѣру, држало се за први и највећи гріех на земљи,
од коег се грешник нигда избавити неможе. Ова е
вѣра, вѣра истине, вѣра мира, вѣра слободе люд-
ске и огледало чистоте душевне.

И у рату, и у зађевици и у освети и крв-
ништву, свуд е вѣра била залог благодетног мира,
чувар живота людскіе. Ако Црногорац зада вѣру,
онда е чоек сигуран за сва што и за сваку работу.
Међу братством и племенима била е вѣра ангелом
мира, и многа е зла она сустезала, што најяча
сила людска не би кадра била учинити, колико е
сама вѣра чинила. Црногорци ватаю вѣру између
себе. Кад се догоди каква међусобна зађевица, или
се братственици међу собом закрве, то они ватаю
вѣру до уреченог днева или рока, да єдан другом

ништа учинити неће. Преко овако уважене вѣре, неће се нигда ни едан усудити, да што преко вѣре учини. Кад изтече рок учинѣне вѣре, онда, или се мире, или на ново ватаю вѣру до другог рока. Ова вѣра людске врлине, врједи за сваког брата Црногорца, за сваког брата Христянина, па и за сваког иновѣрника и иноплеменика па и за самог Турчина.

Ако се ће гођ у путу или ма ће било, тучи Црногорац или са странцем, или непријатељм свое домовине или са истием своим крвником, а незнајући по чисто ни ко е ни шта е, али се бои, да га овај неубіе, одма наређуе оружѣ, да га убіе, пріе но што ће овај нѣга убити. Найпріе га пита, ко е и оклен е. Ако овај ништа неодговори, онда зна, да му о глави ради и оће га убити. Ако ли непознати заиште вѣру у Црногорца, па га упита: „Ели вѣра, да се састанемо?“ А он му одговори: „Вѣра ти е, не бой се ништа,“ онда овај приступа к нѣму, називајући му: „Помога Бог!“ а овај му одговара: „Добра ти срећа.“ Тад се поразговоре, па ако им е пут едан, онда путую и другую заедно, нити се едан другог ишта бои, већ путую као браћа и погинуће едан за другога.

Турци су заклети и вѣчити и непомирими непријатељи Црногораца; али зато е и Турчин сигуран, кад му Црногорац зада вѣру. Сукоби се ће гођ Црногорац и Турчин, одма (далѣ но на пуш-

комет) натежу обоица оружѣ, да се убию. Црногорац непознае Турчина, ко е и што е, па га онај са натегнутом пушком у руци пита: „Ћли вѣра, Црногорче, да се састанемо?“ а овај му одговори: „Вѣра ти е, небој се ништа.“ Кад се састану, чешће се догађало, да Црногорац позна Турчина, да му е крвник, кои му е убио оца или брата, или стрица, или свойту или братственика; али му неће ништа учинити, ер му е задао вѣру; само ће му рећи: „Жао ми е, што сам ти задао Божу вѣру, ере ти немогу ништа на вѣру учинити, али, ако се опет ће тучисмо, вѣре ти нема, а сад айде с Богом!“

Углаву пограничног мира зову Црногорци *вѣра*, па кажу: „Уватили смо вѣру с Турцима за мѣсец, два или три дана.“ Ћдна и друга страна пази добро, да се што преко вѣре неучини. Ако ли се што преко вѣре учини, онда кажу: „Преметнули су вѣру; убили су нам чоека на вѣру; замили су ни пліен на вѣру“ и т. д. Кад се преметне вѣра, онда су обе стране у рат. Али се и на ово преметанѣ вѣре јако пази.

Док се што преко вѣре учинило, уврїеђена или оштеђена страна шилѣ кнѣиге углавницима вѣре и тражи, да се преко вѣре учинѣно зло или наплати или умири. Ако нїе договорно зло, онда иду те се опет састаю, па кметую, колико да се плати и како да се умири. Ако е одузет какав пліен, онда гла-

вари наређую, да се поврати; ако ли е ко погинуо, онда се кметуе, да се плати мртва глава.

Кад оће да ватаю вѣру, онда се одбере неколико главара од едне и од друге стране, те углаве, ђе ђе се састати и вѣру уватити. Састанак овај бива обично на граници; ако ли Турци несмију близу црногорске границе доћи, онда их зову ближе у њихову границу; а Црногорци им реку: „Ми ћемо поћи, али ђе дођемо на станак, онђе да нам е граница.“

Они, кои долазе (доцније) називаю: „Помага Бог!“ а они одговараю: „Добра ви срећа!“ Ту се питаю за здравлѣ, па посѣдаю. Ако имаду међу собом каквије измириваня, дугова или рана или мртвије глава, онда најпріе све ово кметую и измире, па ватаю вѣру. Ако е што на рат понешено, онда се неповраћа ништа, али што е на вѣру понешено, то се мора све повратити, ер инако нити има вѣре нити умира.

Обично ватаю вѣру од Бурђева до Митрова, а од Митрова до Бурђева дне. Кад изтече рок вѣре, онда се опет састану и углаве други рок вѣре. Ако ли се немогу погодити, да увате вѣру, онда главари реку: „Кад неможемо ништа на ліепе учинити, а оно: на вѣру дошли, на вѣру пошли, па да се намируемо како жнамо и како можемо.“
— Вѣру мира невата сва Црна Гора од едном, већ

скоро свако племе за себе; зато се и догађа: да едни ватаю вѣру мира, а други оглашуют рат.

Догодило се, да су Турци Колашински 1843. год. преметнули вѣру са Морачанима. Пијоци, Турци Колашински убију на вѣру рођака сердара Милете Меденице из Мораче. Милета е тражио, да се истием начином освети Пијоцима.

Договори се сердар Милета и капетан Митар, да позову крвнике Пијоке на станак, да ватаю вѣру. Пијока е било девет брата. Они сви дођу и још више другие поведут Турака. Митар и Милета пођу са својом дружином, но се договоре, да Митар иде на станак, а Милета да увати засѣду у некој алуци. Од Митрове дружине неколико друга стане извише рочишта. Митар прикричи дружини, да не меће ни едан на Турке, прие но што он обори едног Пијока.

Примичући се едни другиема држали су на рукама натегнуте пушке. Кад су се примакли и састали, упитаю се за здрављѣ. Митар е мислио да превари Пијока, па е повіо е собом ябука у нѣдрима, да дарива Турчина. Митар начне вадити ябуке из нѣдара, па све вадећи едну по едну прежи очи Турчину, а говори му: „Ево ти е ово послала моя мати, да понесеш твојој матери.“ Он прежи очима Пијока, а Пијок нѣга, кой ће коег преварити. Док од едном пуче пушка из дружине, просуше се ябуке, нема ко да их купи, већ се доватише оружја и начну

викати и едан и други: „шта би, шта?!“ Утеку сви Піюци и сви Турци, али у бѣжаню нагазе на Милету сердара, кои им повиче: „Не овамо Піюци и Турци! Милета е овѣ!“ па опали из пушке, а за нѣм остала дружина, те погине 6 Піюка.

Зато е остала прича, а и истина е сушта, да Морачани и Колашинци кад иду на станак, да ватаю вѣру мира, примичући се едни другіема држе на обе руке натегнуте велѣ пушке; а кад се врѣса углаве или уваѣене вѣре, неокреѣу едан другом леѣа, већ иду натрашке, држећи еднако натегнуте пушке на рукама, док незамакну едни и други. Иначе послѣ уваѣене вѣре обично чине обе стране шемлак, меѣући едни и други из пушака, и вичући: „С Богом!“

28.

О С В Е Т А.

Освета е нешто роѣено с чоєком. Она изтіече по уврїеди душе и срца. Црногорац каже, да е „радіи умрїети но срамотно живѣти“. Како му ко што учини, рад е да му онако и врне. Свієст душевна ніе у нѣму развіена, да разбере послѣдице освете и крвног ѣела, већ оѣе да задовољи своіой кичельвости, па тієм мисли да е учинію юнаштво и неко дѣло людско.

Освету су кроз скоро пет вѣкова подрањивали Турци. Они су почињали светити свое погибше, али и та освета не би могла узети мах, да они ниесу убице под свој кров и своју обрану примали и люде не само наговарали, већ управо нагонили, да се на својој браћи свете. Убие Црногорац Црногорца или из мрзила, или неотично, одма бѣжи у Турску, ђе га Турци приме, али му одма предложе погодбу: да мора посѣћи Црногорца, а, прие но што донесе главу црногорску, нити оће да га са свиѣм прими, нити оће неку вѣру у нѣму да имаю. Овај ускок, Црногорац, нема више повратишта у свој завичай, па да би могао имати и крова и ужитка у Турској, мора силом ићи, дулъ времена четовати, док уграби главу своег брата Црногорца.

Ово зло и отров людски уселио се био у не-срећне люде, да су лако помишљали, да се најлакше може светити своему мрзномѣ. Има их, кои су ускакали да се под обраном Турском могу светити. Прости и без душевног развитка народ стои као виѣта младика, дае се окретати на сваку страну; може се окренути и на добро као и на зло. Само е греота извртати нѣгову природну врлину и чинити непоправно зло людству.

Освета е страшно дѣло, она е грђа но само убійство. Освета е намѣрено и смишљѣно зло и гріѣх. Кад оће да се свети, осветник зна кога ће убити и зашто ће га убити. Још е гора освета, коя

остае у крви и коју будући нараштај извршуе. Освета ова може се отегнути и за 20 година. Осветник прежа крвника, иде на све стране, запада му на згодніа мѣста, и ждріела; нити ради, нити слатко спава, већ еднако се довія како ће се осветити. Мира и почивала нема док сврши зло и крвно дѣло. Осветник купи чету, па иде на оне крае куда ће крвник проћи, да га дочека и убіе.

Осветник најпріе ће, да се освети на крвнику, ако ли неможе нѣга, онда нѣговог најближнѣга и најболѣга, брата или братучеда. Освета се законом забранюе Црногорцу, али у дружевном животу, слободна му е и похвалиће га, ако га освети.

Тражи се ліека освети, тражи се од стране крвника, да се умири. Умир бива онако, као што ће се казати у *умиру* освете. И освета има неке законе мѣре: ако се склони умирник или увриѣѣни да ће се мирити, онда неће више таћи, али до рока умира мора му се уклоняти с пута.

Крвник, кои е дужан главу, па иде у оно село, ће е убіо чоека, а каже, да иде код тог и код тог, неће га осветник нипошто убити. Исто тако, кад се увати вѣра до времена новог уговора, опет га неће преко вѣре низашто убити.

Само што е жалостни обичай код Црногорца, да се управо мора светити, ер ако се не освети и непокае свое старе, нема приступа ни поштениа међу осталим Црногорцима. Онда му кажу, да е

рђа и да неваля ништа, кад не кадар своег осветити, већ му понесе крвник и образ и юнаштво. И жене су исто понешене за осветом, оће и оне да свое наговарају, да се свете.

Кад е Црногорац свршио освету, онда е он весео, онда му се чини, да се поново родіо, поноси се майчин син као да е добио стотину мегдана.

Освета е укоренѣна од старіег времена и она се неда тако лако изтражити. Догађало се често, да су скоро сва племена една е другим била у покољ, па не сміо Црногорац поћи из едног села у друго. Не било снажне власти, која би била у станю, прекинути ово зло, кое затире люде.

29.

УМИР ОСВЕТЕ.

У колико е зла и разурна освета за люде, у толико су опет Црногорци сами пронашли начин, како да ово зло прекраћую. Прекраћиванѣ овог зла знаменито е код Црногораца. За умир постои у њи неки закон, по коем се они мире и прекидају далѣ послѣдице зала.

Кад Црногорац убіе Црногорца, онда су крвници. Крвник се кріе, и осветник га тражи, да га убіе. Отац или син, брат или својта убіеног траже,

да се на крвнику освете. Крвник види ту невољу, па се наставља око свои пријатеља, да га умире са осветником. Ови пријатељи настављају се око осветника, моле га да се склони на умир, па кад виде код нѣга омечицу, онда морају, да му носе дар.

Прве јутро носи дванаест жена, дванаест колијевака и у њима дванаест ђетића. Пред колиевкама иде дванаест главара и кад дођу кући умирника, стану на праг, али у кућу неулазе. Тад изиђе увријеђени, а главари вичу: „Прими дванаест кума, прими Бога и светога Јована и прими благо кое оћеш!“ Неки се нађе кичелјив, те неће ни прво ни друго, већ чак треће јутро примити куме; а ови му морају за три јутра на праг од куће долазити и кумити га Богом и светіем Јованом. Кад се прими и одпушти рјеч, да ће се мирити, рећи ће: „Пристаем, оћу продат моег брата, да се смирим и да ми дате десет цекина за вѣру од мира, и оћу, да мою крв суде 24 главара, кое ја оћу. Оћу бират за мою крв, пушку, цевердан (тога и тога) и оћу паре стотину тридест и три цекина и по, и грош и по, и пару и по.“ Сад умирник приступа те целива едну колиевку, т. е. ђетића у колиевци. Остали нѣгови братственици и својта приступају, те целивају осталие дванаест колијевака. Сви целивају гологлави.

Умирник обилѣжи двадест и четири главара, кое он оће, да му крв суде. — Умолѣніе дванаест главара, су дванаест колијевака врћу се у кућу крвника.

Крвник одма јави свему своем братству и свиема пријатељима, да дођу на договор, да га бране и помажу. Сви братственици, сродници и пријатељи долазе у кућу крвника и доносе помоћ, што ко може: неко брав мяса, неко барђло вина, неко цекин, неко пет, неко ракију, а неко мараму. Сви се окупе у кућу крвника, па и она двадест и четири главара, што ће кметовати. Ту сви стое на уречени дан, кад се са умирником главило, да прими благо.

Одберу се двадест и четири главара на страну и осуде крв. Ако међу крвником и умирником има каквје рана (да е кои кога раніо, а не платіо) или дугова, онда ова двадест и четири главара осуде и учине прави начин.

На уречени дан, крене се умирник из своег дома са 150 друга свои братственика и пријетеля и иде с њима кући крвника, да се мири. Долазеће му умирнику и његовой дружини излазе двадест и четири главара на сусрет. Главари иду гологлави без вельје пушака (а умирничка страна под оружјем и под капицама.) Долазећи, назову полако: „Помага Бог!“ а ови опет полако одговоре: „Добра ви срећа!“ Затим главари тихим ріечма проговоре: „Наша браћо! ево смо наредили, да вам све испунимо, ваш куштум, што ве редити (што вам припада). Ту несміе нико ништа противно говорити, већ све тихо и мирно и са неким већим стидом. Ово све бива пред кућом код трпезе. *Трпеза умира* начини се за рана

іош истога дана од штица (дасака), а мѣсто столица принесу по едан камен. Трпеза може бити дугачка по 50 сежана (хвати). Заколѣ се по 3—4 говедечета, по 20—30 брава за пецива. Вино саспу у кацу, а ракію држе у мѣховима, те и ракію и вино пію боцама.

Кад су се сви окупили, онда повичу гларари: „ђе е крвник!“ До сад е крвник стојо еднако скривен у кући. Являњ крвника мора преобразити срце людско. Ово е неко страшило, кое носи прави печат убице на себи. Крвник излази са обѣшеном пушком крвницом о грлу (ону исту пушку мора обѣсити о грлу, с којом е чоека убіо,) и иде поколѣничке. Главари гологлави, скромним гласом вичу у три пута, гледајући на умирника: „Прими куме Бога и светога Јована!“ Крвник иде поколѣничке са пушком крвницом о грлу, гледа у землю а виче: „Прими куме Бога и светога Јована!“ Овако гмиже, док се примакне близу умирника. Умирник приступа крвнику на целив. Крвник целива умирника у руку и у колѣно, а овај га привати и подигне, па га целива у образ, а скине му са грла пушку крвницу, па е задржи или му е поврати. Крвник се са покорношћу врће.

Сад главари реку домаћима: „Дайте четир куме!“ Четири су куме, четири коліевке су четири ђетића. Куме су наређене и стое готове, те одма на позив изнесу прву пред умирника. На овой

куми стои уговорени десет цекина (за вѣру од мира). Умирник прими куму и целива, па метне му у нѣдра по едан цекин или талиер, а узме они десет цекина и метне у своя нѣдра. Умирник сад заповіеда, кои ће од нѣговіе братственика примити оне друге три куме. Братственици приступаю редом, те гологлави целиваю куме и сваки дарива по нешто. Ово се кумство пази као и крштено.

Почем се ово свршило реку главари: „Ево сад свршисмо и ову!“ За овим иду двадест и четири побратимства и целива. Свака страна за себе бира свое главаре и свое миле, те излазе од сваке стране по едан, па се целиваю два и два, док су се нѣи четрдесет и осам изређали. Овим се свршую двадест и четири побратимства.

Пошто су се свршила двадест и четири побратимства, сѣдаю сви за трпезу. Два најстарија главара, едан од стране умирника, а други од стране крвника, сѣду у чело трпезе. Донесу ракию, па пію, а неколико люди устану, те изсіеку пецива и леб, па еду. Сад главар од стране умирникове виче: „Ви главари, кои сте судили, измируйте ми ову крв поздраво и подпуно.“ Одма скоче двадест и четири судника, изваде иза паса двадест и четири оружја, па га метну пред главара умирничког, те га упитаю: „Ћли ти намирено?“ Он им одговара: „Ћст намирено добро.“ На ово главари од стране

крвника реку главару умирника: „Држ ту намиру, сад ћемо прочитајет сетенцу.“

Излази поп или онај, који е сетенцу писао, па чати: „Ва име Риста (године и мјесеца) амин.“

„Како се ми скуписмо и сабрасмо и име Боже међу нама призвасмо: Ми двадест и четир главара и главарски синови, који сјдосмо на обично мјесто*) и по куштуму земаљскоме ову сетенцу, у прву судисмо покойнега и сетенцијасмо, стоитину тридест и три цекина и по и едан грош и по и едну пару и по“ и т. д.

Иза сетенце износе вино, те га међу пред онем, који благо примѡ, па сви скину капе, а старешина главара (који су кметовали) говори главару умирничком: „Сви ми двадест и четири главара, молимо те, али ти неможемо заповиједат ни силоват, што ти не да твоя добра воля, да му што даруеш.“ Ови се моле за крвника, па ће неки и врати по 20—30 цекина, а неки и свеколико. Ако се старешина умирничке стране, склоніо, да што даруе, он ће одвоити неке залоге у вриједности од тридест цекина, па ће рећи: „Ево дарива тридест цекица.“ Страна крвничка захвали на овоме дару. Опет моле настойници и служитељи трпезе, да се и њима што даруе. И на овије молбу, дарова ће нешто.

*) О б и ч н о м њ е с т о зове се зборно мјесто, где се обично сабирају и пресуђују сваке работе свое и свое браће. Сабор главара или люди зову они з б о р.

Послѣ свега сконтаю, колико е опрошѣно, колико ли да се намируе.

Сад позиваю двадест и четири главара домаѣина: „Дай одкупуй ти ово оруже!“ Домаѣин изнесе, ако има, готову аспру; ако ли нема, онда изнесе залогѣ, кое уцѣнюю добро, како ће крвнику лакше бити измирити. Опет питаю главари, умирнике: „Есте ли подмирени за ціелу крв?“ Умирнички старѣшина одговори: „Есмо.“ На то главари реку: „Е, дайте сетенцу, да прекинемо пару, како е подмирено!“

Са сетенцом излази крвник, држи сетенцу и ножице у руци. При сетенци е пришивена, висеѣа на црвеном свиленом концу турска сребрна пара. Пару прекида крвник и умирник. Умирник довати за по паре, а крвник по паре и сетенцу, те пре-сіече ножицама пару по пола, од кое половину носи умирник, а друга половина паре остане при сетенци, у рукама крвника, кое овај задржи и чува; ер да не би било оне по паре, могао би га онај опет дужити за крв.

Крвничка страна мора још даривати оніема стотину и педесет друга од умирникове стране. Сва-којему другу мора дати по мараму, или по цванцику. Са овим се онда завршуе умир. Сад се дигну сви, узме сваки своју пушку, захвале се и реку „С Богом!“, на опале сви огань из пушака, а ови им меѣанѣм из пушака одговараю. — Умирник, пошто дође дома, ону исту вече дае своему братству

десет цекина од умира, и то од они десет цекина, што е узео за вѣру од мира. — Послѣ за вазда, остае крвник покорним своєм умирнику и зове га на свако кумство, кое му се деси у дому.

30.

СОЧБИНА.

Сочбина зову Црногорци онај дар или награду, која се обећа чоеку да каже за коју работу. Сочбина се обећава за украдену или изгубљену ствар. Кад чоеку што нестане, па неможе да пронађе нити у траг уђе, онда разгласи у све село и племе, да дае толико сочбине, ко ће му казати куд се ђела нѣгова работа. Украде се коме нож, пушка, коза, овца, или говече, или ма што, па по вриедности овог обећае сочбину. Сочбина несміе већа бити, но што украдена ствар вриеди.

Онај кои зна, како е украдено и ко е украо, пође к ономе, што сочбину обећава, па му разкаже све и прими одма нешто капаре од сочбине. Овај, што доказуе како е ствар украдена, зове се *сок*. Они се договоре, да се најпріе луцежу яви, да е изишао сок и да се зна како е он по чисто украо и кога има за друга. И тај е уговор, да се сок неименцуе, док се на суд неивађе.

Оштећени призива лупежа и каже му на ліене, како є по чисто работа нѣгова у нѣга и како има зато сока; пак ако оће, да се то без суда измири и да плати сочбину. Често се догађа, да се лупеж одма склони и повраћа крадено или измируе, па с капицом у руци моли, да му одпушти од сочбине. Оштећени се послѣ договара са соком и овај га моли да што одпушти, најпослѣ и овај пристане, да се мирно изравнаю, да се незна ни лупеж ни сок, а оштећени да свою ствар добіе.

Ако ли се лупеж брани и одриче, да є он украо онда иду сви на суд. Оштећени води с собом осим сока по још коег свѣдока, да заклони сока и на суду. Кад су дошли на суд, оштећени тужи лупежа, прича све, како є украо, куд є по-ніо, ђе є оставіо, код кога є ноіо, ђе є продао или изіо.

Лупеж се брани како може, па ће најпослѣ суд упитати оштећеног: „А имаш ли ти сока, кои зна по чисто, како є било?“ Оштећени одговара да има. Суд и сам ніе рад да сок излази, па свѣтуе лупежу, да каже без сока. Ако се лупеж још брани, онда ће суд рећи: „Ели ту сок? е, дай те га на срједу!“

До овог часа нико ніе знавао кои є сок, а сад излази са стидом, па начне потанко разказивати, како є лупеж украо, ђе се одмарао, ђе є за-ноіо, с ким се састава и убѣди га тако, да све

зна, као да му е друг био. Кад е суд саслушао све разлоге и да е онај почисто лупеж, онда ће му рећи: „Вала, већ немаш кућ, сазнао ти е све твое работе, него сад плаћай сочбину, а плати ономе оно што си украо, то ест одсудбину, а плати и глобу.“

Ако ли е одма пред судом признао, онда ће рећи: „Крив сам, па ето суд, па шта за право нађе, да платим.“ Сок е код Црногораца срамотан чоек, а то зато, што за корист сочи или издае човека, па мисле да такав чоек може за корист и сваку работу издати. Кад се двоица што тайно разговараю, па едан прокаже, онда каже: „Просочио ме, црн му образ био.“ Нерадо се меће Црногорац за сока и често се догађа, да ће он сочити, али кад изађе пред суд или пред люде, оће да се одрече, да е он сок и да што о тој работи зна.

Ако се што украде од лупежа од туђи поданика, онда се опет тражи сочбином, пак кад изиђе сок и докаже лупежа и нѣгова ђела, онда власт пише оной власти, да се поврати, ер се зна, да е тай лупеж ту ствар уврао.

31.

КАЗНИ (КАСТИГ).

Много су Црногорци држали на свой образ, на свое поштенѣ, па зато код њи не било ни трага о *шѣлесной казни*. Нигда га нико не сміо ни ударити, а још манѣ избити; ако би га ко ударіо, њиов из договора обштега учинѣни закон допуштао му є, да га може на мѣсту убити; а да ни суду ни ником зато неодговара.

Много су Црногорци полагали на свой образ и на свое поштенѣ. Ради є біо и умріети но под срамотом живѣти. И у овом се они огледаю као изврстни народ племенитіег осѣђаня душевног.

Црногорци су имали само три начина казни: *Глоба, смрш и зашвор* (тавница). За сваку мању или већу сагріеху, плаћао є Црногорац глобу. Глобу плати он у новцу, или са живіем (стоком), ако тога нема, онда оружјем, ако и овог нема, онда баштином (земљом), ако ништа нема, онда иде у тавницу. За сваку сагріеху, коя дође на суд, мора да плати и глобу и осудбину. Осудбина є плаћанѣ оштећеноме, т. є. тужителю, а глоба є, што узимаю судіе, кое су кметовале. За покрађу є одређена осудбина и глоба. Осудбина износи онолико, пет пута, колико крадена ствар вріеди, а глоба десет пута толико.

Црногорац се нељоти на ову глобу, већ одма пристае на оно, што суд осуди, па каже: „я ћу платит, што суд за право нађе и што сам крив, да одговорим по разлогу“. До 1831 год. ніесу црногорски главари, нити судіе, имале икакве плате, до оно, што добию од глобе. За веће сагріехе и веће глобе, судіо е врховни суд на Цетинѣ, па е половина глобе припадала господару землѣ, а друга половина кметовавшим судіама.

Тавница, у коју су затворали кривце, била е само една и то на Цетинѣ. У сву Црну Гору ніе више нигђе било тавнице. И ова е една ядна и невольна: мрачна, влажна, без одрина и без сваке потребе, коя се оће за люде.

Смртна казн бива само за убице. Кад убицу увате, вежу му руке наопако, метну га у тавницу, па му се одма суди.

Све братство зна, да ће се погубити, зато се и оно нађе на Цетинѣ. Ако е крвник ваљет, а од пріе у злочинству ніе біо удіоником, нити већи загріеха имао, онда се сам суд стара, како ће му се лакше помоћи, па и осуђуе, да подмири мртву главу. Исто тако суд настоява око оштећеног, да и он попусти и да прими крварину. С великом муком пристае Црногорац, да прими крварину, већ оће да иде глава за главу. Осуђеног на смрт убію из пушака.

Владика Петар II. ніе допуштао, да нѣгови перяници убію гріешника, већ исто нѣгово братство, како ће одклонити сваку освету; ер Црногорац ако сазна ко га е убіо, оће да се свети. Владика би разложио братственицима крвника, колико е сагріеха учиніо, па онда им оставля на волю, или да се погуби, или да га одкупе. Ови, ако знаду, да се крвник повратити неће, онда реку: „Ми за нѣга до віека плаћат нећемо, но нека гине, може му бити.“ Затим их пита: „Миче те ли га на душу?“ Одговоре: „„Ми мичемо, а да штоћемо?““. „Е, добро, а ви узмите пушке, па идите, те га утуците“.

Осуђеном пошлю свештеника, те га исповѣди и причести, а за тим га изведу везани рука наопако, па га пуште да бѣжи, а ови опале еднак из пушака и убію га. Ако ли га неубію, већ само ране, онда неспритуцаю, већ носе у дом и предаю га ећиму да га вида. Кад га извида, пуште га дома, нити ће га више чим казнити.

Обичай овај подржавали су Црногорци зато, што држе, да ніе Богом суђено било, да гине, па да е и греота убіяти оног, коег Бог брани и не да да погине,

Жене су ослобођене од сваке казни, али само од смртне ніесу. За сваку сагріеху женске одговара или домаћин, или родителѝ, па и плаћаю они глобу. Оће Црногорац своіой жени, ако е увати у

каквом ячем гріеху, окинути нос, а има прилика, ће оће и да убіе.

Суд осуђуе Црногорку за самосилно убіјство на смрт. Смртна е зазн само под гомилу.

Окупи се много люди, па довати сваки по камен, те бацаю на ню дотлен, док е оборе и затрпаю каменѣм. Люди се несѣћаю у коем е времену извршивана та грозна казн, ер у новіе вріеме ніе се догађала; али е чути и данас, кад коя жена учини сагріеху, да реку: „Право би било поган ставити *под гомилу*.“

Врједно е навести примѣр, како е Владика Петар II, по наговору неки люди, уложио біо, да уведе тѣлесну казн:

Мука е уводити тѣлесну казн код Црногораца. 1845 год. наговоре неки лакомислени люди, кои се не освртаху на дух и обичай народа, да некоег Бѣлицу из Лимняна, кои е по недовольной свѣдочби біо притајо неке новце, даде батинати.

Бѣлица е имао стрица, стара чоека, а од порода ніе никог имао. Синовац е служіо стрица у старости до смрти. По смрти остане нешто аспри, а овај као најближи узме аспре. Остала својта и близика потражи діела судом. Бѣлица преда новце, да их суд подіели на по еднаке ђелове. Својта повиче, да ту мора бити више новаца, за кое Бѣлицу ставе у тавницу. Залуду се Бѣлица клео да нема више ништа. Најпослѣ се употреби начин

присиљаваня, да каже, те га обале на топ, али овај опет проговори: „Можете ме и убит, али ви немам што више казат.“ Ударе га неколико пута, али се ништа непомогу.

Сјутра дан пуште га и из тавнице, а док дође кући, упрежа попа, који је најкривљи био, те га убије, запали сам своју кућу и су своја два брата ускочи у Турску. Све се његово заоставше прода за крв. При продаји земљ понуди владика капетана Маркишу Пламенца, да он ту земљу купи. Маркиша пристаје, да ће купити земљу, али под тим уговором, да му се земља она више неповраћа крвнику, „који би се могао опет повратити.“ Владика му обећа и зада му вѣру, да му је нигда и нико више узети неће, само придода владика: „Боим се, Маркиша, да те они скоти ће не упрежају и убију.“ Маркиша одговори: „Небоим се, господару, никога, док ми ти даеш вѣру да остае моя“, па извади двије леденице иза паса и метне пред владика: „Ево залог, док измирим аспром.“

Непрође ни година дана, али Бѣлице убише два Турчина и добѣже у Црну Гору у Глуви До. Саво Гаров дође са својим Глуводољанима на Цетинѣ и пане ничице пред владика: „Аман, господару, опрости им животе, е су учинѣли јуначки.“ Владика опрости Бѣлицама животе, па неимајући о чем живѣти, позове Маркишу, да им поврати земљу. Маркиши би жао, па рече: „Та ниеси ли,

господару задао вѣру, да ми е нико и нигда узети неће?“ Владика му разложи ненадни догађај, те Маркиша поврати купљену земљу.

Непрође ни по године, али браћа убиеног попа, траже да се освете и опазе их да су били у засѣди. Бѣлица дотрчи на Цетинѣ и пожали се владика, кои нареди, да се осветници доведу на Цетинѣ, те их ту принуди да се подпишу, како они Бѣлицу убити неће. У кућу погубшег попа била е удата сестра Маркишина. Маркишу е владика миловао колико најболѣг Црногорца и кад га е стављао Владика за капетана, Перо (брат владичин) яко се противио. Сви се сенатори повуку за Пером, а сам к. Борђе остане са владиком, и тако Маркиша постане капетаном. Перо е тио своег пријатеља Ника попа Јова ставити за капетана, ер е Нико исти брат зета Перовог. По овом е еднако мрзио Перо Маркишу и лomiо му е врат, ње е гођ могао.

Септемвра мѣсеца 1846 год. пође владика у Беч, на пред полазак рече Маркиши на само: „Слушай ме, Маркиша! я чуем да ти радиш, да Бѣлица погине и — Божа ти вѣра, ако од иче руке погине, ти ћеш твојом главом платити.“ Маркиша му одговори: „Прођи ме се господару, кумим те живијем Богом! немогу я знати, шта ће ко радити, а још манѣ што ко мисли.“

Владика пође у Беч, а Јануара 1847 год. погине Бѣлица, а крвници утеку у Турску. Перо као

заступник владичин почне још жешће насртати на Маркишу и о глави му радити. Пера пошлѣ заповѣд Маркиши, да он запали кућу крвника. Маркиша рече дошавшим перяницима: „Ви идите и по заповѣди господина Пера запалите кућу, јер ја њи немогу, да палим онај кров под коим моя сестра живи.“ Пера плане још яче против Маркише и почне му о глави радити.

Марта мѣсеца букне буна у Црници и к. Борђе пође и утиша народ. Док чуе Маркиша, да се владика повраћа из Беча и знајући, што га по владичиним рјечма чека, побјгне у Турску. Црница се покрене за Маркишом; а Осман паша, везир скадарски, полакоми се на ову црногорску песлогу, те покрене войску да заузме Црницу. Маркишу прими паша врло лијепо и обдари га богато. К. Борђе крене се опет у Црницу, надвлада бунтовника и разнуди турску войску, ње добије ранну од лубарденог зрна, те му смрви ножни палац.

У то вриеме дође и владика на Цетинѣ и одма позове к. Борђа да дође на Цетинѣ; али му овај одговори, да би пробитачије било, да он још кое вриеме пробави у Црници: едно поради задобивене ранне, а друго поради узбуњеног народа, који се на све стране разбјжао, да употреби своју вѣштину да их поврати на своје домове. Владика остаје при томе, да ранѣни к. Борђе дође на Цетинѣ, који се крене и дође.

Док се к. Борђе крене из Црнице, одма се почне народ бунити, а Осман паша призивати и Болвиће и све Црничане к себи. Осман паша смисли да на Бесцу више Вир сагради кулу и намѣсти топове. Владика претече у том Осман пашу, те Јулія 1847 год. сагради кулу на Бесцу. У есен исте године убіе Маркишу едан Крњичан, турски поданик. Овог владика ліепо прими и богато обдари. Крњичанина гонила е невина крв, он се одбіе од владике, а пође у Скадар, ђе га Турци увате и обѣсе и тако е и преступник и ако доцкан получио достојну и припадајућу му награду.

Са овим на кратко изложеним примѣром жалости и немили послѣдица, разбистрава се, како е тешко уводити нове обичае, кои загризаю поштенѣ людско и да за Црногорца ніе батина, ер ђе га ова дођерати да нема ни образа ни поштена, па ни юнаштва.

Ріетко е кои народ наћи, да е кроз толико вѣкова провео живот у слободи, да ніе знавао за тѣлесну казан. И ако е сирмах, али толяге занѣгово тіело ніесу могле ни у едной дубрави порастити. Сви су Црногорци били свуда и вазда едначи, сви су се за образ и за поштенѣ борили. И по томе се види да су они сви били властела, док ніе ни едан тіо трпити срамотну казан. И овим би се имао поносити сваки Црногорац и нѣихов господар, као са и едном врлином, коя заузима мѣсто у племенитіем срцу людском.

РАСПУСТ.

(развод) или плаћанѣ срамоте.

И код Црногораца догађа се често, да млади-енци едно на друго омрзну. Има неки послѣ мѣсеца, послѣ два, а неки и наком двіе три године омрзну едно на друго. Догађа се да младица послѣ 15 дана остави нови дом, а бѣжи у нѣн род. Било од едне, било од друге стране, ова неслога пружа се на све братство и на сву свойту едне и друге стране. С овог су се често Црногорци између себе крвили. Свойта брани нѣну одиву, а братство свог братственика. Два племена, или два братства често су с овог улазила у поколь. С едне женске главе, падало є често и доста мртвіе глава. Освете би узимале мах, да нигда края не би имале.

Код Црногораца є чудан обичай, што ђецу іош у коліевци *вѣре*, да што пріе стече пріятеља. Ђеца немогу нигда знати, што є то вѣренѣ, док непо-расту. Требало би, да, кад порасту, онда да се и вѣре, кад се спознаду и зажеље се по природном осѣћаню любви. Али су Црногорци држали вазда жену као роба, па су мислили да и то може под-ніети. Добро є и женску држати под уздом, али іош се мора у природном осѣћаню оставити неко-

лико волѣ, док изабере оно, што іой ерце жуди. Кад се удала, нека трпи оно, што е изабрала.

Има опет и Црногораца, кои оће да пробира, па тражи од обіести распуста. Назад двѣста година мало су знали Црногорци за закону власт, вато су и чинили оно, што им е миліе било. Рано вѣренѣ остало е код нѣи уобичаено, тако, да се оно никакко изтражити не могло. Светопочивши Митрополит Петар I. мучіо се, да овај обичай изглади, али му не могло поћи за руком. Чести поколь и крвне освете, кое су едне иза друге изтѣцале, склонилесу смиреног Митрополита, да коим гођ начином умали зла у народу, те изда закон, по коем се допушта *Распусш.*

Уобичаени распуст не бива само од мушке, већ и од женске стране. Не била само една прилика, же су родитељи учили ћер, кад се уда, да добѣжи дома у род, а да остави мужа. Улюдне би било, кад тако мисле са зетом, да жевојку науче, да се прие вѣнчаня и прие брачне свезе или пред самим олтаром одрече.

Има опет и чудне люди, кои су испросили жевојку у доброг чоека, па им овај приед вѣнчаня на ліене каже, да то покваре, ер жевојка не вольна поћи за момка: небегенише жеуегію; али се овај неда ни осолити, већ виче: „Дай ми е кумим те Богом, па ако же стат и три дни у кући.“ Овакви

послѣ десет дана у еданпут невиде младу невѣсту у своему дому. Иза овог се иде на суд, па се траже поарчени трошкови, кое подмируе отац ђевојке.

Има опет мужева, кои набрзо омрзну на жену. Он иде на суд и тражи да се разпушти и суд га пита за разлог; а он, ако нема другога разлога, онда само виче: „нећу е ниношто, нећу е, ни дао Бог, нећу е, та се манит некретіо, нећу е, та се непомаіо; него вас кумим Богом трситеме од ђавола.“ Ако му ово непомага ништа, онда он неће с њом да спава, мучи е, гони е и сваке яде с њом чини, и гони е дотлен, док іој самой омрзне с њим живѣти, па онда у потоню пристане и она да се разставе. Господар землѣ прекида ове работе и рече: „Кад е тако, да едно за друго немарите, а оно нека муж жени плати срамоту, као што е свети Петар осудио.“ Ова срамота плаћа се са 50 таліера. Ако е муж подадро за разпуст, онда он плаћа; ако ли е жена, онда плаћа нѣзин отац.

Послѣ овог простог распуста, муж се одма жени са другом, а невѣста се удае за другога. Жену послѣ распуста, која нити е више пристала међу ђевојке, нити међу жене, зову е *пуштеница*. Црногорац е лаком на пуштеницу и пріе ће узети пуштеницу но ђевојку. Ово е нека кичельивост, коіом оће да покаже, да е болѣи од оног првог домаћина пуштенице.

Ако ли би се неслога и мржња међу мужем и женом догодила, почем су већ ђеце имали, онда иде са распустом теже, ер суд одбја распуст по разлогу томе, што имаю ђецу и да су имали међусобну любов. Онда пак, ако муж увати жену, да е погазила брачну свезу, распуст се чини без одмака, али се срамота неплаћа. У оваковіем згодама оће муж своіой жени да окине нос, да остае за уклик свіету и да се познае по грдили.

 33.

К Л Е Т В Е.

Мучно се Црногорац куне. Од клетве и уклина бои се он као од живога огња. Чешће е ради Црногорац и штетовати но се клети то крив, то прав; а лукаво се заклети држи да е највећа срамота и греота. Клетва е код Црногорца највећа снага вѣрованя.

Ништа Црногорца неможе до праве и истипите исповіести довести, ништа га тако неможе покренути, да крјођу тайну изкаже, као што може едина клетва. Оно, што чоек рече и неда да е инако, онда се у нѣг иште да се закупе, па ако се закуне, онда му Црногорац вѣруе.

И на суду рѣшава много клетва. Кад се двоица погоне, а неће едан другоме да попусти, онда од нѣи едан понуди сам на клетву, или сам суд одреди да се едан закуне. Кад су се погодили, кои ће се клети, онда пођу двоица од суда, те поведу оног, кои ће се клети у цркву, изнесу пред нѣга еванђелѣ, икону и крст, па ће најпріе сви ово целивати, а по том даду клетнику крст у руке, па га едан заклинѣ овако: „Тако ти овог животвораштег крста, кои претвара небо и земљу, ако ишта знаш за ову работу, за кою те куне ови чоек, обяви му ову работу, немой се заклет лукаво; а од суда ти неће бити потеге никакве, ни глобе; а ови, коме си учиніо ову работу, за кою те куне, неће ни он више узети, него разлогом што рече суд, немой се нипошто заклет лукаво, ако ишта знаш за ову работу: Тако ти, даклен, непогинуо траг по трагу; тако ти, шлѣме непануло на долину, тако ти людска губа неулѣгла у кућу; тако ти непогинуо род у баштину; тако те неизѣла живина; тако се неразгуба, тако те неизѣла вукоѣдина, да се свака василѣна од тебе заклинѣ, и тако ти род непогинуо у баштину, род у земљу, плод и людски и скотски!“ На то реку сви у три пута: „амин“ па целиваю крст, еванђелѣ и икону.

Клетник до послѣднѣг амина држи крст у рукама. Ако би се нашао кои, да се криво или лукаво закуне, онда оног зову *кривоклешник* и

томе се више нигда и ништа невѣруе, нити му валя
 икаква клетва, нити добра рјеч, нити пред судом,
 нити пред осталим поштеним людма, само ће му
 рећи: „Шути кривоклетниче!“ Овај мора одма пре-
 стати, па да има и најболји разлог, ер се нѣгова
 већ ни ушто и никако неприма.

Има неки, кои ишту у клетника, да му се
 куне за девет јутара под ђивотом или у цркви, а
 има их, кои за праведну работу сами се нуде, да
 се куну: „заклећу ти се у девет јутара на два-
 наест мушкіе глава у цркви и под ђивот светог
 Петра.“

Кад се погоде сами међусе да се едан куне,
 онда даду клетнику само крст у руке, па он сам
 говори: „Тако ми овог животвораштег крста и тако
 га се неодрекао, и тако манит на нѣга неплювао
 и тако ме непомаио, тако ме непоразіо Бог и свети
 Јован и свети Василіе, свети Петар и сви свеци
 Божи угодници, тако се паски не крстіо, тако ми
 траг по трагу непогинуо, тако се неразгуба, тако
 ми шлѣме и сѣме непогинуло, тако ми ђаво душу
 непоио, тако ме гром из ведра неба неубіо, тако
 ме муња неопалила, тако се земљи подамном непро-
 палула ка и Садом (Содом) тако ме неубіо Бог,
 ако сам ишта о тој работи, за коју се кунем, сѣ-
 тан и како се право клео, онако ми Бог јаки помога
 мене и мой дом.“ Други на то реку „амин!“

Ако ли Црногорац сумња, да се клетник криво заклео, онда ће рећи: „О његовој души, гріех му на душу.“

Сваке клетве, као и проклетства бои се Црногорац, а највише се бои владичине клетве. Сваки се чува, да га владика непрокуне. Још и дан данашњи причају Црногорци клетве светопочившег Митрополита Петра I. Едног е Црногорца проклео за неко веће злочинство: „Да му пас по пасу погину.“ Црногорци знаду и чоека и од коег е братства и да данас од њга никог нема. Едног е Баицу проклео: „губа га изѣла,“ па се збило, да е наком године дана од губе умро. Тако е било са риболовом волачким, за кои су закупници едначо вараи владика: „Нема лова, господару!“ Владики се то већ досади, па им најпослѣ одговори: „А оно, да Бог да, и не било га! кад едначо говорите, да га нема.“ Идуће године догоди се, да лова баш ни мало нема, те они потрче владики, пану пред њим и моле га, да очати молитву на води, ер „нема рибе да ђаволѣи залогай.“

Прича се и данас проклетство краљице Елене, која е побѣгла од своег сина Драгутина и настанила се у едну пећину између Сотонића и Глувог Дола у Црници. Муж њи, Краљ Стефан Рапави, побѣгао од своег сина у Бар. У пећини е живила Елена са њном ћером ђевојком и проводила живот у посту и молитви. Близу ове пећине има вир, кои се зове

Око, у kojem се прелепа риба ловила. Црница е била Ђленин спаилук. Она се погодила са Глуводољанима, да јој свако јутро оставе по јдну рибу на плочи. Саставати се са људма није она ћела, већ би пошла по рибу, кад никог код Ока нема.

Јдно јутро неоставе јој рибу; кад ова дође на обично мјесто, а ненађе рибу, почне звати Глуводољани, кои су се дотлен звали Дсбродољани: „О Дsбродољани!“ у три пута. Они се притае, као кривци, кад се некћеше и трећом одазвати, она викне: „О Глуводољани! што ми рибу недадoste, да Бог да, нигда е више у Оку неуловили!“ Она узаше на коња и побјгне у Бар, па да е рекла: „Бар ме ође нећете наћи ни варати,“ и одтуд да се прозвало оно мјесто Бар. Глуводољани су трчали за краљицом и молили е да остане међу њима, да ће јој давати и по две рибе на дан. Она није ћела слушати њјова звања и обећаня, већ е из шпагова бацала аспре, а говорила: „Да Бог да, скамениле се,“ па кажу да су се све аспре претвориле у камен, од коих се и данас много налази из више Лимљана, куд е Ђлена прошла у Бар. Та камена пара има са обе стране еднаку шару. А Дsбродољани по прозваню и клетви Ђлене, зову се и данас Глуводољани.

Црногорац помишља и на то; ако се криво закуне, да ће га све оне неволѣ и зла снаћи, па се зато и бои клетве.

Митрополит Петар I. ніе имао насилствене снаге и власти, да нагони Црногорце на послушност и на извршаванѣ людски дужности, већ е све то најпріе страхом Божіим, а по том клетвом скланяю Црногорце на свако лѣпше дѣло и Божіе и людско.

34.

Т Р Г О В И Н А.

Од своју страна заточена е Црна Гора од сусѣдни држава, од кои се ніе могло нигда и ништа навести на море, што се неће ђумрук платити. И трговина без згоде, без слободног кретаня неможе напредовати. Главна е трговина Црногорцима са стоком. Они преко све године ћераю стоку на пазаре приморске, у Котор, Будву и Рисан те продаю волове, краве, козе, овце и свинѣ.

У блату (езеру скадарском) лове Цеклиняни много рибе, ову они соли и суше, па продаю у Котор или у Будву. Исто тако продаю они и пріесну рибу. Сва е риба из слатке воде. Найвише се лови ове рибе: пастрва, егуля, крап, клини, уклѣва и скакавица. Свака риба има свое вріеме и своју ору у години, кад се найвише лови и кад е најболя. Догађа се, да се некіе година увати од рибе по 20,000 таліера. Сву рибу носе на коњма, люди на рамену са подлимачом, а жене на леђима.

С Ріеке црноєвића до Котора има 8 сати, па носе бреме за тридест динара. Суву рибу закуплюю Таліани, а највише Пулѣзи, те е возе морем у Талію. Таліани купую много и кртоле у Црногораца. Ситну стоку колю Црногорци у есен, соли и суше месо те продаю у приморѣ. Од стоке за ка-страдину колю овце и козе, па е даю и на ваѣвину у Приморѣ и у Црну Гору. Ваѣвину зову на причек или на удугу. Кланѣ стоке зову они трговина, па и кажу: „заклао сам толико трговине.“ а неки кажу иманя. Пріе по што ће поклати стоку, доѣра е на пазар пред Котор или Будву па погоди на живо лой и чапре. Чапре с вуном и пріесни лой погађаю они по $2\frac{1}{2}$, по $3\frac{1}{2}$ до $4\frac{1}{2}$ цван. У Котору, кои купую чапре и лой, они и строе чапре, а лой туку, па носе морем и препродаю у Трсту и Млетцима.

Црногорац, кои има кою пару, или ако нема, узайми, тай иде у Ерцеговину или преко Кома, те закуплюе стоку, догони и препродае у Приморѣ. У овој трговини слабу добит има Црногорац. За овакву трговину имаду Црногорци понајвише ортаке у Приморю, па ови даю аспру, а Црногорац се мучи и купуе, али са малом користи. Ово се купуе на аманат и на вѣру, па неће Црногорац своег ортака на вѣру и на тешки Божій аманет преварити, већ ће му право казати, пошто е на мѣсту купію. Цр-

ногорац неброи своју дангубу у трговини нити што дере опанке, већ само штогођ да добіе.

Осим стоке продаю Црногорци у Приморѣ: сира, масла, меда, воска, кокошака, пилића, яя, дивлячи, дрва, луча, кртоле, зеља, шенице, ржи, овса, вацоле и по мало вѣча, сіена, сламе, а кукуруза нимало, ер га требаю дома за рану.

Руевину продаю Люботиняни у Будву, па е носе у Инглезку за машѣнѣ.

Црногорци имаду три своя пазара: на Ріеки Црноєвића, на Прентиной Главици у Бѣлопавлиће и на Виру у црничкой нап. Найячи е пазар на Ріеки Црноєвића. На Ріеки има нешто и дућана, у којима се може добити свакояки потреба за Црногорце. Сву робу донесе из Трета —

У Боки имаду Црногорци три пазара преко неѣлѣ: у уторник, четвртак и у суботу. Пазари су у Котору, Будви и Рисну. У пазарне дневи долази много Црногораца у град Котор, али сви без паспората улазе у град, заноћиваю и свршаваю свое послове. Црногорци продаю своју трговину на пазару пред Котором, а уносе у град купци и плаћаю ђумрук.

Трговином иде Црногорац слободно кроз све аустрійско Приморѣ под оружјем. Сваки увозни и извозни еспап носе Црногорци по нешто на маскама, али највише люди на рамену, а жене упрте па носе на леђима. Сав се еспап у тежини діели

на бремена. Бреме има по 60 литара или 20 ока. Свака литра има 12 унача, а ока 36 унача.

Скоро е сва трговина у рукама Примораца или у Турака, а у Црногораца врло мало. Мѣра им е ока и литра; ока прима по три литре. Вино ракију, улѣ, а тако и масло мѣре на конате, а коната миче по двіе литре. Жито мѣре на багаше и на клобуке. Багаш прима по 30 литара, а клобук 15 литара.

И оно, што стече Црногорац од трговине, или од чега му драго што измучи, сваку и нелиетну пару оставља у Приморю. Трговином се ни едан Црногорац неможе обогатити, ер е он у трговини само измеѣар, а други сабираю новце.

У Котору купую Црногорци постав (платно) опанке, мараме, пасове, рашу за гаѣе (чакшире), копче, свиту, конце и сваке ситнаріе; а највише купую соли, за тим ракије, а на гладной години наголо кукуруза, по мало уля, ориза, (пиринч) цукра и кафе, котлова и лонаца. Брѣани понајвише тргую са Спужом и са Подгорицом, а са Оногоштом мало. Морачани пак тргую са Колашином.

Од домаћег дувана мало продаю Црногорци. Дуван сію Лѣшняни, а Црногорци на мало продаю испод руке Приморцима. За сваку трговину біо би вѣшт Црногорац, само да има чиме и згоде.

РУКОДАЋЕ.

Заям е код Црногораца свака работа, кою коме узайми на неко вриеме. Наруч е, кад се да какав суд или оружѣ, да се њим послужи. Заям готове аспре, рукодаће е. Ниђе се вальда лакше неврђе рукодаће као у Црной Гори. У Црной Гори нема новаца, зато е и добит велика. На сваки талиер на годину плаћа се добити по 1 цванцику. Црногорац се свакоко мучи да на рок дође, да донесе и главу и добит. Уз ово све носи Црногорац и колач. Колач е дар неки: доніе ће или боцу меда, или ракіе, или кою конату масла или скорупа, или пар кошета.

Кад познае чоека, да ће му на ріеч, а инако врху залоге. За рукодаће кратка е процедура суда црногорског. Дужник се само пита: есили дужан и ел ти изишао рок? одговори: есам и ест: онда му суд рече: а ти плати, или ће послати перянике, да од оног њъговог намире. Найпріе се гледа, да се прода живо (стока) ако има; ако ли нема, онда залоге, а најпослѣ и земљу, а оставля се и други рок, али на кратко вриеме. Али заям и рукодаће не може у Црной Гори пропасти. Залаже Црногорац пушку, нож, токе и т. д. Кад подмири поштено главу и добит, рећи ће: „Фалати ка добру и поштену чойку и да ти Бог да здравлѣ!“

З А Н А Т И.

Занатлія врло мало има у Црной Гори. Црногорац се стиди бити занатліом. Он каже, да само Циганин може бити ковач, а Црногорац никако. У Црной Гори има ковача, а има и пушкара, али Црногорац држи, да е едно и друго цигански посао, па неће да се учи нити едном нити другом. Опанке прави Црногорац сам. Опанци су без ремика и без приенлета. Опуту крои и суче сам или е купуе готову у Котору. Бѣлѣве (ѣбета) набавляю из Дубровника, а пуete за простирку праве саме Црногорке дома. Мало се платна ткае у Црной Гори, већ купую готово. Црногорци немаю доста землѣ ни за жито, а немоли за лан и коноплю. Сукно ткаю саме Црногорке, али само за домаћу потребу, а рiетко за продаванѣ, већ само у невољи, кад га потреба наѣра, продае оно, што е наміенію за домаћу потребу.

Камени майстора има у Црной Гори, али их е мало и оно што их е само су за просте работе; а за лѣпшу работу набавляю камене майсторе из Приморя. Грађу за кућу ѣлю сами Црногорци, а за лѣпшу работу узимаю Дибране. Грађу сіеку Црногорци *баднѣвог* мѣсеца. Баднѣви мѣсец брое од половине Дек. до 20 Януара. И дрво сіеку Црногорци у ово доба године, па и знаду, да у друго вриеме посѣчена дрва, неваляю ништа. Они кажу: Валя

дрво посѣћи баднѣвога мѣсеца, а оставити га до Петрова дне на откритој поляни, да га бие лед и киша, сунце и врућина, па е тек онда добро и неће лако сагнѣти нити избишати.

Дрвени майстора за лѣпше работе нема никако у Црной Гори, нити их люди требую. Ковача има доста, а сви су цигани. Ови кую Црногорцима сва сѣчива: Сѣкиру, косу, косіер, срп, маљиц, кліешта, вериге, мотику, куку, цапун, тешлицу, гліето, рало и раоник и т. д. Гвоздени алат зову Црногорци сѣчива или гвоздива. За оштренѣ и поправку ови сѣчива учине они са ковачем погодбу, по којој даю му по 10 литара кукуруза на годину и угаль, а циганин поправля му за то преко ціеле године сѣчива. Ову погодбу и плаћанѣ зову Црногорци *уљтица*, па и каже: Погодіо сам се на уљтицу, да ми остри и поправля сѣчива.

Занатлія за чизме нема у Црной Гори, нити ко чизме носи, већ сваки опанке. Само су господа у новіе вріеме почела носити цревлѣ па и чизме, али ово наручую у Котору.

Терзія има у Црной Гори, али и ови су од новіи времена. Од како су се терзіе останиле, почела се и свита трошити, што пріе ніе било у сву Црну Гору гуња од свите, а сад их има и у сиромеха. Терзія шіе свитне гуњѣве, гаће, доколѣнице, везе златом корете и кружате и тепелаке капица. Другіе заната нема никако у Црной Гори.

П У Т О В И.

Могло би се рећи, да сви путови црногорски личе више каквој одвећ врлетној стази, него путу, коим могу люди одити. Црногорски путови могу само поднети за Црногорца, који се научио од малена по врлети одити, а за другог чоека ніесу они удесни. Путови су таман онакви, какви су још од земанде били. Преко брегова и клисура и ломина иде Црногорац куд му е лакше и то се зове пут.

Негда е морао бити добар пут преко Планинице, куд е била главна свеза трговине између Ерцеговине и Зете, а сад е такав, да и празни конњи едва иду. Преко Планинице и Ђулонавлића могао би се лако пут направити управо до Косовог луга, ер е понаввише све равно. Путови су нужни поради трговине и поради зближаваня людій. Морачани и Ровчани наввише се пате без путова и без мостова.

У Ровцима на Мртвици стои од лѣсе мост, па се либа кад се преко нѣга иде; а неки мораю и потрбушке да иду, зашто, ако мало сврне, оде у дубљину Мртвице. Лѣса стои на два велика камена. Конѣ, говеда и ситну стоку наѣраю те препливлѣ преко ове воде, која е у сред лѣта као лед студена. Много се челяди и стоке потопило у Мртвици. На Ратњи и Лѣвишкој ріеци има по една штица (даска) намѣштена са камена на камен и то

се зове мост, а кад оће да преведу коня, мораю га везати на два ужа, те држе док преплива, чувајући да га вода непонесе. Исто е такав мост и на Буковици.

На Зети нема моста није, само имаду нека корита, у којима се челяд са страом превозе. Пута за кола нема није, како у Црној Гори тако ни у Брда, нити се могу виђети ије кола. Пипери би могли направити пут о мало трошка до Бѣлопавлића. Црничани могу имати свезу са Ріеком водом; али катунјани морали би имати пут коловозни до на Ріеку и до на Нѣгуше.

Пок. владика Петар II. направіо е нешто пута е Цетиня до на Ріеку, до на врх Праћинта и до Чева, али е овај пут за пѣшаке и неколико за конѣ, а за кола ни мало и никако. Овај е пут при свој незгоди још и узак, да се двое коня свуд разминути немогу; а преко свега он се давно непоправља па е и пропао.

У зиму, кад запану велики снѣгови, зарасте оно мало пута. Црногорци нечисте снѣг, већ само пропрте, па иду едан за другим. Овим путем и овом пртином немогу конѣ ићи, а тако ни говеда. Овако може трајати по 3—4 мѣсеца, каква е кад зима, да се неможе са конѣма путовати.

ПРОИЗВОДИ.

Сва в Црна Гора састављена из камена, земља има врло мало, па су и производи слаби; али каква им је земља и колико је, мора се чоек са друге стране дивити, оклен и онлико излази. Земља је каменита, само на мочарној године може се што родити, а на суши ништа. Ораћу земљу зове Црногорац *баштина*. Он баштину гнои, а најболѣ подкућницу. У њу сје шеницу јару и озиму, сје ржи, ечма и овса, а највише кукуруза. Баштину оре по два пут. Сади много кртоле и окопава в два пут, а кукуруз најпріе праши па га окопава. Сади зелѣ главато (купус). Сје вацоле, (граа) по мало боба и елде. У бостанима сади лука чесна, чипуле, шкалонѣ и порога лука. У Ріечкој, Црничкој и Бѣлопавлићској наи сјо диня, пипуна, тикава и т. д.

Вино рађа скоро у свијема мѣстима, осим катунске наіе. Најболѣ е вино у Црници, али се тамо и најболѣ работа око нѣга. У Црници е поднебіе благо и могле и маслине напредовати. Воћа у сву Црну Гору има мало. У жупніим мѣстима болѣ е воће и болѣ напредуе. Тамо има јабука, крушака, шљива, дуња, питоми шипака, ораха, смокава и по мало мурава. Главни су производи: кукуруз, кртола и зелѣ. Вина дае највише Црница. Дрва имаду

мало. Сва е гора подіелъна, само у Брдима има горе доста, али далеко у планини. Три су воде, од кои се користе Црногорци: Зета, коя тече кроз Бъловлиће, Морача и Ріека Црноєвића. На све три воде имаде млина, ђе се жито мелъ и ђе се риба лови. Найвећи е лов у Рієци Црноєвића, ер е одма срета езеро скадарско. У Рієчкој наи расте руй, коег беру Люботиняни и продаю у Приморъ.

У Црној Гори расте много пелима (*salvia*), али га само за неке домаће ліекове употребљаваю, а продати немаю ђе. Катуняни пате се много без воде. У Лѣто иду они и по три сата далеко по воду. Тако су у лѣто и са стоком на чудо.

Фабрика немаю никакви, осим едне у Ободу за прах, кою е владика Петар II направіо, те се прави прах за Црногорце.

Руда има у Црној Гори: злата, сребра, мѣди, олова и угля, али се вадити немогу по томе, што е све каменито па се не би плаћало, и не би могла бити добит већа до едан на сто.

Многи Црногорци држе челе. Око овіе има он мало посла, а има добру корист. Мед продае, а тако и восак, а оставља за дом колико види, да му е од потребе. Од домаћег воска усукую мале воштане свієће, па их носе у цркву.

СКОТОВОДСТВО.

Ово е главна помоћ Црногорцу која га у свакој години, лишма у гладној, помаже. Сваки Црногорац држи по мало оваца, коза и говеди. Коня држе мало, а масака више. Маске су и јаке и вѣштје по врлети одити него коньи. Ово они све купую у Арбанији и Ерцеговини, а сами мало тога пате, ер немаю мѣста. Оваца пате колико могу више. Овце су ситне и вуна нје најболя, ер пасу понавѣше кроз ломине и драче, па се искубе много. Овце и козе припуштаю Окт. мѣсеца. Сягну овцу и козу пази добро Црногорац и чува да што неизѣде, од чега би се изяловила. Кад су се све овце и козе измладиле, неће музти Црногорац пріе Бурѣва дне, ер оће да се оно млади оячи. Мало они ягняди младе продаю, већ кад порасту, и кад добию и мяса и лѣпше чапре. О Бурѣву дну починѣ лучици ягняд и козлиће, али им до Илина дне оставляю по мало мліека.

У лѣто издижу са стоком у планину, па остаю до мејуднице док прођу велике врућине. Уз стоку иду чобани и по една планинка. Планинка музе, сирн сир, купи скорун, мете масло, па чува за зиму. Крава недрже много. Младу телад неће Црногорац ни за скупе новце да прода. Сіено косе Црногорци по планини. Преко лѣта сабира сіено и сламу па

чува за зиму. Септ. мѣсеца сіеку гране дубове и ясенове те садіеваю у стог и ово зову лишњак. У зиму ране стску са овим листом, са сіеном и сламом. Непродае Црногорац с реда стоку, већ ће најпріе продати овнове и ярчеве, а двизице чуваю да му се пати стока. Сва е стока црногорска ситна.

Стоке пате понайвише Ускоци. Они скоро од саме стоке живу. Има неки, кои могу на едну стругу помузсти по стотину ока мліека. Паше и воде имаду они доста. Нїова стока може и на сніегу лежати, па іој ништа нешкоди.

40.

Р А Н А.

Слаба е рана у Црногорца, он се понайвише рани сувим лебом. Црногорац не пробира много, нити тражи да што лѣпше изіе, већ е доволян само кад е сит. Црногорац устае рано и одма се приваћа работе, а кад одютри онда руча. За ручак има или леба и сира или леба и лука. За обѣд ужіе нешто болѣ. Вари каше или сира или меса, па кашу зачини са мліеком или скорупом, а сир и месо еде са лебом. Главна е лебна рана Црногорцу кукуруз. За зиму спреми Црногорац по доста кртоле и метне

у бадань главатог зеля, или едно и друго закопа у землю те преко зиме вади и еде. Ако има, заколѣ по коег брва, осоли и осуши, па еде уз месоеђе са зелѣм и са кртолом. Гра, сочиво и боб чува за пости. Ріетко кои Црногорац има уля, да уз пости успе у постно ело. Рибе еду по више, ове имаду неки година доста.

Ріетко кои Црногорац може имати толико жита, да му састави старо са новіем, већ мора еднако да купуе. Найтеже е Црногорцу дочекати Бурђева дне, док се ођене гора листом, а земля травом и цвіетом, кои има ишта живога, онда починѣ музти и не бои се више глади. Ако нема леба ни брашна, а он сири сир, па дроби сир у мліеко, или вари питоміе траве, те се тако рани; а мліеком и скорупом зачина ове траве.

Црногорац се мало рани са месом. Жао му е заклати брва, већ га прода па купуе по мало жита. Црногорац има добар желудац, кои му може свако ело сварити. Често е видити Црногорца да довати из распореног брва лой око бубрега, па га онако пріесна смота и поведе. Шеничног леба мало еде Црногорац; само о већим празницима, о крстном имену, о послужбици и о сватовима міесе шеничног леба, варе мяса, пію вина и ракіе. Кад се кређе куд на пут, метне у торбицу по сомун леба, па се тіем рани и піе воду. Оно воде што имаду, добра е. Чистина воздуха чини да е и вода и свака

рана здрава. Црногорац има обично три оброка: ручак, обѣд и вечеру. Неки еду само по два пута, а неки и по едном на дан. И глад може Црногораца трпити.

41.

ДОМОВИ И ОБОРИ.

Домови или куће црногорске, све су од камена, али су скоро све наголо од сувомеђе. Са клаком зидани кућа мало се налази. Куће су снизке. Приеклада или соба рјетко е наћи у кући црногорској. Куће су покривене сламом ржаном. Обично е на сред куће огњиште, а извише овог висе вериге. Пећих нема никако а тако ни димняка. Мало коя кућа има на крову виђелицу. Кров е положен, а грађа е понаввише букова.

Подова у кући нема никако, већ испод крова на греде метну лѣсу и ово се зове *Пешар*, па на нѣм суше кукуруз. У зиму метну доста дрва на огань, посѣдаю сва челяд у наоколо, па се грію. Пећих за леб немаю, већ пеку леб само под сачом на цріепњи.

Црничани имаду ліепи кућа, а мало их има од сувомеђе, већ су све у клак и на под. При земљи имаду конобе, ђе држе вино. Све су куће покривене

тиглом (керамидом) а по врх шлѣмена међу гравалѣ, кое се међу у клак.

Црногорац прави кућу на ломини и тврђи, ђе нема землѣ, да нечини штету за баштину или за зграду или за бостан. Куће могу имати по 4—10 сежана дужине, а по 3—4 ширине, у којој живи негда по шестеро, а негда и по тридестеро челяди. Кућна су врата и низка и узка, а у зидовима има по ђе коя панѣга и по кои прозор без цкла и без вратница.

Од преграда налази се по едан приебой од штица, о кои вѣшаю оружѣ и пребацую струке. Одрови на којима леже, намѣштени су по угловима куће. Код сиромаша, кои не кадар направити обор, држи на едном краю куће стоку, а у другом спава он са својом челяди.

Обори се праве за стоку. Само они праве оборе, кои имаду доста стоке. Обори су опет од сувомеђе и много снижи но кућа, али су и они сламом покривени. Имаду и торове, ђе стока преко лѣта лежи под отвореним небом. Тор послѣ 8 дана помичу.

И куће и обори сниски су. Догађа се неки година у зиму, да снѣг затрпа куће, па се може равно и по врх шлѣмена одити. Куће су све топле. Слама брани од студени, а тако и од сѣявице.

П О К У Ћ С Т В О .

Сво покућство што има Црногорац, све му е сиромашно. Ріетко е у којој кући наћи да има доста судова. Често узимаю они едан у другог судове у наруч. Сиромаси имаду по едан мѣдни кота, па у том варе све. Сва челяд еду из едног вагана. Вагани су велики, а налази их се још од стари времена, кои примаю по 60 литара. Ожице су дрвене, али замашне. Имаю неке горужде (велике ожице, кутлаче) кое примаю по по оке. Вилюшака и ножића немаю никако. Ако треба, да се изсече пециво, Црногорац извади нож иза паса, па изсече пециво на обилате комаде. Овијем истијем ножем одсјеца он и турске главе, али зато му се не тужи ни мало.

Трпеза, на којој еде, снизка е и проста. Одрови су просто слупани од буковог дрвета, али јаки. У одру има или сламе или нусту и по едан біель; а душека и плата нема никако. Неки немаю ни біеля, већ се покрјеваю са стручином. Има и по кои дрвени сандук у коем раня робу. Статива, гребена, гарза мало се види. Служе се са наручем.

ЗАБАВА.

Забава се тражи онда, кад нема ничесова посла. Ово бива у свечане дневи и зими вечером, кад су дуге ноћи. У свечане дневи обуку се Црногорци мало лѣпше и чистіе. Купе се на едно мѣсто, те се разговараю. У пролѣће и есен сабираю се у присойно мѣсто, а у лѣто у осоину или дебели лад.

Овако докон наймиліе е Црногорцу гађати билѣгу. Окупи се њих више, напере билѣгу па гађаю из веліе пушака. За билѣгу попну плочицу, а намажу е у сріеди црним колик пушчано зрно, па нишане. Неки гађу сѣдећи, неки с колѣна, неки с наслона, неки с нога, а неки с рамена другог коег друга. При гађаню стисне се добро у животу, па му стои тіело као укочено, а повіе главу за пушчаним нишаном. Пушка мора добро да гађе и да добро пуца; ако ніе обое, онда е куде.

Кад се овако окупе главари и богатіи люди, те гађаю билѣгу, а дошао би кои сирома са чађавим и зарђаним оружѣм, па гледа само из окрайка, како кои гађа, па кад види да бирано господско и срмом везено оружѣ негађа добро, изтаћ ће се овај са молбом, да га пуште, да и он гађа. Ови по урођеной кичельивости, видећи, какво му е оружѣ, почну се са подсміехом шалити: „Прођ се, зла срећо и гађаня и несрамоти се.“ Найпослѣ, почем

му прегледаю пушку, којој е често кундак опутом превезан, пуште га од шале да и он гађе. Обично овакви, кои се изтиче да гађе, оће и да погоди. Кад е погодіо, онда се ови од стида міеняю у лицу, али весело ваде фишеке из ћеса, те даю сиромаху да још гађе. Ако погоди још којом узасобице, онда се коре сами: „Ми се у првину ругасмо са сиромахом и нѣговиѣм оружем, али ніе файде, што е црна и опутом везана, али е наредна, па да се најене у невољи јуначкој, има тврду узданицу, да га преварити неће, а ми то ђаволѣ. Е! табан е ключ пушци.“ А сиромаху ће још рећи: „аферим ти га, чоче! кад нас осрамоти, да Бог да, ваздати пуцала.“

Докон Црногорац оће да прегледа оружѣ. Улярица е вазда при нѣму, па вади крпу те чисти и маже, міеня напашник, ако му е застаріо. Вади нож иза паса, па га обидуе претом да ли е доста оштар; па, ако ніе доста оштар, потегне огњило те га навуче, а мане с њиме неколико пута, да види, какав мах има и како би сѣкао, кад би до нужде било.

Црногорци бацаю камен с рамена. Бацаю га с мѣста и загоничке. Неки бацаю мањим, а неки веома великим. Играю се на плойке. Удруже се по двоица или четворица, узме сваки по плочицу, а запну по едан камен, за коим е стављѣн по кои динар или што друго, па онај, кои са својом плочом

приклопи, онај носи и динаре, или оно што е за каменом.

Црногорци радо скачу. Они скачу с мѣста и загоничке. С мѣста скачу по 13, а загоничке по 24 стопе. За скаканѣ бираю оранѣ или меку земљу. Владика Петар други, имао е особито веселѣ, гледати како Црногорци скачу, па би често даривао оне, кои најболѣ и најдалѣ скачу. Долазеће странце путнике, нудио би владика да пођу гледати, како скачу Црногорци. Ови би се дивили лакоћи и далеком скаканю Црногораца.

Вечерня е забава код Црногораца и веселія и дружевнїа а и пространїа. Найлѣпше су вечернѣ забаве у зиму, кад су дуге ноћи, па засѣдну сви око огня и сѣде неке путе чак до поноћи. Ту се пои, ту се игра, замеђу свакояке шале, причаю нове и старе догађае. Чине пазар, играю међеда, представляю исповїед бабе Јоване и т. д. Од свию само ће се навести двїе, да се од прилике види и нѣиов театор.

1 Пазар.

Кад су се сви окупили, посеђаю у наоколо око огня. Између нѣи, кои е највѣштїи устане, па каже: „Е! я ћу да продаем све мое што имам.“ Па онда пита: „Шта ће ко купити?“ я продаем вола, коня, краву, вепра, козу, рог, реп, кокота, кокошку,“ и т. д.

Сад ће онај, што стои у срїеди први купити нешто, па ће рећи: „Я ћу купит кокота.“ Кад су

сви покуповали, онда овај опет пита: „Куд ће мой кокот?“ Одговара онај, што е у првом реду: „На моего коня.“ Па онда овај други пита оног своег најближег до себе: „А куд ће мой конь?“, одговара трећи: „На мою краву,“ пита овај опет: „а куд ће моя крава?“ одговара четврти: „на моего вола,“ и т. д. Кад су се сви обредили, онда повиче онај, што е у сriedи: „Е, море е! што би, море, што! Я сам био кокот од кокота и отац ми е био кокот од кокота.“ Сад мора за њим онај, што е у првом реду: „Е, море, е! што би, море, што! Я сам био конь од коня и отац ми е био конь од коня.“ Овако сад мора сваки редом говорити, па што е ко на пазару изабрао са оним мора и да се служи. Они, кои су томе вѣшти, бираю што лѣпше, а они што незнаду, узму ма што, па послѣ удари у њи велики сміех и алак.

2 Меѣда.

Кад оће да играю меѣда, онда изиђе едан, кои е вѣшт, па обѣси коноп с гредe на греду, а прекрети ноге на њм, држећи двіе толяге у рукама, па се цуля, а други му виче: „Кои си, море, на коня? Куд си кренуо с њим?“ Он одговара: „Валан у лов.“ „А кое звѣрке тражиш, да биеш?“ „Я валан, сваку звѣрку тражію би, ма би најрадиі меѣда.“ „Како ћеш гађати меѣда, кад е тай конь обосію, нема плочу ни едну на ноге, а кусума ти нема, а фузде нема, а оћеш, да гађаш

међеда?“ “ Онда овај довати две толяге, подвие иј, цукне едном у другу, затим у ноге, у узду и у кускум. Кад е све сигурно учинио, онда рекне: „Вала га подкова!“ Онај му опет проговара: „Сад си га подкова и наредіо, сад можеш гађат,“ “ па метне пред нѣга капицу, а овај се примиче на толягама, да гађа међеда. Онај, што е метнуо капицу, говори: „Ето међеда, па га гађи!“ Примагне се ловац, те толягама удари по капици, па ако се свали, онда се начну сміяти и алакати.

Код владике Петра II. біо е свако вече посѣдак. Овај е обичай поприміо од свои предмѣстника. Може бити, да неки не би могли лако ни вѣровати, како господар юначког народа, пушта сваког Црногорца к себи, и допушта му, да може веселе часе душевне радости проводити код своег господара, као и у своем сиромашном дому, ка у сред свое породице.

Посѣдак код владике, біо е посѣдак веће дружености, већег единства и истинити збор братски. Владика би сѣдіо међу своим Црногорцима као домаћин међу своіом породицом. Свакоем е било слободно о свачему говорити и сваке шале замедати. Шала црногорска, разведравала е душу доброг владике, сміао се и веселіо са своіом браћом Црногорцима. Овакови су сви господари црногорски били на справ свое юначке браће. Са овом дружености братском, придобіали су они срца свои врени

юнака. Проводећи Црногорци овако свой живот у слободи, братству и најпространіој еднакости, подранђивали су они ячу снагу срца свога. И душа и тіело било му е слободно.

Посѣдак е нешто и ліепо и племенито. У оваковом друштву могу се најлакше Црногорци познати. Врједно ће бити описати на кратко ово њіово зборно мѣсто, овај храм душевне утѣхе Црногораца. Још 1841 год. саградио е владика велики дом на Цетинѣ са 14 приеклада или соба. За себе е задржао само двіе: едну за спаванѣ, а другу за библиотеку. Повећа соба, у којој е біо биліар, била е наміенѣна за судницу и за дружевни збор Црногораца. У наоколо било е неколико клупица, неколико столица и двіе трпезе. На едној е ручавао, а на другој би писао владика.

На зидовима висило е оружѣ, а око едног огледала намѣштене су биле пушке увитіе ціеви и сломлѣніе кундака. Ове су пушке са Салковине, кад су се Црногорци јуначки борили са Арбанасима. Арбанаси су били тако жестоко кидисали на Црногорце, да су голіема рукама довађали за грлиће пушака црногорскіе и ћели их истргнути. Од едне пушке поніели су Арбанаси грлић, а већ ништа.

За спомен ріетког јунаштва, држао е владика ове пушке, као неку особиту успомену. Сваки би Црногорац улазећи у овај збор, погледао на ове пушке, и споменуо би јуначким гласом оне јунаке,

кои су ради били и погинути, но и сломљене пушке
изпуштати из своје руку.

Зими око седам, а лѣти око осам сати у вече,
купили би се Црногорци у овај збор, па би рекли:
„Ајдемо господару на посѣдак.“ Како кои улази у
зборно мѣсто, одма скине капицу, па држећи ка-
пицу у лѣвой руци, прислони уза вид симсию (лулу)
иде управо владика, називајући му: „Помага Бог,
господару!“ па га целива у руку. Владика сѣдећи
одговори: „Добра ви срећа!“ „А да како си ни
господару?“ „Слава Богу, добро.“ „Нека, ми-
лом Богу фала, кад си ни здраво.“ Овај почне
у све нити китити, а владика ће прекинути са
својем питањем: „А да како е у вас? Ђстели мирни?
Задіевајули ве Турци? Како ви е лѣтина? како ви
е стока? како живите међу се?“ Овај одговара
владика на све. За тим ће рећи владика: „Сѣдте,
сѣдте.“

Док им е владика рекао да сѣду, одма сваки
приваћа своју симсию, међу капице на главе, напуне
симсию дуваном, укрешу огань на кресиво, па сви
запале те пуше, и пушећи разговараю се са вла-
диком. Црногорци пуше дограм дуван, кои е по-
найвише зелен и упарен, ер га мало кои уміе сре-
дити како валя. Овај дуван базди (удара) страшно,
али владика неће проговорити нигда ни ріечи, већ
кад му се досади од великог дима, рећи ће слу-
гама: „Отворите прозоре, да мало издуши.“ Дограм

дуван тако е жесток, да оће и брци да опадаю
ониема, кои ніесу вични пушити га. Овай дуван
расти у лѣшанској наи.

Око девет или десет сати у вече, донесе се
владика црна кава, али за нѣм мора сваки добити
каву, кои се ту у зборном мѣсту нагна (затекао
или нашао). Ту може бити по 40—60 друга. Ка-
веція владичин, кои пече каву и послужуе, из ліе-
ности, кад е много люди, неће поново да пече каву,
већ прида воде у онај скорб од каве, па им дае
да пію, али скоро на голо топлу воду. Владика за
ово незна, а да зна „жли би му пут біо.“ Кавеція
би говорио на тайно: „То ђаволъ ніе болъ, дат им
праву каву, или топлу воду: доста да мириши на
каву и да е слатко; а они и онако нежнаду, шта
е то права кава.“

Владика е имао обичай, на ладніему времену
пити чай. У вече, кад е било врѣме пити чай, до-
ђе и едан Ровчанин на посѣдак. Владика заповѣди,
да се и овоме даде чай. Ровчанин, узме чашу са
чаіом, па се разбагаши ка у сред тасбине, начне
пити, ма не са најбольом вољом. Упита га вла-
дика: „А да како ти се чини то наше пиће?“ „Ва-
лан, господару, што ћеш да ти речем, — стид ме, —
ма ми се чини на памет, да е топла вода.“ Влад-
дика заповѣди, да му се приспе рума, али по доста,
па га онда опет пита: „А да како е сад?“ „Е,

сад може подніети, е сам овом вѣшт, а оно прво, Божа ти вѣра, я му незнава ничесова ліека.“

Владика е мило било видити слободног чоека и да му на свашто слободно одговара. Он почне овог Ровчанина далѣ запиткивати: „Я мним, да нигѣ злосреќніега мѣста неможе бити, но што су та ваша камена Ровца?“ „Истинита е, на ти Божу вѣру и ти угађеш, ка они, кои уміе и ком е Бог да. Та грѣ е у нас, господару, куд камо, но у Црну Гору: У нас су велике ломине, ђе би се и ђаволи поломили, а некмоли живи и крштени люди; на ти нма у нас на нѣка мѣста, ђе неможемо ка остали свіет по земљи одити, веђ, кад ођемо да изиђемо на свіет, ми ти се из оне наше проклетія пенѣмо на гужве, кано ти мачке, ка уз чесове стубе (мердивене) а тако се опет спуштамо. А да ти е виђет како оремо на нѣка мѣста, би се испре морао сміяти ђаволу и чуду: привежемо за чесов кам са ужом волове и рало, а да то нечинимо, амбисали би се волови и рало до триста ђавола.“ „А да, еси ли икуђ далѣ ходіо, ного до на Цетинѣ?“ „А куд? не я валан никуд.“ „А да како ти се чини, да ли има іош ђе каквог свіета, осим нас и Турака и да ли се ђе болѣ живи но у нас?“ „А шта я знам, господару, брав ка и брав; али по моіой лудой памети, мним, да има и свіета и болѣг живованя.“

Опет га владика запита: „А да знаш ли, како

сте давали мирію бегу Любовићу?“ „Знам, ка да неznam: Он ти дођи (тако причаю наши люди) у Ровца, па пођи од куће до куће, на зарок ка и остали сліпац, па му дай неко негђе по яре и то оно, кое већ ништа неваля. А ми, господару, ка штосмо вазда проклети, одма се крени ка у потрагу за њим, па док он дођи у друго село, укради му оно яре.“ „А да, изнесе ли што из Роваца?“ „Изне се, ками, да му е: не он то ђаволъ; а ліпо му е, што е и главу изнію, у какво е мѣсто запао бію. Ніесмо ми, господару, нигда били за даванъ, већ смо отимали и ягмили, ђе смо гођ што могли. Да ти е знати, колико смо майка уцвіелили и турскіе була у црно завили! Та ти знаш, господару, да су Турци улазили и у Црну Гору, а у наша Ровца нигда. Та ето и теби недаемо ништа, кои си наш, а немоли да даемо Турчину, скоим се сваки дан крвимо.“

Некоег Брђанина оцрнили су били люди код владике, да е арамія и крвопія и да се од нѣга живѣти неможе. Владики се та дава (тужба) из дана у дан досади, па нареди да га убію. Овай се варакао за дулѣ времена и ніесу га могли упрежати да га убію. Он се некако провуче и дође сам на Цетинѣ. Он урани на посѣдак у владике. Владика се чини и невѣшт, што е овај крвник, па се снѣиме разговара о свачему, док се овај од едном изтакне, па начне простодушно питати владика: „А, господару!

а ти ето оћеш мене да утучеш?“ „„Како те нећу утућ, најзадњи скоте, е си већ поухао свакоему чойку.““ „Немой ме, господару, тако срамотит, е се гріешиш, — ніесам я баш таки, каквог су ме злотвори мои код тебе оцрнили, црн им образ біо и немой ти слушати све, што коекакви поганъвићи за мном зборе, већ ме саслушай, аманат ти Божіи! па, ако виђе, е сам крив, ето твоя сабля, а ево мой врат па сіеци кудіен оћеш. А зашто да ме никоговићи по планини ћераю и убіяю, кад си ти ту и твой суд? Радіи сам да ме ти и права посіечеш, него поганъвићи да сам и найкривљи.“ Владика се поврати и рече му, да изкаже све, што има. Кад е овај све испричао, рекне владика: „„Ето су сад и остали люди ту, па ћу ій питат, да ли е то све тако.““ „То я и жудим, господару.“ Кад су се сучили, нађе владика осуђеног, да е прав.

Ође се огледа врлина сиромаха црногорског, кои са пуном вѣром иде своему господару, да нађе и добіе правице и разлога; огледа се и владика са извртности душевном, да и осуђеника прима без зазора, да се снѣме разговара и допушта му сваку неволю свою изказати.

На посѣдку остаю сви до едног а и до два сата по поноћи. Траже између све окупљне дружине, кои уміе најлѣпше пояти уз гусле, па пои юначке пѣсме. Нигђе нема више люди да умію изреда уз гусле пѣвати, као што тога има у Црной

Гори. Скоро свака црногорска кућа има гусле. Кад су већ нашли пѣвача, он довати гусле, те их најпріе удешава, а кад их е удесио, онда само гуди за неколико, па почне најпріе пѣвати напойницу:

„А да пѣвамо, да с' веселимо!

О весели Боже, господара,

А нашега на Цетинѣ краля,

И нѣгову осталу господу.“

или:

„Све у славу Бога милоснога,

А у здравлѣ цара русинскога,

И нашега на Цетинѣ краля.

Амин, Боже, вазда те молимо!

А по томе, моя браћо драга!

Ако знадем да ви пѣсму причам.“

Сад починѣ пѣвати пѣсму, а сви ћуте и слушаю. Кад се свршила пѣсма, онда е претресаю: Хвале оног, кои е показао юнаштво; куде оног, кои ніе освѣтляо образ. Разлажу, како се могло болѣ учинити и више јада задати непријателю. До међу све оно, што е знатніе, а што пѣсма неизговара. Причаю у кои е дан бой біо и зашто се запођео бой. Оваквим разговором и причанѣм, подравноу они юнаштво, па еднако разгађаю, како би могли згодніе се бранити и показати юнаштво, као и онај, кои га е најболѣ показао.

Біо е неки главар, кои е радо претресао пѣваче. У овом зборном мѣсту дође ред на едног

Пипера да и он пѣва. Пипер почне пѣвати пѣсму ербског цара Лазара или бой на Косову. Он е пѣвао жалостним гласом, али то ніе, што он пѣва пѣсму жалосног догађая, већ он тако пѣва и сваку другу пѣсму. У одмору пѣсеме, рече у неколико пута главар: „плачи, плачи, скаменом ти стале.“ Владика то чуе, па се само насміе; али, кад су се неке пѣсеме изређале, замоли владика главара, да и он едну одпѣва, а знао е добро, како овај пѣва. Овај се почне бранити, да неуміе, да е давно било, кад е он пѣвао. Найпослѣ се склони, довати яворове гусле, па начне гуђети узасобце по сата. Владики се досади, па му рече: „А ето знамо, чоче, е уміеш гуђети; ного пой, или остави.“ На велике яде на-кани се, па почне пѣвати:

„Цар Мустава диван учиніо,

На дивану цара честитога,

Многе Лале и многи везири.

Доцкан дође Ђупрелић везире;

Доцкан дође, е ма добро дође:

Догна цару триста яловица,

Сто товара масла претоцлѣна,

И ияду мачвански овнова;

Но га пита, царе господаре:

„А што си се одоцніо слуго?“

А вели му, Ђупрелић везире:

Ніе лашно, царе господаре!

Ко њ' уватит' маглу у облаке,
Ко ли Гору уталомит Црну?!“

Почем е ово испѣвао, прекине и остави гусле, а владика му рече: „Пой, пой! шта остављаш?“ „Ође е за нас гдно испало, па нећу, а ниесу ми ни гусле добре.“ А Владика придода: „Не Богами, е в незнаш; а ругаш се другіема како плачу, а ти се я мним, нестављаш (несѣћаш) да и ти на зарок плачеш ка и они. Вала ми е мило, што си и толико испојо, само да те знамо, како уміеш и да се свакоем неругаш.“

44.

О Р О.

Оро е састанак за играњ и веселѣ и за пѣванѣ. Свако се обуче ліпо па иде на оро. На Божић, на Ускрсенѣ, о слави храма, о крстноме имену, на покладе и при женидби имаду Црногорци оро. Сабере се ту доста мушки и женски. Сви сабрани стану наовитак, а у сріеди играю по два пара: мушко са мушким, а женско са женским.

Игра е одвоила од остале игре, коих у нашему народу има. Они поскакую, али силно и тешко, да све под њима тутњи, и то све на ножним прстима, али на високо од землѣ. Кад и кад у скаканю

ячом снагом тресне у вис, дигнувши руке више главе, па подвикне. Неки у овом подвикивању тргну малу пушку иза паса, те међу. Мушки изгледају чудновати: косо гледа очима на своєга друга и сучавају се као у неком спреману и усиљавану кад ће єданак треснути рукама и подвикнути жестоко. У игри са свієм изміени природно станѣ облика гледајући оштро, а држећи тіело натегнуто и кичельиво.

Женске є ліпо виђети кад играју: Одскакую као лопта од земљ, држећи руке низ бедра као да су приковане. Стасом стои она право и сав іој живот стои као лутка, па игра у наоколо, гледајући умиљатим и стидљивим погледом на нѣну другарицу; а кад оће да подвикне и код нѣ се проміени и поглед и лице. Кад престану од игре целива се мушко са мушким, а женско са женским. Аколи є сміешано, да нема прави парова, онда игра мушко и женско, па ће женско, по свршетку игре целивати мушко у руку, а мушко женско у чело. Док ови престану, одма изскачу други, најпріє подвикну, па играју.

Из остале гомиле, која стои на овитак пѣвају по два пара пѣсму: Єдан пар пѣва, а други припјева:

„Да пѣвамо, да се веселимо,

О весели Боже, ако Бог да!

Да весели у дом домаћина,

И у дому ко се намѣрио,
 А по томе, моя браћо драга,
 Ако жнамо да пѣсму причамо.“

За овим се починѣ пѣвати коя юначка пѣсма.
 Поскочница врло мало има у Црној Гори, они пѣ-
 ваю понајвише юначке пѣсеме како мушки, тако и
 женске. Од поскочница валя навести одну и то
 пѣсму любви: али е и ова брдска:

„О ђевојко, не много ліпа,
 Не ліпа, не рода велика,
 Што си срцу омилѣла моме,
 Ка' да си ме мађіяла млада?

Она нѣму тихо одговара:

„Тако тебе оженила майка,

„Колико сам игда и виђела,

„Него едном кад с войске гређаше:

„Ти ми иска у маштрапу воде,

„А я дадох у кондіер вина;

„Вино просу, а кондіер сломи,

„Довати ме за біелу руку,

„Те ме баци на коня за себе:

„Три пут си ме опасао пасом,

„А четвртом од саблѣ каясом;

„Поведе ме у гору зелену,

„Облюби ми пребіело лице.“

Стаде клети ліпа ђевојка:

„Авай драги, вода те носила,

„На мое те дворе наносила!

„Црн ти образ ка' на гори сніг,

„Црн ти перчин біо врат прекріо,

„Рашт оштети у ђевойке лице!“

На покладе трав оро до зоре. У зиму им не-
смета сніг, већ и на снігу играю. Послѣ ове у
наовит игре, играю и другу игру. Увате се испод
руке два и два те у трку поскакую 10 — до 20 се-
жана, па се опет повраћаю. И у овом подскакиваню
пою и подвикую.

45.

Н О Ш И В О.

(Ођећа)

Црногорско е ношиво и спретно и за око, оно
е састављено из три бое. Крој аљина исти е, кои
е и у старо вриеме біо. Капе су измјенљиве. Мало
су они ишта за обуку од платна прави. Све е
скоро било од вуне. Вуне имаду Црногорци доста.
у пређашня времена носили су Црногорци кожне
капе, налик калпака; а сад носе мале плитке капице
од свите, обточене црном свилом, а тепелак или
дно капице од црвене е свите, па имућни, даю
тепелак везти златом и то само е едног края.

Од прие е мало кои Црногорац имао кошулю, већ
би обукао на голо тіело гуњ. Гуњ е од сукна

біелог и допире до колѣна. Спріед е направлѣн с црним, мавеним, црвеним и жутиm вуненим гайтаном, кое допире до паса. С едне су стране вунена пуца, а с друге петљице за закопчавањѣ. Свуд е у наоколо обточен гуњ модром свитом, а око врата опет модра свита, пошира од поруба, на прошивена біелием концом. С обе су стране на дну клини, испод пазуа прострижен е за едан педаљ а порублѣн модром свитом. Из више ови прострига прострижен е по едан шпаг, обточен или црним и црвеним гайтаном.

Црногорац се паше преко овог гуња, (кои остае спріед отворен) с црвением пасом; а негда су се многи пасали голом личином. Кад опасуе пас, омота га неколико пута око тіела, па онда припаше силав, а остали пас преко силава. Изнад силава заковча ремик, на коем су ћесе од фишека. Ђесе обрће на десну страну. Уз ове обѣси и улярицу, у којој држи маст, изцїеђену из бравлѣг гњята, те маже оружѣ, да му незарђа.

За силав затакне по едну или по двіе мале пушке, и још нож и арбію. С ниже паса носи гаће (чакшире) кое допиру до прегиби. Гаће су од не-сваляног сукна, као цѣдило. Пріе су носили біеле, а сад су скоро све модре, обточене црвением гайтаном, а тур од црвеног мусулуса. Гатњик оплетен е из вунене пређе. Од колѣна до чљанка има до-колѣннице од біелог сукна, обточене црним гайтаном, а покрај овог узка црвена свита; између свите и

гайтана провучене су копче жуте или біеле, те закопчаю озад на ножном листу. Испод колѣна подвеже доколѣнице подвезом. Чарапе су біеле, а кратке, обточене црвеном свитом, са копчама, те се закопчаю. На чарапе међу шарене напретке, кои допире до лѣсице. Опанци су прости, са врчаницама од усукане опуте.

Ремика и прегљица немаю, већ их стежу са подугачком опутом и омотаю више пута око чљанка. Приеплета нема никакви.

О рамену носи велю пушку. Пушке су понавше брешке и латинке, а цеврдана мало има ер су скупи. Мале су пушке у сиромеха просте и немаю на врху кундака ябуке, већ су шилјасте, жутом лимом оковане. Имућни имаду леденица, ове су пушке од ерме и могу врједити по 100—200 талиера чифт. Ножеви су им исто добри.

У ништо радје неће Црногорац уложити аспирека у оружје, ићи ће и одрпаніи, али да му е оружје и ліпо и уздано. Оружје чува добро. Под оружјем е единако Црногорац. За огртач на киши и свијегу има Црногорац *струку*. Има их од свакояке масти а навше су црне, и синјаве. Струка е уска, а дугачка, кад е праметне с' обе стране, допире му до дну нога.

У новіе врјеме почели су Црногорци носити гунѣве од свите, а тако и гаће и доколѣнице, кружат е и велеке од свите, па везене богато златом.

Ово е зло за сиромаша човека, ер поарчи толико да се мора удуживати и најпослѣ оно свое продавати. Мало има Црногораца, кои има по више преобука. Неки имаду нову и фетку преобуку. Фетку (стару) носи сваки дан, а новію само празником.

Жене носе исто біеле гунѣве: крой и направа едно е. Женски су корети исто од біелог сукна са истом направом, само што немаю рукава, а дуљи су од мушки гунѣва. Носе кошулѣ од памучног платна, од кетена и коноплѣ мало имаду кошуля. Ошице кошулѣ везене су вуницом, а тако и рукави. Неке имаду рукаве везене са златом.

Црногорка плете косу у двіе плетенице, па их намѣсти изнад чела, а веже озада. На глави носи модро пѣгасту мараму, коју притврди на врх главе иглом, на врх кое има пуце. Мараму спушти те виси низ леџа. Косу маже са ловм и воском.

Пасови су од коже изкићени са црвеним јакицима. Имућније имаду ове јакике (каменѣ) оковане у сребро. Неке носе мѣсто паса ћемере од сребра. Пасови могу бити тешки по три оке. О овом пасу виси из више струка синџир, а на крају ножићи ключ и друге ситнаріе. Женске носе чарапе од біеле вуне до колѣна, и оне носе напретке и опанке. Носе опрегљаче, изаткане од вуне; а у новіе вриеме почеле су носити траверсе (кецелѣ), од шареног камбрика. На прстима носе неко прстенѣ.

Ђевојке се носе као и жене, само што ђевојке

плету косу у одну плетеницу и савію е озада у одну гуку, а на глави носе капицу и мараму. Капица е исто као и мушка, само што на телелаку има много цвѣтова, понайвише звіезде, а на врх капице притврди иглом мараму. Мараме ђевољчке понайвише су біеле, са црвеном пругом у наоколо.

У ушима, кое могу, носе брњице, али доста повелике. Ђевојке се пашу тканицом. Тканица е из вуне, различне масти. Чарапе су око чкљанка излетене шареном вуненом пређом, па се и по томе може разликовати ђевојка од жене. Има их, кое носе ђердане око врата. За огртач на рђавом времену имаду и жене и ђевојке струке, само су женске струке другчіе по мушке, женске су шарене и црвене.

Брдске жене и ђевојке носе на глави високе фесове и біелу мараму, а чарапе шарене с края на край, и тако и кошуљ по дну ваздан су изшаране.

46.

ДОБА ИЛИ ВРІЕМЕ.

И Црногорац одређуе вріеме, кад ће што свршити, кад ли ће што работати, кад ли му треба куд се крећати на пут. У Европи се понайвише владаю по сатовима; али у Црној Гори тіе у старіе

вріеме ніе никако било, а и данас их има врло мало.

Црногорци се найвише управляю дневом по сунцу, па и кажу: Пред што ће истећи сунце, колико би чоек дошао дотле и дотлен; пошто е изтекло сунце; сунце е за толика копля одскочило било од горе; пред ручаня доба; у ручаня доба, по ручаня доба; око ручаня доба; по ручку; испред подна; пошто е превалио дан; у велѣи или мали попас; у вечерня, или око вечерня доба; по вечерњи; пред заход сунца или по заходу сунчаном. Иначе: у зору, пред зору; тек што е бѣшнула зора; у сутон, у први мрак; у сумрачак; у мрак и т. д.

Ноћу се владаю по звіездама: по Ралици (ово су три звіезде) по Давици и по Влашићима и то кад е ведро; а на помрчини владаю се по коко-тима (петлови). Први кокоти починю око два сата по поноћи, други око три, трећи око четир и т. д. Кад сѣе Црногорац куд да порани на пут, онда каже у вече жени, да га пробуди у те и у те кокоте. Домаћица добро пази на кокоте, па ће на едне кокоте раніе устати, наложити огань, спремити ручак и све остало, што домаћину за пут треба, па онда буди домаћина, да устане, а он се креће и стигне у оно доба, же е рочио или же е науміо.

ПРЕДРАЗСУДЕ.

Има код Црногорца доста предразсуда, кое они држе за сушту истину. Баба има доста, кое врачаю; налази се и пророка кои свашта проричу; има и попова, кои у рожданике гледаю.

Ноћу оће Црногорац да зазире од гробља и мисли да и мртви могу нешто учинити. Зато он држи, да е добро носити нож црне кора, да му се што непризре. Неки одпуштаю пас, да му се вуче по земљи. Ђдно и друго држи Црногорац, да е добро противу свакоег призирања противу звѣрета и гробља. Од остали предразсуда, навешће ће се само ове:

1 *Муамед.*

Кад чоек ноћу путуе призире му се анатемник, па му се накоштреши сва коса. Анатемник проговара чоечим гласом, пак начне пояти од сваке руке и дебело и танко, а баца силно каменѣ.

Овай, ако се яко не поплашио, подвикну ће и рећи: „А вуче, од горе айдуче! Сад ти одтуд, а ја одовуд, да побіемо ове врагове!“ Иза овог учини се чоеку, да се обалюе и премеће силно каменѣ и почне страшна орлявина, као да се сва главица премеће и оде у бездану яму. Кои е страшив, оног спопане манитило од овог призирања, па онда говоре, да е нечастиви ушао у нѣг и да нѣм говори.

За тим зову попове да чате молитве пома-
мљноме. Послѣ овог, изазива поп нечастивог, да
излази из крштене душе, да ту за нѣга мѣста не;
али анатемник одговара, да неће. Опет поп гроговара
и моли анатемника да излази, и да иде у планину;
али анатемник одговара, да он неће у планину и
никуда, већ у тог и у тог.

Ово е за нѣи страшан појав, ер они мисле, да
е прави анатемник у чоек, а неће да вѣрују, да
се само оном несрећнику пошенуо мозак од страха
и да то он сам као чоек без здраве свіести говори.
Послѣ овог несрећника воде у цркве и манастире
под ѣивоте и под еванђеля, те му свештеници чате
молитве. Воде манитог под ѣивот свеца и под ѣи-
вотом спава за више ноћи; али га ови други чувају,
да неучини какво манитило, а чувари се моле Богу
да га Бог од зла и напасти избави и даю прилоге
у цркву.

2 Теншво.

Што по другіема мѣстима зову, вампир и ву-
кодлак, то Црногорци зову тенац и потенціо се.
Још док е чоек жив, приговараю му, да ће се по-
тенчити. Кои чоек чини зла својој браћи, кои гули
люде, отима и еде туђе, неизвршуе оно, што му
закон божји заповіеда, тога они држе, да се мора
потенчити, па по смрти изиђе на глас да се по-
тенціо. За живота још куну га: „да Бог да, потенціо
се као што и оћеш, ако Бог да!“

Они кажу, да тај тенац устае ноћу из гроба, иде у свој дом, прикажуе се својој жени па е бие, и ломи све по кући. Тако кажу за поца Рака, да се био потенчио; а послѣдњи е био случај (1847 год.) са попом Стеваном из Дупила; али е владика Петар II. забранио, доказуюћи да су то будалаштине, да би могао мртви чоек устаяти.

Кад се већ објавио тенац, онда и својта мртвог, оће да се отвара гроб и да се тенац прободу, ако е тенац; ако ли не тенац, онда га нетичу. Својта позове свештеника, понесу трнов колац, па иду таећи, неказуюћи ником, као да ће то мртви дознати, отвараю гроб, ако нају мртвог да сѣди у гробу, онда потегну колац те га прободу, а тенац се продере као во. Кад се већ ово свршило, онда е тенац за вазда пропао и сва су челяд на дому мирна.

3 Вѣштице.

Вѣштице могу бити само жене. Црногорци држе, да она, која оће да буде вѣштица, мора најпріе свое діете изѣсти, па онда може и другу дѣцу ести. Ако сумњаю, да е која жена вѣштица, онда е свежу, па е тискаю у воду: Ако потоне, онда не вѣштица и пуштаю е; ако ли не потоне, онда знаду почисто да е вѣштица.

Поради вѣштица бивало е доста неприлика, а често е било и мртвіе глава поради њи. — На одну одиву Раићевићку, која е била удата опет у Раи-

Ћевиће, имали су суйму, да е вѣштица, па су е ѣели метати у воду. Из овог се заваде, па нај-
 послѣ ударе у покољ, те четворица на мѣсту погину.
 Едну чевску жену из Бѣлица, из суйме (сумнѣ)
 да е вѣштица, тискали су у воду, па не ѣела
 потонути. И мору зову Црногорци вѣштицом.

И о вѣлама доста разказую Црногорци; али
 исто као и остали парод србски.

Још и дан данашњи причаю, да живи некакав
 хат у Лукавичком езеру, кои из езера излази и у
 различно се обличѣ претвара.

В И Д А Н Ћ.

Нигдѣ Црногорци несу имали никаквѣ лѣкара,
 до единѣ еѣима, кои ранне видаю. Еѣими несу имали
 никакве науке, до што науче едан од другог: а
 извидати ранну могу мимо остале лѣкаре. Неѣе
 еѣим црногорски да покаже странцу свой начин
 виданя; али, ако е допануо ранна, извида ѣе га
 добре волѣ. Ако е најгрѣа ранна у руци или нози,
 неѣе ништо еѣѣи. Догаѣа се често, да е смр-
 влѣна кост, али он опет извида, да е и рука и
 нога здрава, само што неможе имати више оне
 снаге, коју е имао са здравом кости. — Чудно е,

како лако носе многи Црногорци грдне ранне. Врсни јунак Машан Савов Петровић, добио је грдну рану на Жаблаку (1852 год.). Сваки је мислио да преболѣти неће. Еђим му је сѣкао гњило месо и гуштере, али овај нигда ни јукнуо није, већ је пушио и гледао своим очима, како туђа рука са нѣга живог одсјеца месо. Машан је имао тад преко 50 година, па му је опет рана зарасла. — Црногорски лѣкари вѣшти су и крв пуштати, мећати рогове и врѣти главу (трапати). Намѣштају извинуту руку и ногу, ваде зрна из меса и костију: — Има изреда Црногораца, кои познају лѣковите траве, кад уеде змија, а исто знаду за лѣк кад уеде шкорпија. И стоку знаду они лѣчити.

П С О В К Е.

Тугалѣв је Црногорац од псовке. Ружна риѣч, која тиче Црногорцу у образ, оће да га изтиче на мегдан. Найвиша је псовка, да осрамоти оца или матер; али и поради овог може да пане мртвие глава. Црногорци имаду псовке, кое само тичу у лице противника, а далѣ се не маша.

Ако што кои говори преко разлога, рећи ће му: „Што шандаш, што ландаш, што врчмаш, айд

непреживай. “ Ако ли га срамоти, да е неваляо и поган: Погаџџвићу, погански сине, погана праћо, срамотна файто, рђо од чойка, женетино, најзадњи чоче, распаси коню, кенъче, скитачу, плазурино, мртвопувало, бестіо, угурсеузе, уклетво, прашче од прашца. “ Ако пріети: „Да ћу ти по турину, сломићу ти турин, да ћу ти испод ћеса, небоим се таквіех срамотняка да их е пун тор; плати ћеш ми рђо препредена, чекај ми се, знаћеш ти за мене; наби ћу ти сто нога. “

Ако ли е неваляо и срамотан, онда му казуе све нђгове гріе: „Издајниче, безочниче и безображниче, безбожниче. Ушао би у триста віера. Увлачиш се свакоем ка анатемник; ставіо си образ под ноге; идеш од едног до другог, па лажеш, срамотни и најзадњи чоче. Греота те пушком убити, чим се люди бію, већ малюгом или сѣкиром, чим се пси и прашци бію, срамотни и лажави скоте. Псе ода пса. Такви трую свіет. Маћи ћу те на душу ка ништа, само да неживиш и да несрчиш Бога (нека му е за славу и милос) да несрамотиш браћу и дружину. Гледајте, браћо, за Бога! како се претвара, срамотна файта, а сви га жнамо каквіе. “

Ако са презиранџм отискуе: „Иди, невидіо се, иди са триста џавола, иди са злом срећом; жли ти пут біо; с тобом се біели свіет уклинјао, као што и оће, ако Бог да. Иди срамотњаче, на чудо ти мркло. “ — Ако кога куди: „Поган е, да га Бог

убіе; нема чойства ни юнаштва; живи паски; угази
ће у свако зло; помаміо би све село.

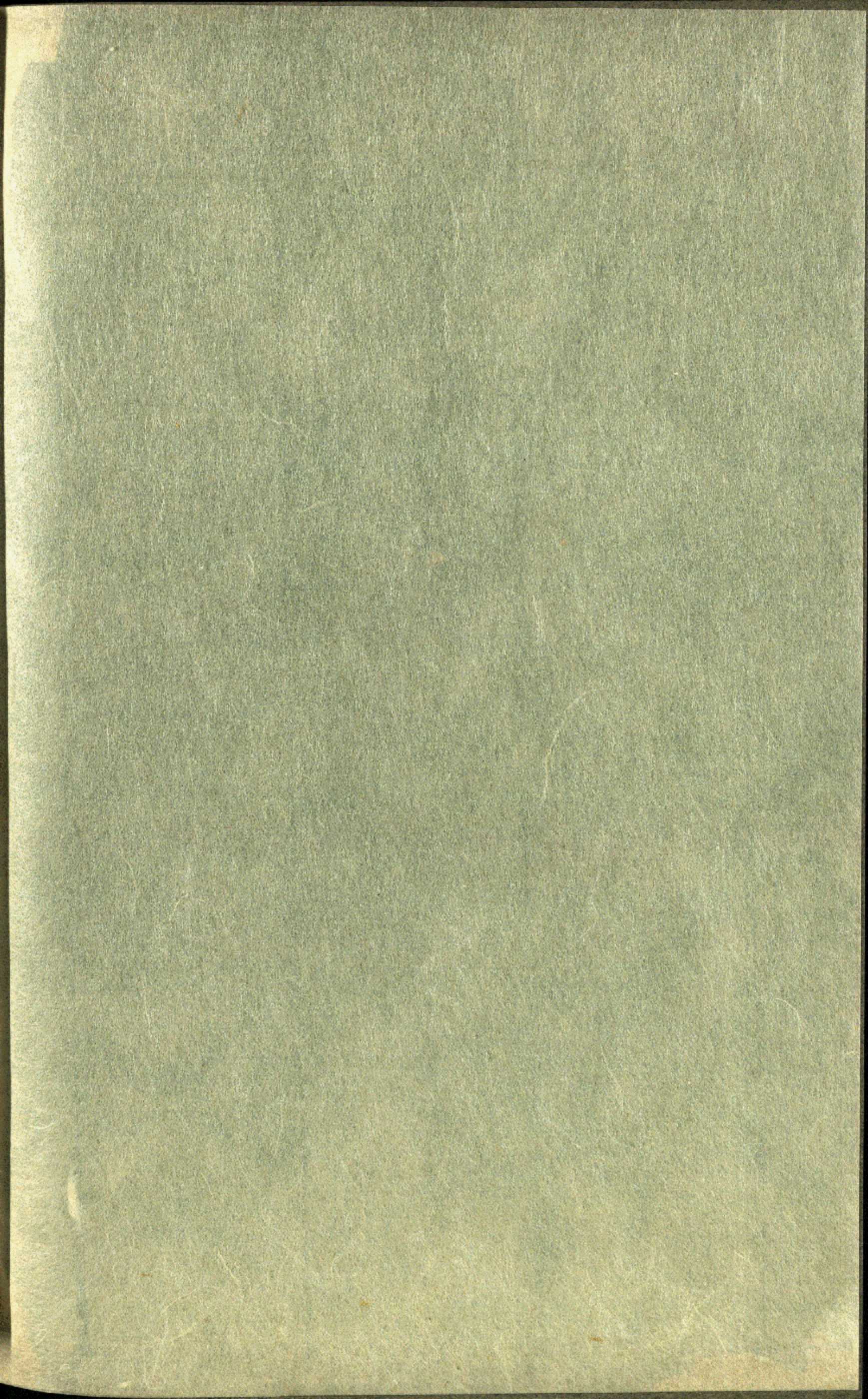
Ако ли се чуди каквом већем грешном дѣлу:
„Бог знама и анђели и крсе чашни! помози ми Боже
и пресвета Богородице и свети Василіе и свети
Петре и сваком добром брату рићанину да га то
чудо не задеси и неснађе. Што учини, шњим се
свіет уклина, свога дома невидіо, а свакоег добра
пожеліо; Божа ти вѣра, право би га било утућ ка
пса без сваке греоте.“

50.

Х В А Л А.

Доброг и валяног чоека оће да похвали Цр-
ногорац: „Валян, приста, згодан, прикладан, ліени
чоек; Срб од Косова; има чойства и юнаштва; юнак
ка најболји. Свака му е работа ліена, речит и ва-
ляет ка и едан од нѣговіе дана. Благо майци, коя
га'родила; Соко од сокола. Вук у свачему. Таквога
іош наставало ніе од ка ни се траг закопа. Люба-
ван е и богобоећи чоек; прав е и неће криво. Нема
му пара у све племе. Одвоіо е од свакоег. Колико
найвалястія пушка (Црногорци брое люде по пуш-
кама, па и кажу пушка, мѣсто чоек) у све наше племе;
сображан е и неће угазит у ничесово поганство.“

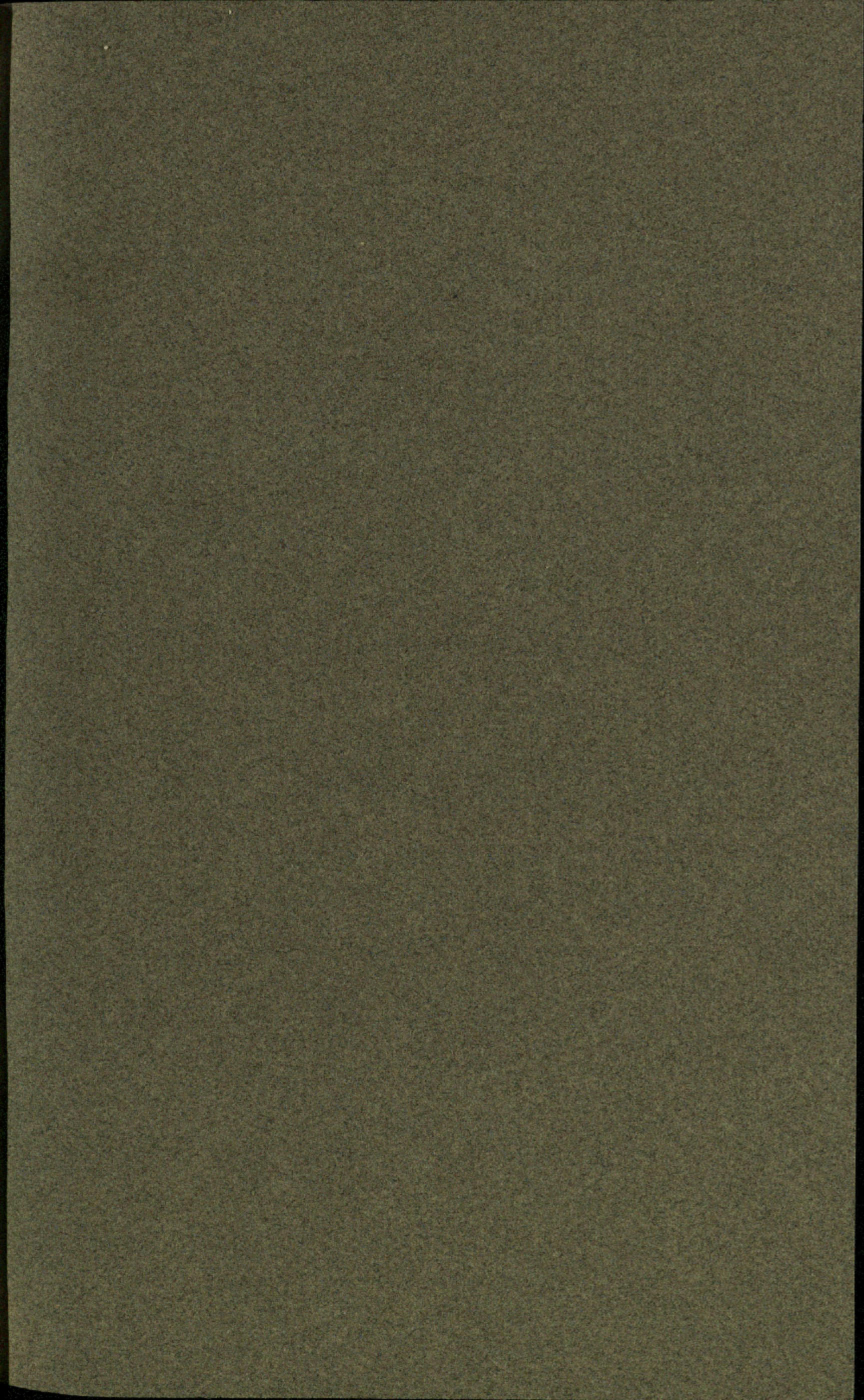

P₁₃ Ср II 185.1

Ціена є послѣ предплате 1 фор. 25 кр. у Ау-
стрии, а за оне у Србији 12 гроша чар.

Без моего допущеня не може се преводити на
стране ѣзике.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

P19Cp II 185.1